

М. М. Сулима
К. Н. Баліна
І. А. Тригуб

Українська Література

УДК 821.161.2.09(075.3=054.57)

ББК 83.3(4Укр)я721

С89

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 1.4/18-1575 від 20.06.2008 р.)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Відповідальні за підготовку до видання підручника:
головний спеціаліст МОН України *Ж. О. Кошкіна*;
завідувач відділу Інституту інноваційних технологій
і змісту освіти *Л. О. Колесник*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— знаю і визначаю

— знаю і розумію

— розповідаю і пояснюю

— творче завдання

Сулима М. М., Баліна К. Н., Тригуб І. А.

С89 Українська література. Підруч. для 8 кл. загальноосвіт.
навч. закл. з навч. мовами нац. меншин. — К.: Грамота, 2008. —
288 с.: іл.

ISBN 978-966-349-139-4

Підручник, що ознайомлює з визначними явищами української літератури ХІІ–ХХ століть, написано відповідно до вимог Державного стандарту освіти та чинної програми з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин. Книжка містить оглядові теми, що репрезентують провідні тенденції розвитку українського літературного процесу, нариси життєвого і творчого шляху провідних майстрів слова, відомості з теорії літератури, інтерпретації програмових художніх творів, а також розгалужений методичний апарат і багатий ілюстративний матеріал.

У підручнику враховано затверджені Міністерством освіти і науки України «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів», тому він допоможе восьмикласникам підготуватися до різних форм моніторингу навчальної діяльності.

ББК 83.3(4Укр)я721

© Сулима М. М., Баліна К. Н.,
Тригуб І. А., 2008

© Видавництво «Грамота», 2008

ISBN 978-966-349-139-4

Шановні восьмикласники!

От і розпочався новий навчальний рік. Поступово оволодіваючи українською мовою і літературою, ви навчилися сприймати літературний твір як особливий вид мистецтва — мистецтва Слова, що розкриває перед вами феномен національної культури. Підручник, який ви тримаєте в руках, створений так, аби ви відчули, як художнє слово відтворило роки зародження української державності, історичної боротьби за рідну землю, розкрило неповторність України — її пісні, слова, душі. Сподіваємось, підручник розвине вашу уяву, потребу зрозуміти проблеми існування людей минулих епох, які порушуються в художніх творах. Ви поринете у світ історичної минувшини нашої Вітчизни, дізнаєтеся про національні традиції, святині, побут і життя українського народу. Зокрема в таких розділах підручника, як «Із прадавньої української літератури» та «Із давньої української літератури XVI–XVIII ст.» ви відкриєте для себе таємниці літописних пам'яток Київської Русі: «Ізборник Святослава» (1073, 1076) та «Повість минулих літ» (XII ст.) і перших українських книжок, написаних давньоукраїнською мовою. Розмаїття імен видатних постатей барокової літератури примусить вас по-новому подивитися на цю давню епоху й відчути причетність до витоків української літератури.

На уроках літератури ви вивчатимете твори минувшини та визначні твори відомих майстрів української прози й поезії сучасності, які входять до золотого фонду культури. Ми переконані, що ви відкриєте для себе нові грані таланту творів Тараса Шевченка та Івана Франка, відчуєте тонкий ліризм поезій Лесі Українки й Ірини Жиленко. Разом із мужніми героями повісті М. Коцюбинського будете вчитися здобувати волю, долаючи на своєму шляху всі перепони. А персонажі творів Анатолія Дімарова та Олега Чорногуза не лише викличуть у вас щирий життєрадісний сміх, а й примусять замислитися над серйозними проблемами.

Щоб зрозуміти легенду, повість, оповідання чи вірш, які подані в підручнику, потрібно наполегливо вчитися. Матеріалом для вироблення необхідних знань і вмінь є блоки запитань і завдань до художніх текстів. Чудовими помічниками також для вас стануть матеріали з рубрик підручника «Чи знаєте ви, що...», «У світі цитат», «Міжпредметні зв'язки» тощо. У них ідеться про роль і місце вітчизняних творів у загальному літературному процесі в контексті культур інших народів.

Для кращого осмислення літературних явищ і фактів, пізнання особливостей художнього твору, початкового розуміння основ віршування наведено терміни й поняття з теорії літератури, а словничок літературних термінів збагатить ваші знання.

Людина, яка багато та вдумливо читає, не лише поглиблює свої знання, розширює кругозір, збагачує духовний світ, а й учить самостійно мислити, аналізувати, образно висловлювати свої думки.

Друзі, запам'ятайте слова відомого українського педагога Василя Сухомлинського: «День без думки, без читання — даремно прожитий день». Тож нехай зустрічі із цікавими книжками та їхніми героями приносять вам радість і задоволення, сприяють вашому духовному розвитку!

Бажаємо щасливої дороги у світ українського слова!

Автори

**ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА
ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ
ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ
ТА ДУХОВНОГО ЖИТТЯ
НАРОДУ**

**Усна народна
творчість**

**Народна
лірика**

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ. НАРОДНА ЛІРИКА

Народна творчість — це сутність народу, його душа, світовідчуття й світобачення, основа розвитку художньої культури людства, а також ґрунт, на якому зароджується й розвивається професійне мистецтво; це сукупність творчої діяльності народу, яка проявляється як у словесній, так і в матеріальній формах.

До матеріальних форм виявлення народної творчості належить архітектура та різновиди малярської, декоративно-ужиткової творчості: писанкарство, художнє ткання, кераміка, вишивання. Народна архітектура України — це житло, господарські й виробничі споруди. Залежно від місцевості українці зводили дерев'яні, глиняні, солом'яні, очеретяні, кам'яні будинки. Із давніх часів вони прикрашали житло декоративними настінними розписами та різьбленням. Образотворче мистецтво пов'язане з повсякденним господарчим і родинним побутом. До його зразків відносяться дерев'яні різьблені речі, оздоби одягу, керамічні та ювелірні вироби, іграшки, малі форми скульптури тощо.

До різновидів народної творчості належить також і народний театр, тісно пов'язаний з обрядами, іграми, різними професійними діями. Найяскравіші вияви українського народного театру — це вертеп, інтермедії. Найпоширенішими жанрами усної народної словесності є пісні, казки, перекази, легенди, оповідання, биліни, думи, поеми, народні драми, коломийки, загадки, прислів'я і приказки, анекдоти. Як правило, у них використовуються постійні епітети, сталі порівняння, паралелізми, символіка, гіперболізація.

У 7 класі ви ознайомилися з трьома основними родами усної народної творчості: *епосом*, *лірикою* та *драмою*. Ви опанували так званій ліро-епос: *думи*, *історичні пісні*, *балади* тощо, які є вагомим внеском у скарбницю світового мистецтва.

У 8 класі ви дізнаєтеся про *народну лірику*. *Лірика* (від грец. *lyra* — струнний музичний інструмент, під акомпанемент якого в Стародавній Греції виконували пісні й вірші) > рід словесної творчості, у якій естетизованими переживаннями осмислюється сутність людського буття.

Художні твори, у яких передаються почуття, настрої, думки людини в певних життєвих обставинах чи під впливом якихось подій, називаються *ліричними (лірикою)*.

Першорядне значення в ліриці надається виражальним засобам, які формують особливу інтимну атмосферу, тобто — ліризм. Терміном *лірика* також позначають певний віршований твір або сукупність творів, невеликих за обсягом, але містких за змістом.

Саме до лірики належить народна пісенна творчість. Пісні бувають: *обрядово-календарного циклу* (колядки, щедрівки, веснянки, купальські, обжинкові, весільні та ін.), *історичні, кріпацькі, наймитські, чумацькі, рекрутські, родинно-побутові, жартівливі, сатиричні, пісні-романси, пісні літературного походження*. Народна пісня узагальнює досвід світосприйняття народу: в українських народних піснях можна відчутти і ходу історії, і козацьку звитягу, і ніжну любов до Вітчизни.

Достеменно не відомо, коли з'явилася народна пісенна творчість, хто складав народні пісні. Історик Михайло Грушевський говорить про імпровізатора, «счинальника», диригента, який оформлює певні колективні настрої. Той первісний твір, у якому поєднано поетичний текст і мелодію, підхоплюється, приймається, обробляється, буває поширюється на інші території, де також проходить обробку й стає народною піснею. Цей процес триває не одне десятиліття чи й століття.

Народна пісня супроводжує людей — своїх творців і хранителів — протягом усього їхнього віку: від колиски до могили, бо немає такої події в житті нашого народу, такого почуття, які б не озвалися у народній творчості.

Українські народні пісні стали записувати в XVI ст. Так, чеський учений Ян Благослав уключив повний текст пісні «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» до своєї «Чеської граматики», складеної між 1551–1571 рр., а виданої в 1857 р. Ян Благослав відзначав, що існує дуже багато пісень і віршів українською мовою. «Які вони, — пише вчений, — можна дещо зрозуміти з одної їхньої світської пісеньки...», тобто з пісні «Дунаю, Дунаю...». Масовий запис українських народних пісень відбувся в XVII–XVIII ст. В архівах ще й досі зберігаються так звані «співаники», зошити із записами найрізноманітніших пісенних текстів, які постійно досліджуються.

У пісні «**Дунаю, Дунаю...**» ідеться про дівчину, яка покохала воєводу Стефана, але він через нерівність не може з нею одружитися («неровнай ми єс», — каже Стефан). Дівчина з горя хоче втопитися в Дунаї, та Стефан рятує її й обіцяє одружитися.

У пісні «**Віє вітер на долину**» розповідається про родинне життя. Як то трапляється, брат і сестра живуть у різних кінцях України, їм конче потрібно зустрітися, аби багато розповісти одне одному, поскаржитися на життя «поміж ворогами».

До козацьких і гайдамацьких належить пісня «**Розлилися круті бережечки**» — про козаків, які потрапили в неволю, про визволення з неї, про готовність козаків прославити рідну землю.

Пісня «**Ой високо сонечко зіходить**» присвячена чумакам, їхньому тяжкому й небезпечному промислу, адже на дорогах, коли чумаки везуть сіль із Криму, трапляються й здобишнички (чи здобичники — розбійники, грабіжники), готові відібрати зароблене.

Багато пісень народилося і співалося в середовищі Січових Стрільців — так називалося одне з найкращих з'єднань Армії Української Народної Республіки, сформованої під час української національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. Народ зберіг імена авторів стрілецьких пісень і вони відомі й нам.

Народну творчість Іван Франко оспівав в сонеті¹ «Народна пісня»:

Глянь на криницю, що із стіп могили
В степу сльозою чистою журчить;
В її оці личко місяця блищить,
І сонця промінь грає в чистій хвилі...

Поет дуже лаконічно й точно описав і акт зародження, і процес побутування народної словесності — народної пісні зокрема. Іван Франко стверджував, що закритим є початок криниці так само, як таємним залишається джерело пісні. Він писав, що в пісні «личко місяця блищить» і «сонця промінь грає». Іншими словами — у пісні все віддзеркалюється, бо пісня — то творчий дух народу, який, мов джерельна вода, «тисячі живить весни дітей».

1. Назвіть матеріальні форми виявлення народної творчості.
2. Визначте жанри усної народної словесності. Які стали художні засоби використовуються у фольклорних творах?

¹ Сонет (ім. sonetto — звучати) — 14-рядковий вірш.

3. До якого роду словесної творчості належить народна пісенна творчість? Назвіть різновиди народних пісень. Звідки походить термін *лірика*? Які твори називаються *ліричними*?

4. Як твориться народна пісня?

5. Розкажіть про перші записані українські народні пісні. Назвіть перші зразки записаних пісень.

6. Як оспівує народну творчість І. Франко в сонеті «Народна пісня»?

7. Прокоментуйте висловлювання видатних письменників із рубрики «У світі цитат». Яке з них, на вашу думку, може стати епіграфом до цієї статті?

У світі цитат

Пісні для України — усе: і поезія, і історія, і батьківська могила. Покажіть мені народ, у якого б було більше пісень. Наша Україна дзвенить піснями (М. Гоголь).

Українська пісня — це бездонна душа українського народу, це його слава (О. Довженко).

ДУНАЮ, ДУНАЮ, ЧЕМУ СМУТЕН ТЕЧЕШ?

Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?

На версі Дунаю три роти тут стоять.

Перша рота турецька,

Друга рота татарська,

Третя рота волоська.

У турецькій роті шаблями шермують,

У татарській роті стрілками стріляють,

У волоській роті Стефан-воєвода.

У Стефановій роті дівонька плаче,

І плачучи повідала: «Стефане, Стефане,

Стефан-воєвода! Альбо ме пойма, альбо ме лиши».

А що мі рече Стефан-воєвода?

«Красна дівонице, поймав би-х те, дівонько,

Неровнай мі єсь, лишив би-х те, миленька мі єсь».

Що мі рекла дівонька: «Пусти мене, Стефане,

Скочу я в Дунай, в Дунай глибокий,

А хто мене доплине, його я буду».

Ніхто не доплинув красну дівоньку,

Доплинув дівоньку Стефан-воєвода.

І взяв дівоньку за білуру ручку:

«Дівонько, душенько, миленька мі будеш!»

1. Визначте, до якого піджанру належить пісня «Дунаю, Дунаю...».
2. Яка драматична подія зображена в пісні?
3. Охарактеризуйте головних героїв пісні.

4. Чому в тексті так багато застарілих слів — архаїзмів? Наведіть приклади та поясніть їхню роль у тексті.
5. Визначте, до якого художнього засобу належать словосполучення: *біла ручка, красна дівонька, Дунай глибокий*.
6. Доберіть синоніми до слів *рекла, шермую, повідала*.

7. Чому пісня, у якій розповідається про драматичні стосунки закоханих, починається зі звернення до річки Дунаю?
8. Якого забарвлення надає пісні діалог головних героїв?
9. Поясніть, чи допомагають слова пестливого забарвлення розкрити силу кохання героїв.

10. Підготуйте виразне читання пісні в особах. Під час читання врахуйте характер героїв твору.

ВІЄ ВІТЕР НА ДОЛИНУ

Віє вітер на долину,
Колише билину.
Рід до роду листи пише
Та на Україну.
Пише листи розмаїті,
Пише й розсилає
Все на тую Україну,
Де родину має.
Ой роде ж мій, роде,
Ой роде ж мій милий,
Розійшовся по Україні,
Як туманець сивий.
Туман сивий, туман синій,
Піднімися вгору,
З'їжджайтеся рід до роду
На лобу розмову.
Ой брат сестри питається:
«Ти, сестро, небого,
Чи привикла ти там жити,

Де ворогів много?» —
«Ой привикла, мій братику,
Поміж ворогами,
Як у полі криниченька
Поміж дорогами,
Що хто йде, а хто їде —
Водиці нап'ється,
А із мене, нещасної,
Хто схоче — сміється.
Нема ж цвіту білішого
Над ті полуниці,
Нема ж роду ріднішого,
Як брат та сестриці.
Нема ж цвіту білішого
Над хрін та над редьку,
Нема ж роду ріднішого
Над отця, над неньку.
Нема ж цвіту білішого
Та над ожиноньку,

Нема в світі вірнішого
Та над дружиноньку.
З отцем, з ненькою полаюсь,
Гріха наберуся,

А з братиком полаюся,
В вічі не дивлюся,
З дружиною полаюся —
Услід помирюся».

1. Охарактеризуйте тему та основну думку твору.
2. Який родинно-побутовий конфлікт узято за основу пісні?
3. До яких художніх засобів належать словосполучення з пісні: *туманець сивий; поміж ворогами, як у полі криниченька; нема цвіту білішого, нема роду ріднішого; туман сивий, туман синій?*

4. Чому пісня, у якій розповідається про нещасливе життя брата та сестри, має назву природного явища?
5. Доведіть, що пісня «Віє вітер на долину» має ознаки піджанру родинно-побутових пісень.
6. Визначте слова пестливого забарвлення. Яку роль вони відіграють у пісні?

7. Доведіть, що пісня «Віє вітер на долину» має ліричне забарвлення.
8. Поясніть, чому родинні стосунки в пісні порівнюються з квітом полуниці та ожини.
9. Які риси українського народу відтворені в пісні?

10. Перекажіть події пісні від імені одного з ліричних героїв твору.

РОЗЛИЛИСЯ КРУТІ БЕРЕЖЕЧКИ

Розлилися круті бережечки,
Гей, гей, по роздоллі;
Пожурились славні козаченьки,
Гей, гей, у неволі.
Гей ви, хлопці, ви, добрі молодці,
Гей, гей, не журіться,
Посідчайте коні воронії,
Гей, гей, садовіться!
Та поїдем у чистеє поле,
Гей, гей, у Варшаву,
Та наберем червоної китайки,
Гей, гей, та на славу!

М. Лихошва. Відлуння часу

Гей, щоб наша червона китайка,
Гей, гей, не злиняла,
Та щоб наша козацькая слава,
Гей, гей, не пропала!
Гей, щоб наша червона китайка,
Гей, гей, червоніла,
А щоб наша козацькая слава,
Гей, гей, не змарніла!
Гей, у лузі червона калина,
Гей, гей, похилилася;
Чогось наша славна Україна,
Гей, гей, засмутилася.
А ми ж тую червону калину,
Гей, гей, та піднімемо;
А ми ж свою славну Україну,
Гей, гей, та розвеселимо!

1. Про що думають у неволі козаки?
2. Визначте художні засоби, використані у творі.
3. Як козаки збираються *розвеселити* свою славну Україну?

4. У чому виявляється патріотизм козаків?
5. Чому рядки пісні починаються з вигуку *Гей, гей*?
6. Чому козаки, перебуваючи в турецькій неволі, згадують польське місто Варшаву?

7. Поясніть назву пісні.
8. Чому саме червона калина у свідомості козаків пов'язана з Україною?
9. Як ви розумієте значення словосполучення червона китайка?

10. Порівняйте «Думу про Марусю Богуславку» та козацьку пісню «Розлилися кругі бережечки».

ОЙ ВИСОКО СОНЕЧКО ЗІХОДИТЬ

Ой високо сонечко зіходить,
 А низенько заходить,
 Ой наш пан же, та наш пан отаман
 Та й по риночку ходить,
 Своїм хлопцям, а бравим молодцям,
 Словесно й говорить:
 «Гей, ой ви, хлопці, ви, добрі молодці,
 Да вставайте, вози мажте!»
 Гей, хлопці встали, вози підмазали,
 Нові ярма понаривали,
 Гей, нові ярма понаривали,
 Сірих волів позапрягали.
 Вози риплять, ярма бряжчать,
 Сірі воли ремигають¹,
 За ними йдуть молоді чумаки,
 Батіжками махають.
 Ой як узяли наші чумаченьки
 З-під байраку виходити,
 Ой як й узяли вражі здобишнички
 Часто до нас доїздити.
 Ой виїхало вражих здобишничків
 Сорок коней, ще й чотири,
 Ой як стали вони наперед возів, —
 Й усі вози запинили:
 «Ой ви, чумаки, все ви яретичі,
 Чи багацько грошей є в вас?»
 «Гей, є в нас гроші, здобишнички,
 Сорок тисяч, ще й чотири!»
 «Ой ви, чумаки, все ви яретичі,
 Которий в вас та отаман?»

¹ *Ремига́ти* — повторно пережовувати проковтнуту їжу.

С. Васильківський. Чумацький Ромоданівський шлях

Ой як зійшлося наше товариство
Та докупи головами,
Як почитали, зараз і сказали:
«Гавриленко — наш отаман!»
Ой як вискочив вражий здобишничок
Та й на коня вороного,
Ой як ударив срібним списом в груди —
Аж йому спис зогнувся:
Ой Гавриленко стоїть, не вступився —
Обернувся, осміхнувся...
«Ой що ж ми будем, наше товариство,
Що ж тепер будем робити,
Ой що багато вражих здобишничків
З сього світа й губити?!
Ой підіймайте, хлопці, війя¹ вгору,
Таганами² підопріте,
Ой беріть з возів, беріть шнуровання,
Ще й ватажку почепіте!»
Гей, ото ж тобі, превражий ватажку,
Та й на світі не жити:
Ой ото ж тобі, превражий ватажку,
Нас десятьох не побити!

¹ Війя — дишель у возі.

² Таган — залізна підставка з ніжками, на якій варять їжу, розкладаючи під нею вогонь.

1. Що вам відомо про життя чумаків, їхню важку працю та небезпечні шляхи до Криму? Які труднощі чумацького життя зображені в пісні?
2. За статтею О. Кошиця «Про українську пісню й музику» визначте характерні ознаки чумацьких пісень.
3. Назвіть слова, які розкривають у пісні чумацьке ремесло.

4. Поясніть, хто такі *здобишнички*.
5. Яка роль отамана Гавриленка в чумацькому таборі?
6. Чому чумаки були вимушені покидати рідні домівки?

7. Доведіть, що пісня належить до піджанру чумацьких пісень.
8. Поясніть значення слів *байрак*, *ремигають*, *отаман*.
9. Чим чумацькі пісні відрізняються від родинно-побутових?

10. Skorиставшись додатковими джерелами, підготуйте розповідь про життя чумаків.

МИКОЛА ВОРОНИЙ

ЗА УКРАЇНУ!

За Україну
З огнем завзяття
Рушаймо, браття,
Всі вперед!
Слушний час
Кличе нас,
Ну ж бо враз
Сповнять святий наказ!

За Україну, за її долю,
За честь і волю, за народ.

Ганебні пута
Ми вже порвали
І зруйнували
Царський трон!
З-під ярем
І з тюрем,
Де був гніт,
Ми йдем на вольний світ!

О Україно!
О рідна Ненько,
Тобі вірненько
Присягаєм:
Серця кров
І любов
Все тобі
Віддати в боротьбі.

Вперед же, браття!
Наш прапор має
І сонце сяє
Нам в очах!
Дружний тиск,
Зброї блиск,
Кари гнів,
І з ним свобідний спів.

1. До якого піджанру належить пісня «За Україну»?
2. Які гасла Січових Стрільців звучать у пісні?
3. Визначте, до якого художнього засобу належать словосполучення: *святий наказ, вольний світ, свобідний спів*.

4. Як ви розумієте вислів *вогонь завзяття*?
5. Визначте віршовий розмір твору Миколи Вороного.
6. Охарактеризуйте час написання пісні.

7. Поясніть написання слова *Ненька* в тексті пісні.
8. У чому полягає патріотизм українських воїнів? Відповідь аргументуйте.
9. Поясніть, чому в пісні так багато знаків оклику.

10. Чим, на вашу думку, стрілецькі пісні відрізняються від родинно-побутових або чумацьких?

Поглиблення поняття про народну лірику та її основні жанри

Народна лірика представлена в народній поетичній творчості багатьох народів світу насамперед піснями про кохання, жартівливими піснями (обрядовими й необрядовими словесно-музичними творами),

монострофами (нерідко жартівливого характеру; монострофа, де *моно* — один, *строфа* — поворот, і мала віршована форма, яка складається з однієї строфи, скажімо, коломийка).

ОЛЕКСАНДР КОШИЦЬ

Про українську пісню й музику

(Фрагменти)

Олександр Антонович Кошиць (1875–1944) — видатний український хоровий диригент і композитор, один із засновників Української республіканської капели. Ця стаття чи не вперше ознайомлює вас з великою частиною нашої духовної культури — українською народною піснею... Будучи високоосвіченим і глибокоерудованим музикантом, справжнім знавцем історії рідного народу, Олександр Кошиць із незмінною любов'ю та вмінням розповідає про історію української народної пісні, її суть, розмаїтість і багатство.

Пісні обрядові

Пісні обрядові ведуть нас у сутінки праісторичного світогляду українського народу. У релігійних поглядах українця тих часів основну роль відіграло сонце й ті сили природи, що діють під його впливом. Бажання первісного хлібороба ввійти в контакт із тими силами породило певні акти, з яких поступово склався культ, і в цих актах одним із головних чинників був спів, який надавав усьому характер і тон. Стабільність сонячних фаз у році — зима, весна, літо й осінь — утворили в цьому хліборобському культі цикл річних свят на честь сонця і сил природи. Ці свята мали різний зміст, відповідно до збільшення чи зменшення творчої сили природи під впливом сонця, а зі змістом свят змінювався і зміст святочних пісень. Отже, ці пісні охоплювали чотири пори року чотирма галузями: а) зимовими — колядками й щедрівками; б) весняними — веснянками чи веснівками, гагілками; в) літніми — купальськими, чи русальськими, й петрівчаними; г) осінніми — обжинковими й весільними. З часом подробиці святочного ритуалу, у який входили ці пісні, загубились й обернулись на незрозумілі народні звичаї, ігри й хороводи, різні магічні формули й заклинання, але при цих архаїчних уламках минулого в народній пам'яті залишилася пісня того ритуалу — свіжа, молода, хоча подекуди й затемнена давністю та деякими нашаруваннями.

Колядки

Колядки співають від 25 грудня до 7 січня (за старим стилем), тобто між першим днем Різдва Христового й Водохрещем. За походженням це пісні поганського культу зимового повороту сонця (бог Сварог) на літо. Наші колядки трьох родів: поганські, християнізовані поганські й чисто християнські. У поганських колядках натуралістичний первень займає головне місце, а діючими особами є сили природи, яка живе одним життям із людиною. У християнізованих колядках на першому місці стоїть первень християнський, а поганські персонажі відіграють роль декоративну. Там Різдво Христове обставлено українськими національними декораціями й побутом, змальовано українськими рисами, зігріто теплотою українського національного духу.

Щедрівки

За змістом, характером і призначенням щедрівки — це величальні новорічні привітання. Вони є додатком до колядок і невіддільною частиною різдвяних співів.

Разом із ними народ утворив суто християнські щедрівки, де замість фантастичних і символічних персонажів діють: Христос, Мати Божа, янголи, три святителі, але приспів залишається завжди поганський: «Ой Дай-Боже! (Дай-бог, або Даж-бог — назва бога Сварога, сонця), або «Щедрий вечір! Добрий вечір!» Щедрівки починають співати опівночі перед Новим роком і ніколи їх не змішують зі співом колядок. Посипання зерном після виконання щедрівки завжди роблять із примовою: «На щастя, на здоров'я! Роди Боже, жито, пшеницю й усяку пашницю! А нам — паляницю! (тобто — дайте)».

Веснянки

Пробудження й запліднення природи оспівано нашим народом у весняних піснях, які зветься веснянками, гагілками. Ці пісні дійшли до нас із сивої давнини цілком не ушкодженими, разом зі своїми хороводами, іграми, інсценуванням і мімуванням, з якими вони завжди виконуються і які є фрагментами забутого старого поганського ритуалу. У них діючим є виключно поганський елемент: поруч із людьми діють персонажі природи — фавни, галочки, яструби, орел, зайчик, козлик, перепілка, селезень і вишні-черешні, груша, верба, калина, мак, огірочки, рожа, васильки, фіалочки, трой-зілля, барвінок, трава-мурава, а також персоніфіковані явища і навіть такі абстрактні поняття, як весняна вода, зелений шум, туман, весна, зима і сама веснянка — пісня в образі дівчини.

Веснянки співаються виключно дівчатами. Під час цих співів і дівочьких ігор парубки утворюють свої окремі ігри, що нагадують давні героїчні змагання.

Купальські пісні

Ідея поганських Купалових свят полягала в шлюбних паруваннях, у попереднім очищенні водою й вогнем і зверненні до душ померлих за допомогою в майбутньому шлюбному житті. Тож співання цих пісень поєднувалося з такими актами, як перескакування закоханих пар через вогонь, пускання вінків на воду та ворожіння про майбутню долю. Купальські пісні старіші за весільні, їх можна вважати найстарішими між обрядовими піснями.

Обжинкові пісні

Майже такою ж давністю відмічені й обжинкові пісні, які належали колись до ритуалу, пов'язаного з жнивими. З того ритуалу до наших днів дійшов тільки звичай робити великий сніп і з піснями урочисто нести його до дому власника ниви, де на чолі походу йде дівчина у вінку з колосся. Цей звичай відповідає, а можливо, що й стоїть у безпосереднім зв'язку з грецьким культом богині плодороддя Деметри (разом з богом Діонісом).

Весільні пісні

Шлюбні, чи весільні, пісні треба віднести до циклу пісень осінніх, а це через те, що шлюби в основному відбуваються по закінченні польових робіт, по обжинках.

Увесь обряд здійснюється протягом тижня.

В обрядових піснях з їхніми хороводами, іграми, інсценуванням і мімікою маємо живі фрагменти такої старовини, від якої не залишилося майже нічого, і це є величезний літературно-музичний скарб високої естетичної та наукової вартості, яким Україна має право гордитися.

Історичні пісні

Із XIV ст. Україна вступає в смугу політичних негараздів і запеклої боротьби за свою національність, віру й державність з ворогами Сходу і Заходу. Найстрашніші сторінки цієї історії припадають на XVI–XVII ст. Трагічні події й катастрофи запалили душу народу сильними емоціями і разом із гнівом викресали з неї вогонь поетичної творчості. З того часу нам залишився скарб пісень, у яких оспівана майже кожна історична подія, та з яких видно, як боляче ті події переживав український народ.

Увесь цей неоціненний скарб можна формально поділити на два роди: пісні й думи. Пісні мають рівноскладовий, строфічний

характер і в них перший вірш є зразком для решти. Думи — це вільний мелодійний речитатив.

У своїм розвитку думи пережили три доби й кожна доба поклала на них своє тавро. Щоб зрозуміти характер дум кожної окремої доби, треба дати їхній історичний огляд.

Перша доба. У середині XIV ст. починається розпад Золотої Орди, яка зруйнувала Київську державу. Литовський князь Ольгерд розбив татар у 1363 р. й відібрав від них усю Україну, від Чернігова до Чорного моря. Разом із Литвою Україна входить до складу Польщі (1414). Там, де була квітуча країна, постало згарище. Так тривало до половини XVI ст. За цей час і з'явилися думи-плачі. Темою для них стає невільництво, татарські напади, утеча з неволі, потурчення, плач над руїною. Активності українського елемента немає зовсім, характер — суцільна безнадійність.

Друга доба. Входить у силу козацтво, спершу як партизани в боротьбі з татарами, а потім як організована військова сила із центром — Січчю на острові Хортиця. Січ стає зародком майбутньої Козацької держави і своїм демократичним устроєм привертає українське селянство й міщанство. Для України відчиняється ще один фронт боротьби — з поляками за свою національність, соціальну справедливість і православну віру. Козацтво починає відігравати все більшу й більшу роль, воюючи на два фронти. З того часу думи мають бадьорий настрій, козацький елемент у них активний, а тон героїчний або згідливо-іронічний — до ляхів. Теми: боротьба з турками, татарами та ляхами. Внаслідок внутрішнього чуттєвого підвищення з'являються моралістичні тони в думках повчального характеру. Разом із тим відбувається повна ідеалізація козацтва як захисника правди й віри православної, а Хмельницького — як вождя-визвольника.

Третя доба. Після Хмельницького, з 1657 р., інтереси вищого козацтва не збігаються з нижчим, постає невдоволення, яке використовує Московщина й прибирає до рук Україну, сприяє занепаду козацтва. У цей час зникають і думи.

Пісні чумацькі

Це пісні торговельного класу, який з давніх часів користувався для транспорту волами, возив хліборобські продукти на далекі окраїни України — у степи, на Січ, Крим, Чорне море, Дон, а звідти привозив сіль, рибу. Цією «чумачкою», тобто торгівлею, займалися не тільки прості козаки, а й січовики, міщанство й шляхта. Звичайно збиралася компанія, що становила так звану валку, караван возів, запряжених волами, вибирали з-поміж себе отамана, брали на всякий випадок зброю, харч, на передній віз ставили

клітку з півнем, який служив хронометром, і вирушали в далеку й небезпечну дорогу. Поки їхали землями Запоріжжя, дорога була спокійна, але коли, переправившись через Дніпро, пускались у безводні степи, — небезпека чигала на кожному кроці: то нападали татари, то розбійники, траплялася хвороба на чумака або на волів, — рідко чумачка обходила без пригоди. Через те в чумачку йшли люди відважні й здорові, а пригоди й небезпеки робили їхній характер замкнутим і суворим. Чумацтво проіснувало в Україні до половини XIX ст.

Пісні побутові

Побутові пісні змальовують приватне життя як суспільства, так і окремої особи. У народній пісенній літературі це найобширніша та найрозвинутіша ділянка. Тут справді пісня охоплює життя людини — від коліски до гробу.

Балади

Серед побутових пісень знаходимо дуже багато балад із сюжетами власними й запозиченими. Є тут сюжети східні й західні, опрацьовані в цілком українському стилі, літературно й мелодійно. Тут можна знайти й старогрецьку історію про Едіпа та шлюб сина з матір'ю, і відгомін лицарської західної поезії, французьку легенду про «Синю Бороду» в пісні про Королевича, й італійську легенду «Житіє» про святого Олексія — чоловіка Божого, опрацьовану близько до оригіналу. Усе це свідчить про безперервні зв'язки України зі Сходом і Заходом у далекій давнині.

Пісні релігійні й моралістичні

Як у дохристиянську добу українська народна творчість становила цілий цикл пісень поганського культу, так і в християнській добі вона видала чимало спеціальних пісень із християнським сюжетом, присвячених Ісусові Христу, Божій Матері, своїм улюбленим святым — Миколаю, Варварі, Олексію, Георгію, Димитрію, Михаїлові тощо. Ці пісні становлять репертуар Божих людей, сліпих співаків, які виконують їх під супровід ліри, інструмента, занесеного до нас з Європи в IX–X ст. (можливо, так званіми «скоморохами» — мандрівними музикантами).

На практиці пісні поділяються також на дівочькі, парубочькі, жіночі, старечі. До того ж пісні ще поділяються сезонно (крім обрядових) на пісні літні, весняні, зимові, осінні, і ніхто не заспіває літньої пісні взимку, і навпаки, не будуть дівчата водити веснянки на Різдво, а ходити з щедрівкою вліті.

* * *

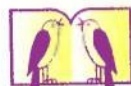
Як один і при тому найяскравіший прояв духовного життя нації, українська пісня тісно пов'язана з історією українського народу. Разом з ним вона пережила доби підйому й упадку. Отже, XVI і XVII ст. дали найбільше скарбів української народної музичної творчості, бо хоч то була доба найстрашнішої боротьби нашого народу, але та боротьба захопила націю до самої глибини, напружила всі її творчі сили. Це напруження по інерції продовжувалось і протягом XVIII ст., коли ще національні ідеали не були затемнені, а надії й очікування живили душу народу життєдайним вогнем. Зате в XIX ст. темрява національної неволі закрила для українського народу провідні зорі, він губить національну пам'ять, а разом з тим і звужується палітра його народної творчості: пісня нидіє та з провідної позиції сходить у вузькі межі родинного життя. В останній раз народна творчість спалахнула в гайдамацькій війні під проводом Залізняка й Гонти 1768 р., видала кілька чудових історичних пісень і знову завмерла в родинному оточенні на все XIX ст. Великі події історичного життя держав-окупантів не хвилювали народний дух і він мовчки пройшов повз них.

1. Що ви довідалися про автора статті О. А. Кошиця?
2. Назвіть основне завдання статті «Про українську пісню і музику», використовуючи текст.
3. Визначте основні теми історичних дум.

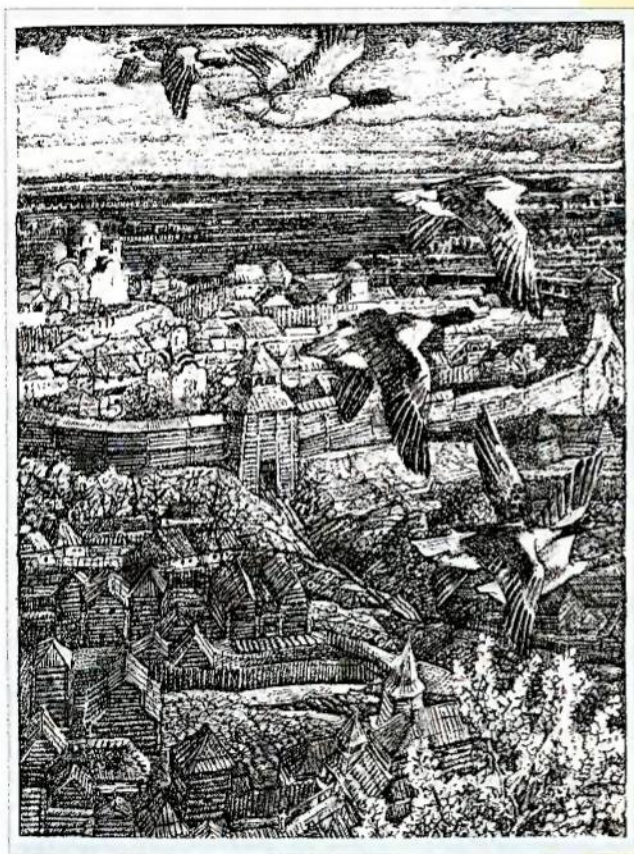

4. З якого циклу пісень О. Кошиць починає огляд пісенного скарбу українського народу? Охарактеризуйте цей цикл.
5. Які пісні українського народу пов'язані з грецьким культом богині Деметри?
6. На які два роди О. Кошиць поділяє історичні пісні? Дайте їхнє визначення, використовуючи текст статті.

7. У чому полягала ідея поганських Купалових (купальських) свят?
8. Поясніть, чому українські балади свідчать про безперервні зв'язки України зі Сходом і Заходом у далеку давнину.
9. Доведіть, що українські пісні тісно пов'язані з історією українського народу.

**ІЗ ПРАДАВНЬОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ**

**З «Ізборника
Святослава»**

**Із «Повісті
минулих літ»**

ІЗ ПРАДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Михайло Грушевський в «Історії української літератури» писав, що своєю працею він хотів дати найширшим колам громадськості можливість «відчути та зрозуміти все те багатство почуття й гадки, краси й сили, яке вложено і заховано в нашій літературній спадщині. Бо ми володіємо в цій спадщині засобами далеко більшими, ніж хто-небудь думає і ніж думаємо ми самі. Світ не оцінив їх досі відповідно — і се не диво, коли ми самі не свідомі їх властивої ціни й міри».

Михайло Грушевський мав на увазі усну народну творчість і найдавнішу українську писемність, яка створена після прийняття християнства в 988 р. Саме після цієї епохальної події виникла потреба в храмах, у богослужбних книгах... Уже в 988–996 рр. було споруджено перший кам'яний храм — Десятинну церкву, у 1037 р. закладається Софійський собор, у 1070 р. — Видубицький монастир, у 1073–1078 рр. зводиться Успенський собор Києво-Печерської лаври, у 1108–1113 рр. — Михайлівський Золотоверхий монастир, у 1131–1132 рр. Поділ прикрасила Успенська церква, а в 1146 р. збудували Кирилівський монастир. Зависочіли храми й у Чернігові, Володимирі-Волинському та в інших містах. Ці та інші споруди є визначними архітектурними пам'ятками, вони прикрашені вишуканими мозаїками й фресками, високохудожніми іконами, вибагливим різьбленням.

Народна музика часів Київської Русі, як хорова, так й інструментальна, у ті часи не записувалася. За традицією, вона передавалася від покоління до покоління. Виконавцями були розповідачі дум і билин, гусярі, скоморохи.

У церковній музиці інструменти були заборонені. Винятком стало мистецтво гри на дзвонах, що розвивалося в різноманітних формах: простого дзенькоту, передзвону, дзвоніння тощо. Дзвони середнього й великого розміру часто мали власні імена.

Церква стала центром розвитку освіти й літератури. Так, в XI ст. створене Остромирове Євангеліє, у XII ст. — Мстиславове Євангеліє. Протягом XI–XII ст. у Києві та в інших містах стали з'являтися книги, написані у Візантії, — хроніки, філософські трактати тощо.

При Софійському соборі в Києві було засновано скрипторій¹ та бібліотеку, де книги переписувалися й зберігалися. На замовлення київських князів та їхнього оточення рукописні книги оздоблювали мініатюрами. Незважаючи на вплив візантійських образотворчих традицій рукописної книги, руські майстри вносили в книжкову мініатюру орнаментальні мотиви й поетичні образи слов'янської міфології.

Однією з найвизначніших пам'яток XI ст. Київської Русі вважається рукописний «Ізборник Святослава» (1073, 1076), написаний для великого київського князя Святослава Ярославича. Це своєрідна хрестоматія чи енциклопедія, де зібрано виписки з біблійних книг і творів візантійських письменників-богословів, уривки проповідей, філософських творів і з посібників риторики. З нього можна було почерпнути відомості з різних галузей знань; тут названо рекомендовані й заборонені церковні книги. Всього до «Ізборника...» включено понад 380 статей 25 авторів. «Ізборник...» оздоблено вишуканими орнаментами й мініатюрами, серед яких є портрет князя Святослава з книжкою в руках в оточенні родини. Про особливе ставлення до книжки йдеться в «Слові про почитання² книжне», уміщеному в «Ізборнику Святослава». «Слово...» радить вдумливо ставитися до прочитаного («не послішай борзо³ дійти до другої глави»), не раз і не двічі повертатися до прочитаного, бо книга є найпершим порадником кожній людині.

Візантійська книга сприяла зародженню літописання, яке віддзеркалювало усвідомлення

«Ізборник Святослава». 1073 р.

¹ Скрипторій — майстерня рукописної книги.

² Почитання — читання, ушанування.

³ Борзо — швидко, скоро.

Буквиці
з Остромирового
Євангелія.
1056–1057 рр.

нашої причетності до світової історії та культури. Першим літописом Київської Русі є «**Повість минулих літ**», створена на початку XII ст., яка є складовою частиною «Літопису руського». Початок пам'ятки окреслює завдання, поставлене літописцем: «Повість минулих літ Нестора, чорноризця Феодосієвого монастиря Печерського, звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала». Оповідь розпочинається від всесвітнього потопу і закінчується 1292 р. Літописець рік за роком фіксує все, що відбувалося на нашій землі: тут розповідається про князів, ставлення до Київської Русі інших країн, про прийняття християнства у 988 р., війсьські звитяги. Героями щорічних записів є і князі, і прості люди — винахідливі й залюблені у свою землю, готові віддати за неї життя. Важливим є епізод про прихід на Київські гори апостола Андрія Первозванного, найближчого учня Ісуса Христа, який і вказав на місце, де постане Київ.

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ, ЩО...

Г. Якутович.
Ілюстрація до «Слова...»

Нестор Літописець (1056 – бл. 1116–1121) — давньоруський письменник і літописець XI – початку XII ст. Ще 17-літнім юнаком постригся в ченці Києво-Печерського монастиря. Був високоосвіченою людиною. Нестор є безсумнівним автором двох житій Бориса і Гліба, а також Феодосія; автором і упорядником «Повісті минулих літ».

Помер і похований у Києво-Печерському монастирі.

ЛІТОПИС РУСЬКИЙ

А Дніпро впадає в Понтійське море трьома гирлами; море це зовуть Руським. Побіля нього ж учив святий апостол Андрій, брат Петрів.

Як ото говорили, коли Андрій учив у Синопі і прийшов у [город] Корсунь, він довідався, що од Корсуня близько устя Дніпрове.

І захотів він піти в Рим, і прибув в устя Дніпрове, і звідти рушив по Дніпру вгору, і за приреченням Божим прийшов і став під горами на березі.

А на другий день, уставши, він сказав учням своїм, які були з ним: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог». І зійшов він на гори сі, і благословив їх, і поставив хреста. І, поклонившись Богу, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ, і рушив по Дніпру вгору.

(Переклад Л. Махновця)

ІЗБОРНИК СВЯТОСЛАВА

СЛОВО ПРО ПОЧИТАННЯ КНИЖНЕ

Добро є, братіє, почитання книжне, паче¹ всякому християнину: блаженні-бо, сказано, ті, хто всім серцем взискує його. Бо сказано: звідай того. Коли читаєш книги, не поспішай борзо дійти до другої глави, але порозумій, що глаголять книги і словеса ті, і тричі повертайся до тієї ж глави. Сказано-бо: у серці моєму сокрив словеса твої да не согрішу проти тебе. Не сказано: істочи уста, глаголячи, а в серці сокрій — да не согрішу проти тебе. І, розуміючи, що писання істинне, праведними стаємо по ньому. Кажу-бо: узда коневі є правитель², а праведнику — книги. Не складеться-бо корабель без гвіздя³, ані праведник без почитання книжного: яко розум є в полоні від родителів⁴ своїх, так і праведник — від почитання книжного. Як окраса воїнові зброя і кораблю — вітрила, так і праведнику — почитання книжне.

1. Назвіть дати створення книг «Ізборник Святослава».
2. Визначте в тексті застарілі слова — архаїзми. Доберіть до деяких із них сучасні синоніми. Наприклад, *глаголити* — ректи, промовляти.
3. Визначте характерні ознаки літопису в тексті.

4. Які речення з тексту «Ізборника...» можуть стати афоризмами?
5. Які географічні місця згадуються в літописі? Про що це говорять?

¹ *Паче* — найбільше, передусім.

² *Правитель* — тут: той, хто править, тобто вершник.

³ *Гвіздь* — цвях.

⁴ *Родітелі* — батьки.

6. Чому для християнина «добро є» почитання книги?
7. Яка порада читання книг подається в «Ізборнику Святослава»?
8. Хто з апостолів передбачив місце, на якому постав великий град Київ?

9. Поміркуйте, чому немає праведника без почитання книжного.
10. Складіть план до тексту літопису.

Літопис як історична і літературна пам'ятка

Літопис виник наприкінці X ст. Назва походить від фрази: «*В літо...*», якою розпочиналася оповідь про ту чи іншу подію. Літопис бере початок від коротких записів, що велися при княжих дворах, від різних поточних записів, свідчень учасників подій.

У XI ст. уцілілі записи почали збирати й переписувати в хронологічному порядку, які пізніше доповнювалися й уточнювалися. На їхній основі на початку XII ст. Нестор Літописець скомпонував «Повість минулих літ». Літопис може охоплювати події, що відбувалися на певній території чи в певному місці (Київський літопис, Галицько-Волинський літопис, Західноруський (Литовський) літопис, Острозький літопис, Львівський літопис та ін.). Наприкінці XVII — на початку XVIII ст. з'явилися так звані козацькі літописи: Літопис Самовидця, Літопис Григорія Граб'янки та Літопис Самійла Величка. До літописної літератури можна віднести мемуари (*від фр. memoires* — спогади), щоденники.

ІЗ ДАВНЬОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
XVI–XVIII ст.

Кирило
Транквіліон-
Ставровецький

Лазар
Баранович

Іван
Максимович

ІЗ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVI–XVIII ст.

Ритмічне мовлення існувало з давніх-давен. Воно проявлялося в наспівах, «славах» — піснях на честь князівських походів і перемог, «плачах» над померлими чи вбитими. Зародження книжної поезії пов'язане з прийняттям християнства — відтоді з'явилися молитви, повчання, похвали та гімни.

На жаль, усна словесна творчість не записувалася. Ми не знаємо й імен співців, авторів епічних, ліричних і сатиричних поезій. Найвідомішими залишаються Боян, згаданий у «Слові о полку Ігоревім», співець Митуса, чиє ім'я збереглося в Галицько-Волинському літописі.

У XVI ст. усна поезія привертає увагу вчених. Близько 1550 р. Ян Благослав чи не вперше записав україномовну пісню-баладу про Стефана-воеводу («Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?»), у 1575 р. волинянин Ян Жоравницький створив віршований «пашквіль» «Хто йдеш мимо, стань годину...». Величезну роль у поширенні книжних віршів відіграло книгодрукування. У 1574 р. Іван Федоров видав в Україні «Апостол» і «Буквар», а в 1581 р. — Острозьку Біблію, до якої входило два вірші, написані Герасимом Смотрицьким.

У XVII ст. зародилася українська драматургія, переважно віршована. Слід зазначити, що авторами віршів і драматичних творів були релігійні діячі. Цим здебільшого визначався й зміст написаних ними творів. Поети й драматурги XVII–XVIII ст. здобували освіту в братських школах та академіях, у яких викладалися й курси поезики, навчали віршуванню. У XVII–XVIII ст. панівною була силабічна система віршування, тобто система, яка вимагала дотримання складочисельних норм при написанні віршів. У поета І. Величковського, який творив наприкінці XVII — на початку XVIII ст., є вірш «Стовп»:

2. Діво,
диво
3. всей землі!
Пріємні
4. сію хвалу,
любо малу,
5. праці моєя
во честь твоєя
6. слави составленну,
тебі освященну.
7. Юже раб твой принесє
не од мудра словесє,
8. но от сердца чиста, прѣва,
зане твоя права слава.
9. Достойно ты ніктоже может
восхвалити, всяк не возможет.
10. Твоя бо слава вишше всіх зємних
і над небесних благоприємних.
11. Жителєй уми, первая по Бозі
Прісно блажима в роді вірних мнозі.
12. Ти єси столп слави, пречистая Діво,
Дивнійшее міру над седм дивов диво.
13. Седм дивов погибоша, твоєя, о мати,
Столп кріпості вовіки будет пребивати.

Цей твір наочно демонструє, що таке силабічна система віршування: цифра зліва визначає кількість складів у рядку; наголоси на окремих словах підказують, що він здебільшого падає на передостанній склад, але може бути наголошений і останній — як у рядках 3-му чи 7-му (а ще наголос буває й на третьому складі від кінця). Починаючи від десятискладового рядка, після п'ятого складу може з'явитися *цезура*, тобто *пауза* (у дванадцятискладовому рядку пауза з'являється після 6-го складу, а в тринадцятискладовому — після 7-го складу).

Як правило, поети XVII–XVIII ст. дотримувалися однакової кількості складів у всіх рядках. Проте деякі з них писали твори нерівноскладовим віршем, у якому допускається різна кількість складів у рядках.

Нерівноскладовим віршем писав **Кирило Транквіліон-Ставровецький**. Відомо, що поет протягом 1589–1592 рр. викладав у Львівській братській школі слов'янську та грецьку мови, учителював у Віленській братській школі. На жаль, ми не знаємо, що робив Кирило Транквіліон-Ставровецький протягом наступних 22 років, найімовірніше, жив у монастирі, оскільки відомо, що в 1614–1615 рр.

він став ієромонахом. У 1618 р. у власній друкарні він надрукував свою книжку «Зерцало богословія», а в наступному році — Євангеліє учительне. Протягом одинадцяти років Кирило мандрував. Близько 1626 р. він перейшов в унію¹, після чого його призначають архімандритом чернігівського Єлецького монастиря. 7 вересня 1646 р. в Чернігові виходить друком збірка повчань і віршів Кирила Транквіліона-Ставровецького «Перло многоцінне». У цьому ж році поет помер. У проповідях, повчаннях і віршах поет, поки не перейшов в унію, ревно відстоював православну віру та право українців послуговуватися своєю рідною літературною мовою. Він був одним із перших, хто у своїй діяльності звернувся до усної проповіді, що не всіма було сприйнято однозначно. Проповідникам були адресовані й вірші поета, що ввійшли до книжки «Перло многоцінне». На думку автора, їх можна було й співати.

Вірші К. Транквіліона-Ставровецького присвячено Богу Отцю, Ісусу Христу — Його народженню, воскресінню, вознесенню, зішестю й преображенню, богоявленню й страстям Христовим, Богородиці, ангелам, апостолам, святим мученикам, богословам... У них звучить і осуд грішників, а також тих, хто бездумно бенкетує, живе в розкошах.

У більшості книжок XVI–XVIII ст. можна знайти передмови, післямови, посвяти. У них автори висловлювали подяку друкарям, а також покровителям, які надавали їм моральну й матеріальну підтримку. Часто в книжках друкувалися фамільні герби покровителів, і автори вдавалися до їхніх віршових описів. Такі описи прийнято називати *геральдичними віршами* (від латин. геральдус — оповісник, герб). От і Кирило Транквіліон-Ставровецький залишив нам декілька геральдичних віршів, серед яких — «**На герб ясновельможної її милості Ірини Могилянки, княжни Вишневецької, Михайлової Корибутової**», присвячений князні, котра надала притулок Кирилові, у маєтку якої він друкував Євангеліє учительне. Поет вказує на складові частини герба Ірини Вишневецької, які свідчать про побожність, мужність і цнотливість жінки, про те, що в її «домі щирая побожність проживає».

Серед українських поетів XVII–XVIII ст. відомий **Лазар Баранович** (1620–1693). Він навчався в Києво-Могилянській, Калуській і Віленській академіях, був викладачем і ректором Києво-Могилянської академії, ігуменом Київського Братського монастиря, архієпископом Чернігівським і Новгород-Сіверським. Статус та авторитет Лазаря Барановича давали йому змогу впли-

¹ Унія — об'єднання православної церкви з католицькою під владою Римського Папи.

вати на політику українських гетьманів. Він був засновником Новгород-Сіверської та Чернігівської друкарень, де було видано понад 50 книжок, створював хори й писав для них музику. Лазар Баранович — автор численних проповідей, полемічно-богословських трактатів, листів і віршів. Його спадщина складається з 1500 віршів, написаних польською мовою і включених до збірників «Аполлонова лютня», «Книга смерті», «У вінок Матері Божої», «П'ять нот» та ін. Використання у віршах польської мови поет мотивував необхідністю швидко й без посередництва перекладачів звертатися до опонентів-католиків. У вірші з промовистою назвою «Русин до поляка, що по-польськи балака» Лазар Баранович пише:

Тішся, ляше, що русини¹
Твою мову цінять нині.
Я б радів лиш, ляше-брате,
Коли б руську міг ти знати,
Щоб вернулися часи ті,
Як ходили турка бити,
І святий гнів на турчина
Єднав ляха і русина.
Схаменись, сваритись годі,
Не палімось у незгоді.

(Переклад В. Кречотня)

Своїми віршованими творами Лазар Баранович виховував у читачів риси доброчесності, любові до ближнього, намагався прищепити їм любов до України, до її славного минулого. Для досягнення своєї мети поет вдається до гострої, швидкої думки, дотепу чи курйозного вислову, які б викликали в читача приємне здивування. Найчастіше Лазар Баранович звертається до *епіграми* — короткого дошкульного чи дотепного віршованого твору. Поет навчає, розважає читача, починаючи ще з назви твору. Як правило, вона в нього заримована: «Як раки на обід, в меду плавати їм слід», «І зблота є груда, а добра не буде!»,

Лазар Баранович

¹ Русин — українець.

Печерські святі. Ілюстрація до книги Л. Барановича «Труби проповідних слів». 1674 р.

про сіяча» з Євангелія від Матвія), і камінь, який звичайному мірошникові дає прибуток...

Потрібно згадати ще одного поета — **Івана Максимовича** (1651–1715), якого за рекомендацією Лазаря Барановича 1669 р. було прийнято до Києво-Могилянської академії. Після закінчення академії викладав у ній поезику, риторичку та латинську мову.

У 1676 р. він постригся в монахи. Тривалий час Іван Максимович очолював Чернігівську єпархію. За підтримки І. Мазепи 1700 р. він відкрив у Чернігові Колегіум на зразок Києво-Могилянської академії. Іван Максимович очолив чернігівський літературномистецький осередок після смерті Л. Барановича. У чернігівській друкарні були надруковані книжки, перекладені й написані І. Максимовичем, серед яких вирізняються віршовані «Алфавіт собранний, рифмами сложенный...», «Богородице Діво...», «Осьм блаженств євангельських...». У 1712 р. за указом Петра I Іван Максимович був висвячений на митрополита Сибірського й Тобольського. Живучи в Тобольську, він всіляко підтримував школи, театр, сприяв розвитку хорового мистецтва.

І. Щирський. Герб Л. Барановича. Друга половина XVI ст.

На жаль, до творчості І. Максимовича неприхильно ставилися і сучасники, і нащадки. У першу чергу це пояснювалося дуже великими обсягами творів поета. Скажімо, книжка «Богородице Діво...» складалася з більше ніж 12 000 рядків, в «Алфавіті...» було майже 7000 рядків. Ці обсяги відлякували читачів і вони не завжди могли оцінити винахідливість І. Максимовича як поета, його невтомну працелюбність. Так, до «Алфавіту...» поет включив заримовані життя всіх святих; у книжці «Богородице Діво...» можна знайти вишукані віршовані варіації на тему молитви «Богородице Діво, радуйся...», описи подвигів Божої Матері.

Іван Максимович

Філософською глибиною наповнені й численні епіграми Івана Максимовича.

У двовіршах поет ділиться досвідом, дає слушні поради, застерігає від поганих учинків.

Названі й не названі українські поети жили та творили в складну і водночас прекрасну епоху, сповнену реальних суспільно-політичних змін і важливих духовно-світоглядних зрушень. У мистецтві й літературі цю добу називають добою Бароко. Перед людиною, яка жила в ці часи, постали складні проблеми, що потребували пояснення й тлумачення.

Українські прозаїки, драматурги й поети, використовуючи всі засоби — і запозичені з Польщі, і винайдені самостійно — в україномовних, а також у польсько- та латиномовних творах намагалися дати відповіді на складні питання, що ставила перед ними нова епоха. Поєднуючи поганські й християнські елементи, звертаючись до світської, а не лише до релігійної тематики, письменники збагачували нашу літературу новими формами й засобами відображення дійсності. Щоб описати цю добу, прозаїки, драматурги й поети вдавалися до найрізноманітніших засобів. Динамізм і неспокій, які запанували в цей час, потребували пишної декоративності й зіткнення явищ і виявів, які взаємно виключають одні одних. Унаслідок цього тепер ми маємо чудові зразки фігурних віршів, глибокі й насичені прозові твори, драматичні твори найрізноманітнішого змісту.

1. Назвіть суттєві ознаки доби Бароко.
2. Дайте визначення жанру епіграми, до якого найчастіше звертається Л. Баранович.
3. Назвіть провідну думку вірша Л. Барановича «Русин до поляка, що по-польськи балака».

4. Вірш якого українського поета за формою можна назвати «стовпом»?
5. Що ви дізналися про К. Транквіліона-Ставровецького та його творчість?
6. Якому поету статус і авторитет дали змогу впливати на політику українських гетьманів?
7. Хто з українських поетів після смерті Л. Барановича очолив чернігівський літературно-мистецький осередок?

8. Із якою подією пов'язане зародження книжної поезії? Назвіть її перші зразки.
9. У яких навчальних закладах переважно здобували освіту автори книжних віршів і драматичних творів XVII–XVIII ст.?
10. Яка система віршування була панівною в поезії XVII–XVIII ст.? Спробуйте визначити її особливості.
11. Чому до творчості І. Максимовича неприхильно ставилися сучасники і нащадки?

12. Підготуйте, користуючись додатковими джерелами, усну розповідь «Бароко в українській літературі».

КИРИЛО ТРАНКВІЛІОН-СТАВРОВЕЦЬКИЙ НА ГЕРБ ЯСНОВЕЛЬМОЖНОЇ ЇЇ МИЛОСТІ ІРИНИ МОГИЛЯНКИ, КНЯЖНИ ВИШНЕВЕЦЬКОЇ, МИХАЙЛОВОЇ КОРИБУТОВОЇ

В гербі пречесного дому господарського Єремій
славних Могилів

Свідком є отакії клейноти
побожності, мужності і цноти:

Два мечі в справах рицарських смілість виявляють,
лілея із хрестом віру християнськую позначають.

У тім домі щирая побожність проживає,
а слава там безсмертна навіки процвітає.

(Переклад М. Сулими)

1. Доведіть, що вірш належить до геральдичного жанру.

2. Словесно змалюйте герб Ірини Могілянки, княжни Вишневецької.

3. Чому в домі княжни *щирая побожність проживає*?

4. Поясніть роль Ірини Могілянки в долі Кирила Транквіліона-Ставровецького.

ЛАЗАР БАРАНОВИЧ

МЛИНАРСЬКЕ КАМІННЯ ДАСТЬ РІЗНЕ МЕЛІННЯ

Як мельник пустить жорнове каміння,
Сказати може про своє меління:
Своїм мелінням хліб я заробляю,
Коли камінням зерна розтираю,
З меління того буде добре жити,
Бо те каміння буде хліб родити.
І мед пливтиме із того каміння,
Бо наміняєм меду за насіння...
Хтось на каміння сів — не вродило,
В млині каміння нас ще не дурило,
На цім камінні матимемо збіжжя,
Як гарно змелем, то наповним діжі.

(Переклад Вал. Шевчука)

1. Визначте тему та головну думку твору.

2. Яка євангельська притча обігрується в тексті вірша?

3. Як ви розумієте вислів з тексту вірша *І мед пливтиме із того каміння*?

4. Як прагне поет виховати в читачів риси добродетелі?

5. Поясніть назву вірша, використовуючи текст статті. Що намагався вкласти в назву поет?

6. Поміркуйте, яка мета вірша Л. Барановича: навчати, хвилювати чи розважати читача. Доведіть свою думку.

ІВАН МАКСИМОВИЧ

ЕПГРАМИ

***

Однакова чеснота   царство заслужити
Й заслужене у світі   потім не згубити.

***

З кожним ближнім не раджу   над міру дружити,
Хоч не будеш радіти —   не будеш тужити.

***

Хто скиптром жорстоко   в царстві управляє,
Той страханих страшить,   себе ж погубляє.

***

Тисячі людських облич,   різні всі напрочуд,
І в людських шуканнях так   — не одного хочуть.

***

Хоч світ цей сокрушиться,   він увесь не зникне,
Не стертий при падінні,   ще буйніш розквітне.

***

Під шкірою овечки   вовк себе ховає,
Тож серце на ворожі   вчинки нас штовхає.

***

Коли білу свою честь   ти встиг почорнити,
Забагато треба вод —   її відбілити.

***

В добрий час і друзі є,   знайдеш їх багато,
Хоч одного у лихий   спробуй відшукати.

***

Що твердіш од каменю,   що води м'якіше?
Твердий камінь од води   крушиться сильніше.

***

Добробут, наче місяць,   що весь час міняється,
Росте він неухильно,   так само вмалюється.

***

Хоч у безмірних хвилях   судно пробуває,
Під воду не пірнувши,   ще біди не знає.

(Переклад Вал. Шевчука)

1. Які слухні поради у двовіршах дає І. Максимович?
2. Назвіть моральні поняття, які автор розглядає у віршах.

3. Доведіть, як І. Максимович застерігає читачів від поганих вчинків.
4. Назвіть приклади двовіршів, які схожі з прислів'ями.

5. Чому двовірші І. Максимовича вирізняються глибокою філософічністю?

6. Підготуйте усну розповідь на одну з тем двовіршів поета.

Поняття про барокову літературу

Бароко походить від італ. *barocco* й означає хи- мерний, чудернацький, дивовижний; у португаль- ській мові — *perola barocca* — перлина неправильної форми. Це слово позначає і епоху, і стиль, що зародилися в середині XVI ст. в Іспанії та Італії й проіс- нували до 80-х років XVIII ст. Бароко наклало відбиток на всі види мистецтва, філософію, побут народу.

Прозові, поетичні та драматичні твори, які з'явилися в епоху Бароко, позначені динамізмом, перебільшенням, патетичністю, зіткненням фантастики й реальності, екзотичності, нечуваними й небувалими сюжетами. Барокові письменники часто вдавалися до поєднання античних мотивів із християнською символікою, до поєднання наївної простоти й ускладненості. Основною ідеєю

барокових творів була ідея «vanitas» (даремність, марність, гріх): прозаїки, поети й драматурги бачили світ суєтним, мінливим і гріховним.

У барокових творах людину зображували затиснутою в лещатах складних, часто невіршуваних релігійних, етичних і соціальних конфліктів.

Прийнято розрізняти «високе», «середнє» й «низьке» бароко: *перше* охоплює панегіричну (хвалебну) поезію, трагедії, героїчні поеми; *друге* — героїчну й світську лірику, елегії (журливі пісні), пасторалі (твори з ідилічним зображенням сцен сільського життя), притчі, описи мандрів, утопії; *третє* — міську (міщанську) лірику.

До провідних українських письменників доби Бароко належать Іван Величковський, Касіян Сакович, Климентій Зіновійв, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Митрофан Довгалевський та ін.

Геральдичні вірші (від латин. heraldus — оповісник, герб) — твори, у яких описано всі складові частини міського, родового чи якогось іншого герба, що включали символи на позначення прикметних споруд, різних чеснот, подвигів, видів діяльності тощо.

Жанр епіграми (від грец. epigramma — надпис) — короткий ліричний вірш повчального, описового, любовного, сатиричного змісту, що завершується дотепом.

**ІЗ НОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
XIX ст.
ВСТУП**

**Розвиток нової
української
літератури**

**Іван
Котляревський**

**Петро Гулак-
Артемівський**

Євген Гребінка

Тарас Шевченко

**Степан
Руданський**

Іван Франко

Борис Грінченко

**Михайло
Коцюбинський**

**Володимир
Самійленко**

Леся Українка

**Євгенія
Ярошинська**

РОЗВИТОК НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Іван Франко поділяв українську літературу на три епохи: староруську, середньоруську та новочасну. Перша епоха — XI–XV ст. — позначена впливом на українську літературу Візантії. Література цього періоду здебільшого рясніла переробками, проте саме тоді відбулося становлення, як каже І. Франко, «южноруської літературної мови», тобто мови української.

Друга епоха бере початок у першій половині XVI ст. У цей час під впливом Заходу в українському суспільстві відбулися зміни, що прискорили заснування академій, шкіл, написання граматик, словників, трактатів. Тоді ж у студентському середовищі почали з'являтися віршовані й драматичні твори, притчі, легенди, апокрифи, оповідки, байки. Боротьба з унією спричинила до релігійної полеміки, що вилилася в зразки високохудожньої полемічної прози. Поява козацтва, дії якого характеризувалися відвагою, силою та патріотизмом, породило думи, у яких оспівувалися воєнні пригоди й далекі походи козаків. Після Визвольної війни 1648–1654 рр. з'являються козацькі літописи. Провісниками новочасної літератури стали видатний український філософ Г. Сковорода, а також невідомий автор «Історії Русів». Саме на їхньому тлі увиразнюються постаті І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка та інших письменників, які у творах відображали ідеї свободи, незалежності, патріотизму. Проте висвітлювати їх було нелегко, бо наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Україна була остаточно підкорена царською Росією. Київська академія стала закладом, який готував священнослужителів. У 1783 р. царський уряд запровадив на Лівобережній та Слобідській Україні кріпосне право. Було знищено останні залишки автономії України, а будь-які національно-визвольні прагнення українців, їхні думки про національне відродження й самостійність сприймалися царською Росією вороже. Та це не зупинило кращих синів України від боротьби за

визволення: виникають гуртки й осередки, у яких зріє нова політична, філософська й історична думка, опозиційна до офіційної. Великі зміни відбуваються і в українській літературі. На початку XIX ст. одним з осередків формування нової суспільної та художньої думки став Харківський університет, заснований у 1805 р. У Харкові почали виходити друком російськомовні журнали «Харьковский демокрит», «Украинский вестник», «Украинский журнал». Проте в їхній програмі була закладена ідея пробудження любові до української мови та літератури, інтересу до життя українського народу, його історії та культури. До того ж у них друкувалися й україномовні твори П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка та ін.

На жаль, після поразки повстання декабристів царська Росія заборонила всі ці видання. Протягом 1830–1840 рр. українським письменникам удалося видати лише кілька збірників і альманахів, у яких друкуються твори П. Гулака-Артемовського, І. Котляревського, Є. Гребінки. Деякі твори українських письменників з'являються в петербурзькому журналі «Вестник Европы». У цей час у західноєвропейській літературі панує **сентименталізм**¹, впливу якого зазнали й українські письменники. Часом вони пишуть твори російською й українською мовами. Російську мову використовували, щоб повідати світові й російськомовному читачеві про історію українського народу, його життя та звичаї; українську мову змушені були захищати, доводячи своїми україномовними творами, що нею можна описувати «і звичайне, і ніжненьке, і розумне, і полезне» (Г. Квітка-Основ'яненко). Для здійснення цих намірів чи не найбільше підходив сентименталізм, адже в характері українців домінує емоційність, яка виявляється в психологічній уразливості та ліризмі, у специфічному українському гуморі. Саме такими ми бачимо героїв і героїнь творів українських письменників-сентименталістів — І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка та ін.

У 40-х роках XIX ст. в українській літературі на зміну сентименталізму приходять **романтизм**. Ця важлива зміна була спричинена як зовнішніми чинниками, зокрема революційними подіями у Франції, Німеччині, Італії, Угорщині та Австрії, так і внутрішніми. Та ж таки «Історія Русів» вплинула на погляди учасників Кирило-Мефодіївського братства, що виникло в грудні 1845 — січні 1846 р. До братства входили М. Гулак, М. Костомаров, В. Білозерський, О. Маркович, О. Навроцький, І. Посяда, Д. Пильчиков, О. Тулуб, Т. Шевченко, П. Куліш. Ідеї, закладені в «Історії Русів», дістали

¹ Сентименталізм — напрям у європейській літературі другої половини XVIII — початку XIX ст.

розвиток в одному з програмних документів братства — «Книзі буття українського народу», пройнятому почуттями національної самосвідомості, патріотичної гордості, любов'ю до рідної мови й культури та повагою до інших народів. Після розгрому братства й заслання багатьох його учасників літературне життя в Україні ніби завмирає, відроджуючися лише після смерті царя Миколи I. Із заслання повертаються П. Куліш, М. Костомаров, Т. Шевченко. На літературному обрії з'являється письменниця Марко Вовчок. Після скасування кріпосного права в 1861 р. виходять друком літературні твори Ганни Барвінок, О. Стороженка, А. Свидницького, С. Руданського та ін., випускають журнал «Основа», де були опубліковані твори письменників, які стали класиками української літератури. В Україні створюються «Громади» — культурно-освітні об'єднання, куди входили прогресивно налаштовані поміщики, чиновники та представники інтелігенції. В Україні видаються підручники з української мови, ведуться історичні, археологічні та археографічні дослідження, збираються й видаються окремими збірниками українські народні пісні, відкриваються театри, де показуються україномовні вистави й лунає музика українських композиторів.

В українській літературі романтизм співіснує з *реалізмом*, що є однією з її визначальних рис. До письменників, у творах яких поєднуються романтичні й реалістичні риси, належить і Т. Шевченко. Його твори знаменують початок нової доби в історії української літератури. Пантелеймон Куліш зробив великий внесок у процес розширення проблематики, формування нових жанрів, збагачення стильово-зображувальних і ритмо-інтонаційних засобів української поезії та нормалізації літературної мови. Тарас Шевченко й Пантелеймон Куліш, а також інші українські письменники другої половини XIX ст., попри заборону української мови й переслідування, довели силу і спроможність рідного слова відтворювати найскладніші колізії, найглибші почуття, правдиві, реалістичні картини людського буття. Як справедливо пише М. Грушевський, «українське слово... вирятувало українсько-руський народ від видимої загибелі». Серед тих, хто не шкодував свого життя заради цього порятунку, — Т. Шевченко, Марко Вовчок, П. Куліш, Л. Глібов, П. Грабовський, І. Нечуй-Левицький, М. Коцюбинський, А. Тесленко, І. Карпенко-Карий, Панас Мирний, М. Старицький, І. Франко, Леся Українка, Б. Грінченко, В. Самійленко та багато-багато інших майстрів слова.

1. На які три епохи поділяв І. Франко українську літературу? Визначте час кожної з них.
2. Який вплив відчула кожна із цих епох?

3. Назвіть жанри, що в українській літературі породила поява козацтва.
4. Як відтворене в літературі наприкінці XVIII — на початку XIX ст. остаточне підкорення України царською Росією?

5. Хто з українських письменників цього часу пробуджував любов до української мови та літератури, інтерес до життя українського народу, його історії та культури?
6. Які літературні напрями панували в українській літературі XVIII–XIX ст.?

7. Що спричинило пожвавлення літературного життя в Україні в 60-х роках XIX ст.?
8. Із яким ім'ям пов'язаний початок нової доби в історії української літератури? Чому?

Поняття про літературні стилі та напрями: сентименталізм, романтизм, реалізм

Стиль (від грец. стилус — паличка для писання, манера письма) — сукупність образної системи, засобів художньої виразності, що характеризують своєрідність творчості письменника, твору, літературного напрямку, літератури. Розрізняють великі стилі, або стилі епохи (Відродження, Бароко, Класицизм), стилі різноманітних напрямів і течій, національні стилі й індивідуальні стилі письменників. Напрями й течії — сукупність духовно-змістових і естетичних принципів, притаманних творчості багатьох письменників, ряду угруповань і шкіл.

Сентименталізм, романтизм, реалізм — найпомітніші течії в літературі та мистецтві.

Сентименталізм виник у другій половині XVIII ст., коли домінантою людської природи було оголошено не розум, а почуття (від фр. сентимент — почуття). Митці-сентименталісти переймалися вдосконаленням «природних» почуттів. Основним героєм їхніх творів став простолюдин. Вони змальовували ідилічні картини людського буття на тлі природи, ширість людських поривань. Жанри сентименталізму — елегія, послання, епістолярний роман, подорожні записи, щоденники. Українським письменником-сентименталістом був Г. Квітка-Основ'яненко.

Романтизм (від фр. романтизме — мрійливий) — один із найпопулярніших напрямів у світовій літературі, що виник на межі XVIII і XIX ст. Під словом *романтичне* розумілося все фантастичне, незвичне, дивне, тобто те, чого не було в дійсності, що траплялося лише в книжках. Світ уявлявся письменникам-романтикам повним таємниць і непередбачуваностей, він був ворожим до людини. На боротьбі між жахливою дійсністю та прекрасним ідеалом і будувалися кращі твори письменників-романтиків, що надавало їм гостроти й напруженості. Романтизмом просякнуті окремі твори М. Гоголя, Т. Шевченка та інших письменників.

Реалізм (від латин. реаліс — дійсний) — літературний напрям, що виник і сформувався в 30-х роках XIX ст., прийшовши на зміну романтизму. Письменники-реалісти тяжіють до глибинного осмислення життя, до широкого осягнення дійсності з притаманними їй протиріччями, визнають право художника висвітлювати всі сторони життя без обмежень. Поняття *реалізм* рівнозначне життєвій правді. Реалістичного методу дотримувалися українські письменники-класики І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М. Коцюбинський.

Реалізм притаманний і українським письменникам XX ст. — Г. Косинці, А. Головку, О. Гончару, П. Загребельному, Ю. Мушкетіку, В. Дрозду, Григорію та Григору Тютюнникам, іншим майстрам слова.

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ (1769–1838)

Іван Петрович Котляревський народився 29 серпня 1769 р. в Полтаві в сім'ї канцеляриста. Батько майбутнього автора «Енеїди» працював у міському магістраті, дід — дияконом в Успенській церкві. Десятилітнього Івана віддали на навчання до семінарії, де готували майбутніх священнослужителів. Окрім обов'язкових дисциплін, діти вивчали латинську й російську граматику, поезію, риторику, філософію й богослов'я, грецьку й німецьку мови, а також арифметику. У семінарії Іван написав один із перших віршованих творів — оду, присвячену архієпископу Амвросію. Згодом товариші прозвали його за вміння віршувати «римачем». Івана Котляревського як кращого семінариста навіть рекомендували в Петербурзьку Олександро-Невську семінарію. У Полтавській семінарії хлопець добре засвоїв кращі твори західної, російської і української літератур.

Не довчившись одного року в семінарії (що пояснюється як небажанням стати священником, так і смертю батька), Іван Котляревський у 1789 р. йде працювати в Новоросійську губернську канцелярію, яка була розміщена тоді в Полтаві. Та канцелярське життя розчарувало юнака, і через три роки він залишив посаду губернського реєстратора й деякий час працював учителем у поміщицьких сім'ях Золотоніського повіту. Іван Котляревський поринає в стихію народного побуту, української мови, фольклору та етнографії. В одній із поміщицьких бібліотек він знайшов «Вергилиеву "Енеиду", вивороченну наизнанку» російського поета М. Осипова. Вкраплення українців у цей твір наштовхнули І. Котляревського на думку створити подібний твір українською мовою. Узимку 1794–1795 рр. він береться за написання «Енеїди», маючи намір перевершити твір російського поета. Робота над «Енеїдою», очевидно, не переривається і в армії, куди в двадцятисемилітньому віці вступає І. Котляревський, бо вже в 1798 р. в Петербурзі перші

три частини поеми виходять друком окремою книжкою. З армії він повертається через дванадцять років, дослужившись до чину капітана й ордена св. Анни ІV ступеня. У 1809 р. в Петербурзі виходить друком друге видання «Енеїди», до якого ввійшла й четверта частина поеми. Потім його призначають куратором Полтавського будинку виховання дітей бідних дворян. Під час російсько-французької війни Котляревському доручають зібрати й укомплектувати П'ятий козацький полк у м. Горошині Хорольського повіту. У 1817 р. цар Олександр І під час відвідин Полтави присвоює І. Котляревському чин майора та призначає пенсію в 500 карбованців асигнаціями. Якийсь час він бере участь у роботі полтавської філії Біблійного товариства, яке займається поширенням Біблії. У 1821 р. його обирають почесним членом «Вільного товариства російської словесності». У цей час, захочений шанувальниками літератури й мистецтва, а до них належав і генерал-губернатор, князь М. Рєпнін, який був прихильником ліберальних ідей, І. Котляревський пише продовження «Енеїди». М. Рєпнін доручає йому виконувати обов'язки директора Полтавського театру. Письменник з ентузіазмом береться за цю роботу. Репертуар Полтавського театру складався з комедійних творів російських та європейських драматургів. На сцені ставилися водевілі на кшталт «Козака-стихотворця» російського драматурга князя О. Шаховського, де в спотвореному вигляді виставлялися українці, які говорили неокоринною українською мовою. Письменник бачить брак вистав, які б гідно репрезентували рідну культуру. Отож він пише «**Наталку Полтавку**», потім «Москаля-чарівника». У 1819 р. п'єси вже поставили на сцені театру. Дослідники творчості І. Котляревського відзначають, що письменник у своїх драматичних творах звернувся до зовсім інших українців: це люди, не зіпсовані цивілізацією, вони живуть великою родиною, де панує любов і порозуміння, шануються патріархальні цінності, у них зберігається ідилічний, домашній затишок; це світ, де кохання буває лише щасливим, а негативні герої переживаються; світ, у якому Бог оберігає героїв від шлюбу з примусу і винагороджує їх союзом із любові. І. Котляревський змушує пишатися полтавцями, їхньою одвічною схильністю до доброти, захоплюватися перед красою їхньої душі. Письменник зумів поєднати в «Наталці Полтавці», творі національному, те, що було зрозуміле всім, можна сказати, він написав п'єсу універсального змісту, яка порушувала загальнолюдські проблеми.

На жаль, у 1821 р. через матеріальну скруту Полтавський театр припинив існування. Івана Котляревського в 1827 р. призначають попечителем Полтавських богоугодних закладів. Він продовжує роботу над «Енеїдою» і наполегливо шукає видавця. У 1829 р.

здоров'я письменника значно погіршилося. У 1835 р. він подав у відставку, усамітнився, майже ні з ким не зустрічався. 29 жовтня 1838 р. І. Котляревський помер. У 1842 р. в Харкові виходить друком повний текст української «Енеїди».

Звичайно ж, І. Котляревський аж ніяк не усвідомлював себе «батьком української літератури», «зачинателем нової української літератури». Він робив свою справу чесно і з почуттям патріотизму, творив, зосереджуючись на «малому й наближеному», оспівуючи культ родини, сімейний затишок, романтичний образ самотнього українського краю.

1. Хто з українських поетів присвятив вірші І. Котляревському? Назвіть художні засоби в них.
2. Де довелося вчитися майбутньому письменнику в дитячі й юнацькі роки? Із якої причини І. Котляревський не обрав фах цього навчального закладу?

3. Назвіть жанр, до якого належав перший віршований твір І. Котляревського. Кому він був присвячений?
4. Як вплинула на молодого І. Котляревського «Вергилієва "Енеїда", вивороченна наизнанку» російського поета М. Осипова, яка була знайдена ним в одній із поміщицьких бібліотек?

5. Назвіть військовий чин І. Котляревського та його військову нагороду. Як це характеризує письменника?
6. З якою метою І. Котляревський написав п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник»? Охарактеризуйте тогочасний стан театру в Полтаві.

7. У якому році виходить друком повний текст завершеної «Енеїди» І. Котляревського? Назвіть основні теми творчості поета.

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ, ЩО...

«Наталка Полтавка» мала великий вплив на розвиток інших видів мистецтва. До першої постановки цієї п'єси музику створено невідомим автором. Згодом музику до «Наталки Полтавки» писали композитори А. Барсицький, А. Єдлічка, І. Ляндвер, О. Горілий, М. Васильєв-Святошенко, М. Лисенко. Кінематографісти вперше звернулися до п'єси «Наталка Полтавка» в 1911 р. Остання екранізація цього твору з'явилася в 1978 р.

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

Українська опера на дві дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Возний¹ Тетерваковський.
Наталка — українська дівчина.
Горпина Терпилиха — її мати.
Петро — коханий Наталки.
Микола — далекий родич Терпилихи.
Макогоненко — сільський виборний.

ДІЯ ПЕРША

Село над річкою Ворсклою. Упродовж сцени вулиця, що веде до річки, тут між хатами і Терпилишина хата.

ЯВА I

Наталка (*виходить з відрами на коромислі; дійшовши до річки, поставила на березі, ходить задумавшись, потім співає*).

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться;
О, як моє болить серце, а сльози не ллються. (2)

Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тільки тогді і полегша, як нишком поплачу. (2)

Не поправлять сльози щастя, серцю легше буде,
Хто щасливим був часочок, по смерть не забуде. (2)

Єсть же люди, що і моїй завидують долі,
Чи щаслива та билінка, що росте на полі? (2)

Що на полі, що на пісках, без роси, на сонці?
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці. (2)

Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? Озовися!
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися. (2) (...)

---

¹ *Возний* — чиновник у повітових судах України наприкінці ХVІІІ — на початку ХІХ ст.

Петре! Петре! Де ти тепер? Може, де скитаєшся в нужді й горі і проклинаєш свою долю; проклинаєш Наталку, що через неї утрав пристанище; а може (*плаче*), забув, що я живу на світі. Ти був бідним, любив мене — і за те потерпів і мусив мене оставити; я тебе любила і тепер люблю. Ми тепер рівня з тобою: і я стала така бідна, як і ти. Вернися до мого серця! Нехай глянуть очі мої на тебе іще раз і навіки закриються...

ЯВА II

Наталка і возний.

Возний. Благоденственного і мирного пребивання! (*Набік*). Удобная okazія предстала зделати о себе предложеніє на самоті.

Наталка (*кланяється*). Здорові були, добродію, пане возний!

Возний. Добродію! добродію! Я хотів би, щоб ти звала мене, тее-то як його, не вишепом'янутим ім'ярек.

Наталка. Я вас зову так, як все село наше величає, шануючи ваше письменство і розум.

Возний. Не о сем, галочко, тее-то як його, хлопочу я, но желаю із медових уст твоїх слішати умилительное названіє, сообразное моему чувствію. Послушай:

От юних літ не знав я любові,
Не ощущал возженія в крові;
Как вдруг предстал Наталки вид ясний,
Как райский крин¹, душистий, прекрасний.

Утробу всю потряс,
Кров взволновалась,
Душа смішалась;
Настал мой час!

Настал мой час, і серце все стонеть,
Как камень, дух в пучину зол тонеть.
Безмірно, ах! люблю тя, дівицю,
Как жадний волк младую ягницю.

Твой предвіщаєть зрак
Мні жизнь дражайшу,
Для чувств сладчайшу,
Как з медом мак.

¹ Крин — лілія.

Противні мні статут¹ і розділи,
Позви і копи страх надоїли;
Несносен мні синкліт² весь бумажний,
Противен тож і чин мой преважний.

Утіху ти подай
Душі смятенной,
Моєй письменной,
О ти, мой рай!

Не в состоянні поставити на вид тобі силу любові моєї. Когда би я їмлі, тее-то як його, столько язиков, сколько артикулов в статуті ілі сколько зап'ятых в Магдебурзьком праві³, то і сих не довліло би на восхваленіє ліпоти⁴ твоєї! Сій-єй, люблю тебе до безконечності.

Наталка. Бог з вами, добродію! Що ви говорите! Я річі вашей в толк собі не возьму.

Возний. Лукавиш, тее-то як його, моя галочко! і добре все розумієш. Ну, коли так, я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Наталка. Гріх вам над бідною дівкою глумитися! Чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не під пару.

Возний. Изложенніє в отвітних річах твоїх резони суть, тее-то як його, для любові ничтожні. Уязвленне час-тореченною любовію серце, по всім божеським і чоловічеським законам, не взираєть ні на породу, ні на літа, ні на состояніє. Оная любов все, тее-то як його, равняєть. Рци одно слово: «Люблю вас, пане возний!» — і аз, више-упом'янутий, виконаю присягу о вірном і вічном союзі з тобою.

Наталка. У нас єсть пословиця: «Знайся кінь з конем, і віл з волон»; шукайте собі, добродію, в городі паночки; чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? Любую ви-бирайте... Ось підіть лиш в неділю або

¹ «Литовський статут».

² Синкліт — тут: у розумінні багато справ.

³ Магдебурзьке право — середньовічне міське урядування, тут: — у розумінні збірки законів.

⁴ Ліпота — краса.

в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, таких гарних, що їй розказати не можна.

Возний. Бачив я многих, і ліпообразних, і багатих, но серце моє не імієть, тее-то як його, к ним поползновенія. Ти одна заложила єму позов на вічні роки, і душа моя єжечасно волаєть тебе і послі нишпорной даже години.

Наталка. Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, що я того і не розумію; та й не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна.

Возний. Не віриш? Так знай же, що я тебе давно уже, тее-то як його, полюбив, як тільки ви перешли жити в наше село. Моїх діл околичності¹, возникаючії із неудобних обстоятельств, удержували соділати признаніє пред тобою; тепер же, читая, тее-то як його, благодсть в очах твоїх, до формального опредїленія о моєї участі, открой мні, хотя в терміні, партикулярно², резолюцію: могу лі, тее-то як його, без отсрочок, волокити, проторов³ і убитков получитьи во вічное і потомственное владініє тебе — движимое і недвижимое імініє для душі моєї, — з правом владіти тобою спокійно, безпрекословно і по своєї волі, тее-то як його, розпоряжать? Скажи, говори, отвічай, отвітствуй, могу лі бить, тее-то як його, мужем пристойним і угодним душі твоєї і тілу?

Наталка (*співає*).

Видно шляхи полтавської
і славному Полтаву,
Пошануйте сиротину
і не вводьте в славу.

Не багата я і проста,
но чесного роду,
Не стижуся прясти, шити
і носити воду.

Ти в жупанах, і письменний,
і рівня з панами,
Як же можеш ти дружитись
з простими дівками?

Єсть багацько городянок,
вибирай любую;
Ти пан возний — тобі треба
не мене, сільськую.

¹ *Околичности* — обставини.

² *Партикулярно* — приватно.

³ *Протори* — збитки.

Так, добродію, пане возний! Перестаньте жартовати надо мною, безпомощною сиротою. Моє все багатство єсть моє добре ім'я; через вас люди начнуть шептати про мене, а для дівки, коли об ній люди зашепчуть...

Музика починає грати прелюдію¹. Возний міркує із смішним виразом обличчя. Наталка задумується.

ЯВА ІІІ

Наталка і возний. Пізніше виборний, з'явившись на сцені, співає.

Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Дядько рудий, тітка руда,
Брат рудий, сестра руда
І я рудий, руду взяв,
Бо рудую сподобав.

Ой по горі по Панянці
В понеділок дуже вранці
Ішли наші новобранці,
Поклонилися шинкарці;
А шинкарка на них — морг:
«Іду, братики, на торг».

Ішли ляхи на три шляхи,
А татари на чотири,
Шведи-враги поле вкрили;
Козак в лузі окликнувся —
Швед, татарин, лях здригнувся,
В дугу всякий зігнувся!

Наталка взяла свої відра і пішла додому. Виборний підійшов до возного.

Возний. Чи се, тее-то як його, нова пісня, пане виборний?

Виборний. Та се, добродію (*кланяється*), не пісня, а пісе-нітниця. Я співаю іногді, що в голову лізе, — вибачайте, будьте ласкаві, я не добачив вас.

Возний. Нічого, нічого. Відкіль се так? Чи з гостей ідете, тее-то як його?

Виборний. Я іду із дому. Випроводжав гостя: до мене заїжджав засідатель наш, пан Щипавка; так уже, знаєте, не без

---

¹ Прелюдія — музичний вступ.

того, — випили по одній, по другій, по третій, холодцем та ковбасою закусили, та вишнівки з кварту укутали, та й, як то кажуть, і підкріпилися.

Возний. Не розказовав же пан Щипавка якої новини?

Виборний. Де-то не розказовав! Жаловався дуже, що всьому земству¹ урвалася тепер нитка, та так, що не тільки засідателям, но самому комісарові² уже не те, як давно було... Така, каже, халепа, що притьмом накладно служити. Бо, каже, що перше дурницею доставалося, то тепер або випросити треба, або купити.

Возний. Ох! правда, правда; даже і в повітовом суді, і во всіх присутственных містах унініе воспослідовало; малійшая проволочка ілі прижимочка просителю, як водилось перше, почитається за уголовное преступленіє; а взяточок, сиріч — винуждений подарочок, весьма-очень іскусно в істця ілі отвітчика треба виключити. Та що й говорить! Тепер і при рекрутських наборах вовся не той порядок ведеться. Трудно становиться жить на світі.

Виборний. Зате нам, прбстому народові, добре, коли старшина, богобоязлива і справедлива, не допуска письменним п'явкам кров із нас смоктати... Та куда ви, добродію, налагодились?

Возний. Я наміревал, тее-то як його, посітити нашу вдовствующю дякониху, но, побачивши тут Наталку (*зітхає*), остановився побалакати з нею.

Виборний (*лукаво*). Наталку? А де ж (*оглядається*) вона?

Возний. Може, пішла додому.

Виборний. Золото — не дівка! Наградив бог Терпилиху дочкою. Крім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна — яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою; шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить.

Возний. Нічого сказати, тее-то як його, хороша, хороша, і уже в такім возрасті...

Виборний. Та й давно б час, так що ж? Сирота, та іще й бідна. Ніхто і не квапиться...

Возний. Однак ж я чув, що Наталці траплялись женихи, і весьма пристойніє, наприклад, тахтаулівський дячок, чоловік знаменитий басом своїм, ізучен Ярмолюя³ і даже знаєть печерсько-лаврський напів; другий — волосний, тее-то як його, писар із Восьмачок, молодець не убогий і продолжающий службу свою

¹ *Земство* — тут: у розумінні чиновництва.

² *Комісар* — у кріпосницькій Росії чиновник, який відав збиранням податків, поліцією тощо.

³ *«Ярмологія»* — збірник церковних співів.

безпорочно скоро год; третій — подканцелярист із суда по імені Скоробреха і многіе другіе, но Наталка...

Виборний. Що? Одказала? Добре зробила. Тахтауловський дяк п'є горілки багато і уже спада з голосу; волосний писар і подканцелярист Скоробреха, як кажуть, жевжики обидва і голі, ващеці проше, як хлистики, а Наталці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити і щоб жінку свою з матір'ю годовав і зодігав.

Возний. Для чого же не письменного? Наука, тее-то як його, в ліс не йде; письменство не есть преткновеніє ілі поміха ко вступленію в законний брак. Я скажу за себе: правда, я, тее-то як його, письменний, но по благості всевишняго есмь чоловік, а по милості дворян — возний, і живу хоть не так, як люде, а хоть побіля людей; копійка волочиться і про чорний день іміється. Признаюсь тобі, як приятелю, буде чим і жінку, тее-то як його, і другого кого годовати і зодігати.

Виборний. Так чом же ви не одружитесь? Уже ж, здається, пора. Хіба в ченці постригтись хочете? Чи ще, може, суджена на очі не нависла? Хіба хочете, щоб вам на весіллі сю пісню співали? Ось слухайте. (*Співає*).

Ой під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодою, як із ягодою.

І просилася, і молилася:
«Пусти мене, старий діду, на улицю погулять!»

«Ой я й сам не піду, і тебе не пуцу:
Хочеш мене, старенького, да покинути.

Ой не кидай мене, моя голубочко,
Куплю тобі хатку, і ще сіна жатку,
І ставок, і млинок, і вишневий садок».

«Ой не хочу хатки, ані сіна жатки.
Ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка.

Ой ти, старий дідуга, ізогнувся, як дуга,
А я, молоденька, гуляти раденька».

Возний. Коли другіе облизня поймають, то і ми остерегаємся. Наталка многим женихам піднесла печеного кабака; глядя на сіе, і я собі на умі.

Виборний. А вам що до Наталки? Будто всі дівки на неї похожі? Не тільки світа, що у вікні; сього дива повно на світі! Та до такого пана, як ви, у іншої аж жижка задрижить!

Возний (*набік*). Признаюсь йому в моєй любові к Наталці. Послухай, пане виборний! Нігде, тее-то як його, правди дівати, я люблю Наталку всею душею, всею мислю і всім серцем моїм; не могу без неї жити, так її образ, тее-то як його, за мною і слідить. Як ти думаєш? Як совітуєш в такому моєм припадці?

Виборний. А що тут довго думати? Старостів посилати за рупниками, та й кінець. Стара Терпилиха не зсунулась іще з глузду, щоб вам одказати.

Возний. Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода кирпу гне! Я уже їй говорив, як то кажуть, надогад буряків, тее-то як його, — так де! — ні приступу!

Виборний. Що ж вона говорить, чим одговорюється і що каже?

Возний. Она ізлагаєть не резонніє, тее-то як його, причини; она приводить в довод знакомство вола з волом, коня з конем; нарицаєть себе сиротою, а мене паном; себе бідною, а мене багатим; себе простою, тее-то як його, а мене возним; і рішительний приговор учинила — що я їй, а вона мені не рівня, тее-то як його.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Я їй пояснил, что любов усе равняєть.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Что для мене благопристойніє панночка, ніж проста селянка.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Что она, тее-то як його, одна моя госпожа.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Что она не вірить, щоб так дуже, тее-то як його, можна полюбити.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Що я її давно люблю.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Щоб я одв'язався од неї.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний (*запально*). Що? Нічого!.. Тебе чорт приніс, тее-то як його, Наталка утекла, а я з тобою остався.

Виборний. Ой ви, письменні! Вгору деретеса, а під носом нічого не бачите; Наталка обманьовала вас, коли говорила, що ви їй не рівня. У неї не те на серці...

Возний. Не те? А що ж би таке?

Виборний. Уже не що, другого любить; ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві і покойний Терпило жив був, то приняв було до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий; він од

Наталки старший був годів на три або чотири; з нею вигодовавсь і ріс вкупі. Терпило і Терпилиха любили годованця свого, як рідного сина, та було й за що! Наталка любила з Петром, як брат з сестрою. Но Терпило, понадіявшись на своє багатство, зачав знакомитись не з рівнею; зачав, бач, заводити бенькети з повітчиками, з канцеляристами, купцями і цехмістрами — і пив, гуляв і шахровав гроші; покинув свій промисл і мало-помалу розточив своє добро, розпився, зачав гримати на Наталку, на доброго Петра — і вигнав його із свого дому; послі, як не стало і посліднього сього робітника, Терпило совсім ізвівся; в бідності умер і без куска хліба оставив жінку і дочку.

Возний. Яким же побитом, тее-то як його, Терпилиха з дочкою опинилися в нашом селі?

Виборний. У Терпила в городі на Мазурівці був двір — гарний, з рубленою хатою, коморою, льохом і садком. Терпилиха по смерті свого старого все те продала, перешла в наше село, купила собі хатку і тепер живе, як ви знаєте.

Возний. А вишечерченний Петро де, тее-то як його, обрїтається?

Виборний. Бог же його зна. Як пішов з двора, то мов у воду впав — і чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терпилиха без сльоз Петра не згадує.

Возний. Наталка неблагоразумна, любить такого чоловіка, которого, тее-то як його, может бить, і кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі.

Виборний. Або як той грек мовляв: «Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник...» А я все-таки думаю, коли б чоловік добрий найшовся, то б Наталка вишла замуж, бо убожество їх таке велике, що невмоготу становиться.

Возний. Сердечний приятелю! Возьмися у Наталки і матері хожденіє іміти по моєму сердечному ділу. Ежелі виіграєш, тее-то як його, любов ко мні Наталки і убідеш її доводами сильними довести її до брачного моего ложа на законном основанії, то не пожалію, тее-то як його, нічого для тебе. Вір — без дані, без пошліни, кому хочеш, позов заложу і контроверсії¹ сочиню, божусь в том — еже-ей! ей!

Виборний (*подумав трохи*). Що ж? Спрос не біда. Тут зла ніякого нема. Тільки Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!

¹ *Контроверсії* — оскаржування.

Возний. Осмілься! Ти умієш увернутись, тее-то як його, хитро, мудро, недорогогим коштом; коли ж що, то можна і брехнути для обману, приязні ради.

Виборний. Для обману? Спасибі за се! Брехать і обманювать других — од Бога гріх, а од людей сором.

Возний. О, простота, простота! Хто тепер, тее-то як його, не брешеть і хто не обманює? Повір мні: єжелі б здесь собралося много народу і зненацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнул: «Брехуни і обманщики!.. ховайтесь, а то я поражу вас...» — ей-ей, всі присіли б к землі, совісті ради. Блаженна лож, когда биваєть в пользу ближніх, а то біда, тее-то як його, що часто лжем ілі ради своєї вигоди, ілі на упад других.

Виборний. Воно так, конечно, всі люди грішні, однако ж...

Возний. Що — однако ж? Всі грішні, та іще й як!.. І один другого так обманюють, як того треба, і як не верти, а виходить — кругова порука. Слухай. *(Сніває)*.

Всякому городу нрав і права,
Всяка імієть свой ум голова,
Всякого прихоті водять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс. (2)

Лев роздираєть там волка в куски,
Тут же волк цапа скубе за виски;
Цап в огороді капусту псує:
Всякий з другого бере за своє. (2)

Всякий, хто вище, то нижчого гне, —
Дужий безсильного давить і жме,
Бідний багатого певний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга. (2)

Всяк, хто не маже, то дуже скрипить,
Хто не лукавить, то ззаду сидить;
Всякого рот дере ложка суха —
Хто ж єсть на світі, щоб був без гріха? (2)

Виборний. Воно так! Тільки великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого задають бешкету, що і старикам невпам'ятку. Добре, пане возний, я вас поважаю і зараз іду до старої Терпилихи. Бог зна, до чого веде, — може, воно і добре буде, коли ваша доля щаслива.

Возний і виборний.

Ой доля людська — доля єсть сліпая!
Часто служить злим, негідним і їм помагає. (2)

Добрі терплять нужду, по миру товчуться,
І все невлад їм приходиться, за що не возьмуться. (2)

До кого ж ласкава ся доля лукава,
Такий живе, як сир в маслі, спустивши рукава. (2)

Без розума люде в світі живуть гарно,
А з розумом та в недолі, вік проходить марно. (2)

Ой доле людська, чом ти не правдива,
Що до інших дуже гречна, а до нас спесива. (2)

З а в і с а

ЯВА ІV

Терпилишина хата. М а т и пряде, а д о ч к а шие.

Терпилиха. Ти оп'ять чогось сумуєш, Наталко! Оп'ять щось тобі на думку спало?..

Наталка. Мені з думки не йде наше безталання.

Терпилиха. Що ж робить? Три роки уже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перешли сюди жити; покойний твій батько довів нас до сього.

Наталка. І, мамо!.. Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старості, а умерти бідним; він не виноват.

Терпилиха. Лучче б була я умерла; не терпіла б такої біди, а більше через твою непокорність.

Наталка (*кладає роботу*). Через мою непокорність ви біду терпите? Мамо!

Терпилиха. Аякже! Скільки хороших людей сватались до тебе, розумних, зажиточних і чесних, а ти всім одказала; скажи, в яку надежду?

Наталка. В надежду на Бога. Лучче посідию дівкою, як піду заміж за таких женихів, які на мені сватались. Уже нічого сказати — хороші люди!

Терпилиха. А чому й ні? Дяк тахтауловський чом не чоловік? Він письменний, розумний і не без копійки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрешенко — чому не люди? Кого ж ти думаєш дождатись — може, пана якого або губерського панича?

Лучче б всього, якби вийшла за дяка, — мала б вічний хліб; була б перше дячихою, а послі і попадею.

Наталка. Хотя б і протопопшею, то Бог з ним! Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце моє не лежить до їх і коли мені вони осоружні!.. Та і всі письменні — нехай вони собі тямляться!

Терпилиха. Знаю, чом тобі всі нелюб'язні; Петро нав'яз тобі в зуби. Дурниця все те, що ти думаєш; чотири годи уже, як об нім ні слуху нема, ні послушанія.

Наталка. Так що ж? Адже і він об нас нічого не чує, та ми живемо; то і він жив і так же пам'ятає об нас, та боїться вернуться.

Терпилиха. Ти не забула, як покойний твій батько напоследок не злюбив Петра і, умираючи, не дав свого благословенія на твоє з ним замужество; так і мого ніколи не буде.

Наталка *(підбіга до матері, хата її за руку її співає)*.

Ой мати, мати! Серце не вважає,
Кого раз полюбить, з тим і умирає. (2)

Лучче умерти, як з немилим жити,
Сохнуть з печалі, щодень сльози лити. (2)

Бідність і багатство — єсть то Божя воля.
З милим їх ділити — єсть щаслива доля. (2)

Ой хіба ж я, мати, не твоя дитина,
Коли моя мука тобі буде мила? (2)

І до мого горя ти жалю не маєш,
Хто пришовсь по серцю, забуть заставляєш!.. (2)

О мамо, мамо! Не погуби дочки своєї! *(Плаче)*.

Терпилиха *(чуло)*. Наталко, схаменись! Ти у мене одна, ти кров моя: чи захочу я тебе погубити? Убожество моє, старість силують мене швидше замуж тебе оддати. Не плач, дочко! Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де ж він? Нехай же прийде, нехай вернеться до нас; він не лежень, трудящий, з ним обідніти до злиднів не можна. Але що ж! Хто відає, — може, де

запропастився, а може, і одружився де, може, забув і тебе. Тепер так буває, що одну нібито любить, а о другій думає.

Наталка. Петро не такий; серце моє за його ручається, і воно мені віщує, що він до нас вернеться. Якби він знав, що ми тепер так бідні, — о, з кінця світа прилинув би до нас на поміч.

Терпилиха. Не дуже довірай своєму серцю: сей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться у світі, та й о Петрі так думай... А лучче, якби ти була мені покорна і мене послухала.

Чи я тобі, дочко, не добра желяю,
Коли кого зятем собі вибираю?
Ой дочко, дочко! що ж мні начати?
Де ж люб'язного зятя достати?

Петро десь блукає, може, оженився,
Може, за тобою не довго журився.
Ой дочко, дочко! що ж мні начати?
Де ж люб'язного зятя достати?

По старості моїй живу через силу,
Не дождавшись Петра, піду і в могилу.
Ой дочко, дочко!..

Тебе ж без приюту, молоду дитину,
На кого оставлю, бідну сиротину?
Ой дочко, дочко!..

Ти на те ведеш, щоб я не дождала бачити тебе замужем, щоб через твоє упрямство не дожила я віку: бідність, сльози і перебори твої положать мене в домовину. *(Плаче)*.

Наталка. Не плачте, мамо! Я покоряюсь вашій волі і для вас за першого жениха, вам угодного, піду за муж; перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати.

Терпилиха. Наталко, дочко моя! Ти все для мене на світі! Прошу тебе, викинь Петра з голови — і ти будеш щасливою... Але хтось мелькнув мимо вікна, чи не йде хто до нас? *(Виходить)*.

ЯВА V

Наталка *(сама)*. Трудно, мамо, викинуть Петра із голови, а ще трудніше із серця. Но що робить!.. Дала слово за першого вийти за муж, — для покою матері треба все перенести... Скреплю серце своє, перестану журитись, осушу сльози свої і буду весела. Женихи, яким я одказала, в другий раз не прив'яжуться; возному так одрізала, що мусить одчепитись; більше, здається, нема на

приміті. А там... ох!.. Серце моє чогось щемить... (Почувши, що хтось наближається до дверей, береться до роботи).

ЯВА VI

Наталка, Терпилиха і виборний.

Виборний. Помагай-бі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш? Наталка. Ат живемо і маємося, як горох при дорозі, хто не схоче, той не вскубне.

Терпилиха. На нас, бідних і безпомощних, як на те дерево, і кози скачуть.

Виборний. Хто ж тобі виноват, стара? Якби оддала дочку за муж, то й мала, хто вас обороняв би.

Терпилиха. Я сього тільки й хочу, так що ж...

Виборний. А що таке? Може, женихів немає абошо? А може, Наталка?..

Терпилиха. То-бо то й горе! Скільки не траплялись і хороші людці, так: не хочу, та й не хочу!

Виборний. Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить; я ніколи б од її розуму сього не ждав.

Наталка. Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

Терпилиха. Отак все вона — приговорками та одговорками і вивертається; а до того іще як придасть охання та сльоз, то я і руки опушу.

Виборний. Час би, Наталко, взятись за розум: ти уже дівка, не дитя. Кого ж ти дожидаєшся? Чи не із города ти таку примху принесла з собою? О! там панночки дуже чваняться собою і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, інший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, та коли і воєнний, то щоб гусарин. А од такого перебору досидяться до того, що послі і на їх ніхто не гляне.

Наталка. Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебираю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи уже ж ви хочете спхнути мене із мосту та в воду?

Виборний. Правда, за муж вийти — не дощову годину пересидіти; але мені здається, якби чоловік надійний трапився, то б не треба ні для себе, ні для матері йому одказувати; ви люди не багаті.

Терпилиха. Не багаті! Та така бідність, таке убожество, що я не знаю, як далі й на світі жити!

Наталка. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і бідніші од нас, а живуть же.

Терпилиха. Запевне, що живуть, але яка жизнь їх!

Наталка. Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому і кусок черствого хліба смачніший од м'ягкої булки, неправдою нажитої.

Терпилиха. Говори, говори! А на старості гірко терпіти нужду і во всім недостаток. (До виборного). Хоть і не годиться своєї дочки вихваляти, та скажу вам, що вона добра у мене дитина; вона обіщала для мого покою за першого жениха, аби б добрий, вийти замож.

Виборний. Об розумі і добрім серці Наталки нічого говорити; всі матері приміром ставлять її своїм дочкам. Тільки нігде правди дівати, трудненько тепер убогій дівці замож вийти; без приданого, хоть будь вона мудріша од царя Соломона¹, а краща од прекрасного Іосифа², то може умерти сідою панною.

Терпилиха. Наталко! Чуєш, що говорять? Жалій послі на себе, а не на другого кого.

Наталка (зітхає). Я і так терплю горе.

Виборний. Та можна вашому горю і поособити; (лукаво) у мене єсть на приміті чолов'яга і поважний, і багатий, і Наталку дуже уподобав.

Наталка (набік). От і біда мені!

Терпилиха. Жартуете, пане виборний!

Виборний. Без жартів, знаю гарного жениха для Наталки. А коли правду сказати, то і прийшов за його поговорити з вами, пані Терпилихо.

Наталка (нетерпляче). А хто такий той жених?

Виборний. Наш возний, Терваковський. Ви його знаєте... Чим же не чоловік?

Наталка. Возний? Чи він же мені рівня? Ви глумитеся надо мною, пане виборний!

Терпилиха. Я так привикла к своєму безталанню, що боюся і вірити, щоб була сьому правда.

Виборний. З якого ж побиту мені вас обманьовати? Возний Наталку полюбив і хоче на ній женитись; що ж тут за диво? Ну, скажіть же хутенько, як ви думаете?

¹ Цар Соломон — біблійський цар.

² Іосиф — персонаж із Біблії.

Терпилиха. Я душею рада такому зятеві!

Виборний. А ти, Наталко?

Наталка. Бога бійтеся, пане виборний! Мені страшно і подумати, щоб такий пан — письменний, розумний і поважний — хотів на мені женитись... Скажіте мені перше, для чого люди женяться?

Виборний. Для чого? Для того... А ти буцім і не знаєш?

Наталка. Мені здається для того, щоб завести хазяйство і сімейство; жити люб'язно і дружно; бути вірними до смерті і помагати одно другому. А пан, котрий жениться на простій дівці, чи буде її вірно любити? Чи буде їй щирим другом до смерті? Йому в голові і буде все роїтися, що він її виручив із бідності, вивів у люди і що вона йому не рівня; буде на неї дивитися з презирством і обходитися з неповагою, і у пана така жінка буде гірше наймички... буде крепачкою.

Терпилиха. Отак вона всякий раз і занесе, та й справляйся з нею. Коли на те пішло, то я скажу: якби не годованець наш Петро, то й Наталка була б як шовкова.

Виборний. Петро? Де ж він? А скільки років, як він пропада?

Терпилиха. Уже років трохи не з чотири.

Виборний. Наталка так обезглузділа, що любить запропасившогося Петра? І Наталка, кажеш ти, добра дитина, коли бачить рідну свою при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж-туж умираючу од голодної смерті — не зжальється над матір'ю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що може, де в острозі сидить, може, умер, або в москалі звербовався!..

Терпилиха й Наталка плачуть.

Виборний. Ей, Наталко, не дрочися! (2)

Терпилиха. Та пожалій рідной,
Мене, старой, бідной,
Схаменися!

Наталка. Не плач, мамо, не журися! (2)

Виборний. Забудь Петра-ланця,
Пройдоху-поганця, —
Покорися!

Терпилиха. Будь же, дочко, мні послушна!

Наталка. Тобі покоряюсь.
На все соглашаюсь
Прямодушно.

Всі троє. Де згода в сімействі, де мир і тишина.

Щасливі там люде, блаженна сторона.
Їх Бог благословляєть,
Добро їм посилаєть
І з ними вік живєть.

Терпилиха. Дочко моя! Голубко моя! Пригорнись до мого серця, покорність твоя житні і здоров'я мені придаєть. За твою повагу і любов до мене Бог тебе не оставить, моє дитятко!

Наталка. Мамо, мамо! Все для тебе стерплю, все для тебе зроблю, і коли мені Бог поможеть осушити твої сльози, то я найщасливіша буду на світі, тільки...

Виборний. А все-таки «тільки»! Вже куда не кинь, то клин. Викинь лиш дур з голови; удар лихом об землю, — мовчи та диш!

Терпилиха. Так, дочко моя! Коли тобі що і наверхється на ум, то подумай, для кого і для чого виходиш за возного замуж.

Наталка. Так я сказала уже, що все для тебе зроблю, тільки щоб не спішили з весіллям.

Виборний. А нащо ж і одкладовать в довгий ящик; адже ми не судді!

Терпилиха. Та треба ж таки прибраться к весіллю: хоть рушники і єсть готові, так іще дечого треба.

Виборний. Аби рушники були, а за прибори на весілля не турбуйтеся: наш возний — чоловік, не взяв його кат, — на свій кошт таке бундючне весілля уджигне, що ну!.. Послухайте ж сюда: сього дня зробимо сватання, і ви подавайте рушники, а там уже умовитесь собі з паном женихом і за весілля... Прощайте!.. Гляди ж, Наталко, не згедзайся, як старости прийдуть! Пам'ятай, що ти обіщала матері... Прощайте, прощайте!

Терпилиха. Прощайте, пане виборний. Спасєть вас Бог за вашу приязнь. *(Виходить разом з ним).*

ЯВА VII

Наталка *(сама)*. Не минула мене лиха година, возний гірше реп'яха причепився. А здається, що Макогоненко до всеї біди привідця. Боже милосердний! Що зо мною буде! Страшно і подумать, як з немилим чоловіком весь вік жити, як нелюба милувати, як осоружного любити... Куди мені діватись? Де допоміж шукати? Кого просити? Горе мені!.. Добрі люди, помогіте мені, пожалійте мене! А я од всього серця жалію об дівках, які в такій біді, як я тепер. *(Падає навколішки і здіймає догори руки)*. Боже! Коли уже воля Твоя єсть, щоб я була за возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного, а без сього чуда я пропаду навіки. *(Встає і співає)*.

Чого ж вода каламутна, чи не хвиля збила?
Чого ж і я сумтна тепер, чи не мати була? (2)

Мене ж мати та не була — самі сльози ллються;
Од милого людей нема, од нелюба шлються. (2)

Прийди, милий, подивися, яку терплю муку!
Ти хоть в серці, но од тебе беруть мою руку. (2)

Спіши, милий, спаси мене од лютої напасті!
За нелюбом коли буду, то мушу пропасти. (2)

З а в і с а

1. Чому Горпина Терпилиха згодна на шлюб Наталки з возним?
2. За яких умов виборний погоджується посприяти в справі одруження Наталки й возного?
3. Назвіть причини, через які розлучилися Наталка й Петро.

4. Чому Наталка дала згоду підкоритися материнській волі?
5. Знайдіть у тексті п'єси приказки і прислів'я. Яку роль вони відіграють у творі?
6. З'ясуйте будову п'єси «Наталка Полтавка».

7. Поясніть мотиви написання драми «Наталка Полтавка».
8. Доведіть, що за основу п'єси «Наталка Полтавка» взято соціально-побутовий конфлікт.
9. Розкрийте внутрішній світ Наталки — дівчини з народу.

10. Розпочніть підготовку до інсценізації уривка з п'єси «Наталка Полтавка»: продумайте елементи українського народного костюма (використовуючи ілюстрації до твору); доберіть музику, яка буде супроводжувати ваш виступ.

ДІЯ ДРУГА

Та сама вулиця до річки в селі над Ворсклою.

ЯВА І

Микола (*сам*). Один собі живу на світі, як билінка на полі; сирота — без роду, без племені, без талану і без приюту. Що робить — і сам не знаю. Був у городі, шукав міста, но скрізь опізнився. (*Думає*). Одважусь у пекло на три дні! Піду на Тамань, пристану до чорноморців. Хоть із мене і непоказний козак буде, та єсть же і негідніші од мене. Люблю я козаків за їх обичаї! Вони коли не п'ють, то людей б'ють, а все не гуляють... Заспіваю лиш пісню їх, що мене старий запорожець Сторчогляд вивчив.

Гомін, гомін, гомін,
гомін по діброві,
Туман поле покриває,
мати сина виганяє.

«Іди, сину, іди, сину,
пріч од мене,
Нехай тебе орда возьме,
нехай тебе орда возьме».

«Мене, мати, мене, мати,
орда знає,
В чистім полі об'їжджає,
в чистім полі об'їжджає».

«Іди, сину, іди, сину,
пріч од мене,
Нехай тебе ляхи возьмуть,
нехай тебе ляхи возьмуть».

«Мене, мати, мене, мати,
ляхи знають,
Пивом-медом наповають,
пивом-медом наповають».

«Іди, сину, іди, сину,
пріч од мене,
Нехай тебе турчин возьме,
нехай тебе турчин возьме».

«Мене, мати, мене, мати,
турчин знає,
Сріблом, золотом наділяє,
сріблом, золотом наділяє».

«Іди, сину, іди, сину,
пріч од мене,
Нехай тебе москаль возьме,
нехай тебе москаль возьме».

«Піду, мати,
москаль мене добре знає,
Давно уже підмовляє,
давно мене підмовляє.

У москаля,
у москаля добре жити,
Будем татар, турків бити,
будем татар, турків бити».

Так і я з чорноморцями буду тетерю їсти, горілку пити, люль-
ку курити і черкес бити. Тільки там треба утаїти, що я письмен-
ний: у них, кажуть, із розумом не треба висоватись: та се невели-
ка штука. І дурнем не трудно прикинутись.

ЯВА II

Петро і Микола.

Петро (*виходить, він не бачить Миколи, — співає*).

Сонце низенько,
Вечір близенько,
Спішу до тебе,
Лечу до тебе,
Моє серденько!

Ти обіщалась
Мене вік любити,
Ні з ким не знаться
І всіх цуратись,
А для мене жити.

Серденько моє,
Колись ми обоє
Любились вірно,
Чесно, примірно
І жили в покої.

Ой як я прийду,
Тебе не застану,
Згорну я рученьки,
Згорну я білії
Та й не жив стану...

Микола (*набік*). Се не із нашого села і вовся мені незнакомий.

Петро (*тихо*). Яке се село? Воно мені не в приміту.

Микола (*підходить до Петра*). Здоров, пане-брате! Ти, здається, не тутешній.

Петро. Ні, пане-брате.

Микола. Відкіль же ти?

Петро. Я?.. (*Усміхається*). Не знаю, як би тобі і сказати, — відкіль хочеш...

Микола. Та уже ж ти не забув хоть того міста, де родився?

Петро. О, запевне не забув, бо і вовся не знаю.

Микола. Та що ж ти за чоловік?

Петро. Як бачиш: бурлака на світі; тиняюсь од села до села, а тепер іду в Полтаву.

Микола. Може, у тебе родичі єсть в Полтаві або знакомі?

Петро. Нема у мене ні родичів, ні знакомих. Які будуть знакомі або родичі у сироти?

Микола. Так ти, бачу, такий, як і я, — безприютний.

Петро. Нема у мене ні кола ні двора: весь тут.

Микола. О братику. (*Бере Петра за руку*). Знаю я добре, як тяжко бути сиротою і не мати містечка, де б голову приклонити.

Петро. Правда твоя, брате; но я, благодареніє Богу, до сього часу прожив так на світі, що ніхто нічим мене не уразить. Не знаю, чи моя одинакова доля з тобою, чи од того, що і ти чесний парубок, серце моє до тебе склоняється, як до рідного брата. Будь моїм приятелем...

ЯВА ІІІ

Возний і виборний виходять із Терпилишиної хати. У возного рука пов'язана шовковою хусткою; у виборного через плече старостинський рушник. Микола й Петро відходять набік. Возний із задоволеним лицем походжає.

Виборний (*стає на дверях і голосно говорить у хату*). Та ну-то, Борисе, іди з нами. Мені до тебе діло єсть.

Терпилиха (*з хати*). Дайте йому покой, пане виборний! Нехай трохи прочумається.

Виборний. Та надворі швидше провітриться.

Терпилиха. В хаті лучче: тут ніхто не побачить і не осудить.

Виборний. За всі голови!.. (*Одходить од дверей*). Не соромно, хоть на сватанні і через край смикнув окаянної варенухи. (*Побачив Миколу*). Здоров, Миколо! Що ти тут робиш? Давно вернувся із города?

Возний. Не обрїтається лі в городі новинок каких курйозних?

Виборний. Адже ти був на базарі, — що там чути?

Микола. Не чув, далєбі, нічого. Та в городі тепер не до новин; там так старі доми ламають, та улиці застроюють новими домами, та кришки красять, та якісь пішеходи роблять, щоб в грязь добре, бач, ходити було пішки, що аж дивитись мило.

Возний. Дивитись мило, а слухати, що міщанство і купечество говорить, чи мило, чи ні?

Виборний. А що ж вони будуть говорити? Не тепер же та й не од себе видумали таку перестройку города. Хто ж виноват безпечним людям, що не запаслися заздалегідь деревом, досками і дранню. Од того і тяжко. Ви думаете, весело і старшині принуждати других виконувати те, що їм велять. Та що ж робить, нігде дітись, коли треба управлятись.

Возний. Що правда, то правда; трохи крутенько загалили, так і те ж треба сказати, що всякий господар для себе ж і стрїють.

Микола. Інші хати такі були, що якби не веліли порозламовати, то б од вітру самі попадали і подавили б своїх хазяїнів. Коли прислухатись, хто більше гримає на сю перестройку, то одні тузи, багаті. А середнього розбору мовча стрїють... Да уже ж і город буде, мов мак цвіте! Якби покойні шведи, що згинули під Полтавою, повставали, то б тепер не пізнали Полтави!

Возний. По крайній мірі, тєє-то як його, чи не чути чого об обїдах, спорах і грабежах і, тєє-то як його, о жалобах і позовах?

Виборний. Та що його питати: він по городу гав ловив та витрїшки продавав... (*До Миколи*). Чом ти, йолопе, не кланяєшся

пану возному та не поздоровиш його? Адже бачиш — він заручився.

Микола. Поздоровляю вас, добродію... А з ким же Бог привів?

Возний. З найкращою зо всього села і всіх прикосновенних околиць дівичею.

Виборний. Не скажемо, нехай кортить! (*Одходить*). А се що за парубок?

Микола. Се мій знакомий; іде із Коломака в Полтаву на заробіток.

Возний. Хіба-разві, теє-то як його, із Коломака через наше село дорога в город?

Петро. Я нарешне пришов сюда з ним побачитись.

Виборний і возний виходять.

ЯВА ІV

Петро і Микола.

Петро. Се старший у вашім селі?

Микола. Який чорт, він живе тільки тут, бач, возний — так і бундючиться, що помазався паном. Юриста завзятий і хапун такий, що і з рідного батька злупить!

Петро. А то, другий?

Микола. То виборний Макогоненко: чоловічок і добрий був би, так біда — хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається, де не посій, там і уродиться, і уже де і чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже.

Петро. Так він штука! Кого ж вони висватали?

Микола. Я догадуюсь; тут живе одна бідна вдова з дочкою, то, мабуть, на Наталці возний засватався, бо до неї багато женихів залицялись.

Петро (*набік*). На Наталці!.. (*Заспокоївшись*). Но Наталка не одна на світі. (*До Миколи*). Так, видно, Наталка багата, хороша і розумна?

Микола. Правда, хороша і розумна, а до того і добра; тільки не багата. Вони недавно тут поселились і дуже бідно живуть. Я далекий їх родич і знаю їх бідне проживання.

Петро. Де ж вони перше жили?

Микола. В Полтаві.

Петро (*жахається*). В Полтаві?..

Микола. Чого ж ти не своїм голосом крикнув?

Петро. Миколо, братику мій рідний! Скажи по правді: чи давно уже Наталка з матір'ю тут живуть і як вони прозиваються?

Микола. Як тут вони живуть... *(Говорить, розтягуючи, немов собі на думці вираховує час)*. Четвертий уже год. Вони оставили Полтаву зараз по смерті Наталчиного батька.

Петро *(схрикнув)*. Так він умер!

Микола. Що з тобою робиться?

Петро. Нічого, нічого... Скажи, будь ласкав, як вони прозиваються?

Микола. Стара прозивається Терпилиха Горпина, а дочка — Наталка.

Петро сплескує руками, закриває ними лице, голову схилив, стоїть непорушно.

Микола *(б'є себе по лобі й робить знак, наче щось одгадав)*. Я не знаю, хто ти, і тепер не питаюся, тільки послухай:

Вітер віє горою,
Любивсь Петрусь зо мною,
Ой лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус! (2)

Полюбила Петруся
І сказати боюся,
Ой лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус! (2)

А за того Петруся
Била мене матуся,
Ой лихо, не Петрусь... (2)

Де ж блукає мій Петрусь,
Що і досі не вернувсь?
Ой лихо, не Петрусь... (2)

Я хоть дівка молода,
Та вже знаю, що біда.
Ой лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус! (2)

А що, може, не одгадав? *(Обіймає Петра)*.

Петро. Так, угадав!.. Я — той нещасний Петро, якому Наталка припівала сю пісню, якого вона любила і обіщала до смерті не забути, а тепер...

Микола. Що ж тепер! Іще ми нічого не знаємо, може, і не її засватали.

Петро. Но серце моє замирає, начувається для себе великого горя. Братику Миколо, ти говорив мені, що ти їх родич, чи не можна тобі довідатися о сватанні Наталки? Нехай буду знати свою долю!

Микола. Чому ж не можна? Коли хочеш, я зараз піду і все розвідаю. Та скажи мені, чи говорити Наталці, що ти тут?

Петро. Коли вона свободна, то скажи за мене, а коли заручена, то лучче не говори. Нехай один буду я горювати і сохнути з печалі. Нащо їй вспоминати об тім, якого так легко забула!

Микола. Стережись, Петре, нарікати на Наталку. Скільки я знаю її, то вона не од того іде за возного, що тебе забула. Подожди ж мене тут. (*Іде до Терпилихи*).

ЯВА V

Петро (*сам*). Чотири годи уже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тогді і любив Наталку без всякої надєжди. Тепер, наживши кровавим потом копійку, спішив, щоб багатому Терпилові показатись годним його дочки, но вмiсто багатого батька, найшов матъ і дочку в бiдностi і без помiщi... Все, здається, близило мене до щастя, но, як на те, треба ж опiзнитись одним днем, щоб горювати во всю жизнь! Кого безталання нападе, тому нема нi в чом удачi. Правду в тiй пiснi сказано, що сусiдовi все удається, всi його люблять, всi до його липнуть, а другому все як одрiзано. (*Спiває*).

У сосiда хата бiла,
У сосiда жiнка мила,
А у мене нi хатинки,
Нема щастя ани жiнки. } 2

За сосiдом молодицi,
За сосiдом i вдовицi,
I дiвчата поглядають, — } 2
Всi сосiда полюбляють.

Сосiд ранше мене сiє, —
У сосiда зеленiє,
А у мене не орано } 2
I нiчого не сiяно.

Всі сосіда вихваляють,
 Всі сосіда поважають;
 А я марно часи трачу,
 Один в світі — тільки плачу. } 2

ЯВА VI

Петро і виборний.

Виборний (*вийшов тим часом на вулицю, слухав-слухав, а тоді підходить до Петра*). Ти, небоже, і співака добрий.

Петро. Не так, щоб дуже — от аби-то.

Виборний. Скажи ж мені, відкіль ти ідеш, куда і що ти за чоловік?

Петро. Я собі бурлака, шукаю роботи по всіх усядах і тепер іду в Полтаву.

Виборний. Де ж ти був, що ти видав і що чував?

Петро. Довго буде все розказовати. Був я і у моря, був на Дону, був на лінії, заходив і в Харков.

Виборний. І в Харкові був? Лепський то десь город?

Петро. Гарний город; там всього доброго єсть; я і в театрі був.

Виборний. Де? В театрі? А що се такеє театр, город чи містечко?

Петро. Ні, се не город і не містечко, а в городі вистроєний великий будинок. Туди ввечері з'їжджаються пани і сходяться всякі люди, хто заплатити може, і дивляться на комедію.

Виборний. На комедію. (*Здивовано*). Ти ж бачив, пане-брате, сю комедію, яка вона?

Петро. І не раз бачив. Се таке диво — як побачиш раз, то і вдруге схочеться.

ЯВА VII

Ті ж і возний.

Возний. Що ти тут, старосто мій, тее-то як його, розглагольствуєш з пришельцем?

Виборний. Та тут диво, добродію; сей парняга був у театрі, та бачив і комедію, і зачав було мені розказовати, яка вона, та ви перебили.

Возний, Комедія, сиріч¹ лицедійство. (*До Петра*). Продолжай, вашець²...

¹ Сіріч — тобто (заст.).

² Вашець — Ваша милість (давня форма панського звертання).

Петро. На комедії одні виходять, поговорять, поговорять та й підуть; другі вийдуть — те ж роблять; деколи під музику співають, сміються, плачуть, лаються, б'ються, стріляються, колються і умирають.

Виборний. Так така то комедія? Єсть же на що дивитись, коли люди убиваються до смерті; нехай їй всячина!..

Возний. Они не убиваються і не умирають, тее-то як його, настояще; а тільки так удають іскусно і прикидаються мертвими. О, якби справді убивалися, то б було за що гроші заплатити!

Виборний. Так се тільки гроші видурюють. Скажи ж, братику, яке тобі лучче всіх полюбилось, як каже пан возний, лицемірство?

Возний. Не лицемірство, а лицедійство.

Виборний. Ну, ну! Лицедійство...

Петро. Мені полюбилась наша малоросійська комедія; там була Маруся, був Климовський, Прудіус і Грицько¹.

Виборний. Розкажи ж мені, що вони робили, що говорили.

Петро. Співали московські пісні на наш голос, Климовський танцював з москалем. А що говорили, то трудно розібрати, бо сю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова².

Виборний. Москаль? Нічого ж і говорити. Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою.

Петро. Климовський був письменний, компоновав пісні і був виборний козак, служив у полку пана Кочубея на баталії з шведами під нашою Полтавою.

Возний. В полку пана Кочубея? Но в славнії полтавській времена, тее-то як його, Кочубей не бил полковником і полка не імів, ібо пострадавший от ізверга Мазепи за вірність к государю і отечеству Василій Леонтійович Кочубей бил генеральним суддею, а не полковником.

Виборний. Так се так не во гнів сказати: буки-барабан-башта, шануючи Бога і вас.

Возний. Велика неправда виставлена перед очі публичності. За сіє малоросійська літопись вправі припозвать сочинителя позовом к отвіту.

Петро. Там і Іскру почитують.

Возний. Іскра, шурин Кочубея, бил полковником полтавським і пострадал вмісті з Кочубеем, мало не за год до Полтавської баталії; то думать треба, что і полк не ему принадлежал во врем'я сражения при Полтаві.

¹ Герої п'єси Шаховського «Козак-стихотворець».

² У п'єсі Шаховського дійові особи вживають штучні, перекручені слова.

Петро. Там Прудюса і писаря його Грицька дуже бридко виставлено, що нібито царську казну затаїли.

Возний. О, се діло можливе, і за се сердитися не треба. В сім'ї не без виродка, тее-то як його. Хіба єсть яка земля, праведними Іовами¹ населена? Два плута в селі — і селу безчестя не роблять, а не тільки цілому краєві.

Виборний. От то тільки нечепурно, що москаль взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду ні краю і не знавши обичаїв і повір'я нашого. Коли не піп...

Возний (*перебиваючи*). Полно, довольно, годі, буде балакати. Тобі яке діло до чужого хисту? Ходім лиш до будущої моєї тещі. (*Виходять*).

ЯВА VIII

Петро (*сам*). Горько мені слухати, що Терпилиху зовуть другим, а не я, тещею. Так Наталка не моя — Наталка, которую я любив більше всього на світі; для которой одважав жизнь свою на всі біди, для которой стогнав під тяжкою роботою, для которой скитався на чужині і зароблену копіюку збивав до купи, щоб розбагатіть і назвать Наталку своєю вічно! І коли сам Бог благословив мої труди, Наталка тогді достається другому!.. О злая моя доле! Чом ти не такая, як у других? (*Сніває*).

Та йшов козак з Дону, та з Дону додому,
Та з Дону додому, та сів над водою.

Сівши над водою, проклинає долю:
Ой доле, ти, доле, доле моя злая!

Доле моя злая, чом ти не такая?
Чом ти не такая, як доля чужая?

Другим даєш лишне, мене ж обиджаєш,
І що мені миле, і те однімаєш.

Не спасибі долі, коли козак в полі,
Бо коли він в полі, тогді він на волі.

Ой коли б ти, доле, вийшла ко мні в поле,
Тогді б ти згадала, кого обиджала.

¹ Іов — біблійська міфічна постать, символ покори Богові.

ЯВА ІХ

Петро і Микола.

Петро. А що, Миколо! яка чутка?

Микола. Не успів нічого і спитати. Лихий приніс возного з виборним. Та тобі б треба притаїтись де-небудь. Наталка обіщала на час сюди вийти.

Петро. Як я удержусь не показатись, коли побачу свою милу?

Микола. Я кликну тебе, коли треба буде.

Петро ховається.

ЯВА Х

Микола і Наталка.

Наталка (*швиденько виходить*). Що ти хотів сказати мені, Миколо? Говори швидше, бо за мною зараз збігаються.

Микола. Нічого. Я хотів спитати тебе, чи ти справді посватана за возного?

Наталка (*сумно*). Посватана... Що ж робить, не можна більше спротивлятися матері. Я і так скільки одвильовалася і всякий раз убивала її своїм одказом.

Микола. Ну що ж? Возний — не взяв його враг — завидний жених. Не бійсь, полюбитись, а може, і полюбивсь уже?

Наталка (*докірливо*). Миколо, Миколо! Не гріх тобі тепер надо мною сміятись! Чи можна мені полюбити возного або кого другого, коли я люблю одного Петра. О, коли б ти знав його, пожалів би і мене, і його.

Микола. Петра? (*Співає*).

Що за того Петруся
Била мене матуся.
Ой лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус.

Наталка (*плаче*). Що ти мені згадав! Ти роздираєш моє серце. О я бідна! (*Мовчить, потім показує на річку*). Бачиш Ворскло?.. Або там, або ні за ким.

Микола (*показує в той бік, де Петро сховався*). Бачиш ту сторону? Отже і в Ворсклі не будеш, і журитись перестанеш.

Наталка. Ти, мені здається, побувавши довго в городі, ошалів і зовсім не тим став, що був.

Микола. Коли хочеш, то я так зроблю, що і ти не та будеш, що тепер.

Наталка. Ти чорт знаєть, що верзеш, піду лучче додому.
(Іде).

Микола (*не пускає її*). Пожди, одно слово вислухай та й одв'яжись од мене.

Наталка. Говори ж, що такеє?

Микола. Хочеш бачити Петра?

Наталка. Що ти? перехрестись! Де б то він взявся?

Микола. Він тут, та боїться показатись тобі, потому що ти посватана за возного.

Наталка. Чого ж йому боятись? Нам не гріх побачитись, я іще не вінчана... Та ти обманюєш!..

Микола. Не обманюю, — приглядайся... Петре, явись!

Наталка (*побачила Петра, скрикнула*) Петро!

Петро. Наталко! (*Обіймаються*).

Німа сцена.

Микола (*співає*).

Проблукавши, мій Петрусь

До мене оп'ять вернувсь.

Ой лихо, не Петрусь,

Лице біле, чорний ус.

Петро. Наталко! В який час тебе я зустрічаю!.. І для того тільки побачились, щоб навіки розлучитись.

Наталка. О Петре! Скільки сльоз вилила я за тобою. Я знаю тебе і затим не питаюся, чи іще ти любиш мене, а за себе — божусь...

Микола (*перебиває*). Об любові поговорите другим разом, ліпшим часом; а тепер поговоріте, як з возним розв'язатись.

Наталка. Не довго з ним розв'язатись: не хочу, не піду, та й кінці в воду!

Петро. Чи добре так буде? Твоя мати...

Наталка (*перебиває*). Мати моя хотіла, щоб я за возного вишла заміж затим, що тебе не було. А коли ти прийшов, то возний мусить одступитися.

Петро. Возний — пан, чиновний і багатий, а я не маю нічого. Вам з матір'ю треба подпори і зашити, а я через себе ворогів вам прибавлю, а не поміч подам.

Наталка. Петре! Не так ти думав, як одходив!

Петро. Я однаковий, як тогді був, так і тепер, і скажу тобі, що і мати твоя не согласиться проміняти багатого зятя на бідного.

Микола. Трохи Петро не правду говорить.

Наталка. Одгадую нещастя! Петро більше не любить мене, і йому нужди мало, хоть би я і пропала. От яка тепер правда на світі! (Співає).

Підеш, Петре, до тієї,
яку тепер любиш,
Перед нею, мене, бідну,
за любов осудиш.

Петро. Я другої не полюбив
і любить не буду,
Тебе ж, моє серденьтко,
по смерть не забуду.

Обоє разом.

Наталка
Коли б любив
по-прежньому,
То б не мав цураться;
Не попустив свою милу
Другому достаться.

Петро
Люблю тебе
по-прежньому,
Не думав цураться;
Не попущу мою милу
Другому достаться.

Наталка. Я жизнь свою ненавиджу,
з серцем не звадію,
Коли Петро мій не буде,
то смерть заподію.

Петро. Коли вірно Петра любиш,
так живи для його,
Молись Богу, моя мила,
не страшись нікого.

Обоє.

Бог pomoже серцям вірним
пережити муки;
Душі наші з'єднались,
з'єдинить і руки.

Микола. Так, Наталко! Молись Богу і надійся од його всього доброго. Бог так зробить, що ви обоє незчуєтесь, як і щастя на вашій стороні буде.

Наталка. Я давно уже поклялась і тепер клянусь, що крім

Петра ні за ким не буду. У мене рідна мати — не мачуха, не схоче своєї дитини погубити.

Петро. Дай Боже, щоб її природна доброта взяла верх над приманою багатого зятя.

Наталка. Петре! Любиш ти мене?

Петро. Ти все-таки не довіряєш? Люблю тебе більше, як самого себе.

Наталка. Дай же мені свою руку! (*Взявши руки*). Будь же бодрим і мені вірним, а я — навіки твоя.

Микола. Ай Наталка! Ай Полтавка! От дівка, що і на краю пропасті не тільки не здригнулась, но і другого піддержує. (*До Наталки*). За се заспіваю тобі пісню про Ворскло, щоб ти не важилась його прославляти собою, воно і без тебе славне. (*Співає*).

Ворскло річка
Невеличка,
Тече здавна,
Дуже славна
Не водою, а войною,
Де швед поліг головою.

Ворскло зріло
Славне діло,
Як цар білий,
Мудрий, смілий,
Побив шведську вражу силу
І насипав їм могилу.

Козаченьки
З москалями
Потішились
Над врагами,
Добре бившись за Полтаву
Всій Росії в вічну славу!

Петро. Отже, ідуть...

Микола. Кріпись, Петре, і ти, Наталко!.. Наступає хмара, і буде великий грім.

ЯВА XI

Ті ж, возний, виборний і Терпилиха.

Виборний. Що ви тут так довго роздабарюєте?

Возний. О чем ви, теє-то як його, бесідуєте?

Терпилиха (*побачивши Петра*). Ох, мені лихо!

Наталка. Чого ви лякаєтесь, мамо? Се Петро.

Терпилиха. Свят, свят, свят! Відкіль він взявся? Се мара!

Петро. Ні, се не мара, а се я — Петро, і тілом і душею.

Возний (до виборного). Що се за Петро?

Виборний. Се, мабуть, той, що я вам говорив, Наталчин любезний, пройдисвіт, ланець.

Возний (до Петра). Так ти, вашець, Петро? Чи не можна б, тее-то як його, убиратись своєю дорогою, бо ти, кажеться, бачиться, видиться, здається, меж нами лишній.

Наталка. Почому ж він лишній?

Терпилиха. І відомо — лишній, коли не в час пришов хати холодити.

Петро. Я вам ні в чім не помішаю, кінчайте з Богом те, що начали.

Наталка. Не так-то легко можна окончити те, що вони начали.

Возний. А по какой би то такой резонной причині?

Наталка. А по такій причині: коли Петро мій вернувся, то я не ваша, добродію.

Возний. Однак ж, вашеці проше, ви рушники подавали, сиріч, тее-то як його, ти одружилася зо мною.

Наталка. Далеко іще до того, щоб я з вами одружилася! Рушники нічого не значать.

Возний (до Терпилихи). Не прогнівайся, стара, дочка твоя, тее-то як його, нарушаєть узаконений порядок. А понеже рушники і шовкова хустка суть доказательства добровольного і непри-нужденного єя согласія бить мою сожительницею, то в такому випадкі станете пред суд, заплатите пеню і посидите на вежі.

Виборний. О, так! так! Зараз до волосного правленія та і в колоду.

Терпилиха (з острахом). Батечки мої, умилосярдітесь! Я не одступаю од свого слова. Що хочете робіте з Петром, а Наталку, про мене, зв'яжіте і до вінця ведіте.

Наталка. Не докажуть вони сього. Петро нічого не виноват, а я сама не хочу за пана возного: до сього силою ніхто мене не принудить. І коли на те іде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду.

Микола. Що то тепер скажуть?

Виборний. От вам і Полтавка! Люблю за обичай!

Терпилиха. Вислухайте мене, мої рідні! Дочка моя до сього часу не була такою упрямою і смілою; а як прийшов сей (показує на Петра) шибеник, пройдисвіт, то і Наталка обезуміла і зробилась

такою, як бачите. Коли ви не випроводите відсіль сього голодранця, то я не ручаюсь, щоб вона і мене послухала.

Возний і виборний (*разом*). Вон, розбишако, із нашого села зараз... І шоб твій і дух не пах! А коли волею не підеш, то туди запровторимо, де козам роги правлять.

Терпилиха. Зслизни, маро!

Петро. Утихомиртесь на час і вислухайте мене... Що ми любилися з Наталкою, про те і Богу, і людям ізвісно; но шоб я Наталку одговорював іти замуж за пана возного, научав дочку не слухати матері і поселяв несогласіє в сім'ї, — нехай мене Бог накаже! Наталко, покорися своїй долі, послухай матері, полюби пана возного і забудь мене навіки! (*Одвертається і утирає сльози*).

Всі виявляють співчуття до Петра, навіть возний.

Терпилиха (*набік*). Добрий Петро! Серце моє против волі за його вступається!

Наталка плаче, возний замислюється.

Виборний. Що не говори, а мені жаль його.

Микола. На чім то все се окопиться?

Возний (*до Петра*). Ти, вашець, тее-то як його, куда тепер помандруеш?

Петро. Я ішов у Полтаву, но тепер піду так, шоб ніколи сюди не вертатись... Іще пару слов скажу Наталці... Наталко! Я через тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотири годи; ми з тобою вирости і згодовалися вкупі у твоєї матері, ніхто не воспретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив, — все твоє: на, возьми! (*Виймає з-за пазухи загорнені в лубки гроші*). Шоб пан возний ніколи не попрекнув тебе, що взяв бідну і на тебе іздержався. Прощай! Шануй матір нашу, люби свого суженого, а за мене одправ панахиду.

Наталка. Петре! Нещастя моє не таке, шоб грішми можна од його одкупитися: воно тут! (*Показує на серце*). Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не допоможуть. Но бідою нашою не потішаться вороги наші... І мойй житні кінець недалеко... (*Схиляється на плече Петрові*).

Терпилиха (*підбігає і обіймає Петра*). Петре!

Наталка (*обіймає Петра*). Мамо! Кого ми теряємо!

Микола (*до виборного*). А тобі як він здається?

Виборний. Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

Возний (*виходить наперед*). Размишлял я предовольно і на-шел, что великодушной поступок всякіє страсті в нас пересиливаєть. Я — возний і признаюсь, что от рожденья моего расположен к добрим ділам, но, за недосужностію по должности і за другими

клопотами, доселі ні одного не зділав. Поступок Петра, толіко усердний і без примісу ухищення, подвигаєть мене на нижеслідующее... (До Терпилихи). Ветхая деньми! благословиши лі на благоє діло?

Терпилиха. Воля ваша, добродію! Що не зробите, все буде хороше: ви у нас пан письменний.

Возний. Добрий Петре і бойкая Наталко! Приступіте до мене! (Бере їх за руки, підводить до матері). Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічне і потомственое владініє з тим, чтоб зробив її благополучною.

(До глядачів). Поєліку же я — возний, то по привілегії, статутом мні наданой, заповідаю всім: «Где два б'ються — третій не мішайсь!» — і твердо пам'ятовать, що насильно милим не будеш.

Петро і Наталка (обіймають матір). Мати наша рідная, благослови нас!

Терпилиха. Бог з'єднаєть вас чудом, нехай вас і благословить своєю благостію...

Микола. От такові-то наші полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хватаються.

Виборний. Наталка — по всьому полтавка, Петро — полтавець, та й возний, здається, не з другої губернії.

Петро. Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимося. Бог нам поміг перенести біди і напасті, він поможе нам вірною любовію і порядочною житнію бути приміром для других і заслужить прозвище добрих полтавців. Заспівай же, коли не забула, свою пісню, що я найбільше люблю.

Наталка. Коли кого любиш, того нічого не забудеш.

Ой я дівчина Полтавка,
А зовуть мене Наталка:
Дівка проста, не красива,
З добрим серцем, не спесива.

Коло мене хлопці в'ються
І за мене часто б'ються,
Но я люблю Петра дуже,
А до других мні байдуже.

Мої подруги пустують
І зо всякими жартують,
А я без Петра скучаю
І веселості не знаю.

Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
Я Петра люблю душею,
Він один владієть нею.

Співають гуртом.

Начинаймо веселиться,
Час нам сльози осушити;
Доки лиха нам страшиться,
Не до смерті ж в горі жити.

Нехай злії одні плачуть,
Бо недобре замишляють;
А полтавці добрі скачуть,
Не на зло другим гуляють.

Коли хочеш быть щасливим,
То на Бога полагайся;
Перенось все терпеливо,
І на бідних оглядайся.

З а в і с а

1. Які риси нової української драми містить «Наталка Полтавка»?
2. Визначте епізоди, які відповідають складовим композиції п'єси: зачин, кульмінація, розв'язка.
3. З'ясуйте причини «великодушного поступка» возного, який погодився на шлюб Наталки з Петром.

4. Порівняйте особливості мовлення возного та Наталки.
5. Чи можна назвати почуття возного Тетерваковського до Наталки щирими? Відповідь обґрунтуйте.
6. Чому Микола та Петро відразу стали добрими друзями?

7. Як вплинула п'єса Івана Котляревського на розвиток української літератури та мови?

8. Яку роль відіграють пісенні фрагменти у творі? Охарактеризуйте одну з пісень, яку співають герої п'єси.
9. Чому Іван Котляревський визначив жанр драми «Наталка Полтавка» як «опери малоросійської»?
10. Складіть план опису Наталки. Підготуйте за планом характеристику героїні.
11. Розгляньте ілюстрації до п'єси. Запропонуйте цитати із твору, які допоможуть, на вашу думку, розкрити задум художника.
12. Підготуйте інсценізацію уривка п'єси «Наталка Полтавка», ураховуючи особливості мовлення та характеру героїв.

Міжпредметні зв'язки

Творчість І. Котляревського досліджували в Росії, Англії, Франції, Німеччині, Італії, США, Канаді, Бразилії, Польщі, Болгарії, Югославії, Чехії, Словаччині, Угорщині. «Наталка Полтавка» перекладена литовською, узбецькою, грузинською, французькою, португальською, чеською мовами.

Драма. Соціально-побутова драма

ТЕОРІЯ
ЛІТЕРАТУРИ

Дра́ма (від грец. драма — дія) — 1) один із трьох родів літератури (інші роди — епос і лірика); 2) літературний твір, побудований на зовнішній дії з її перипетіями (від грец. перипетія — раптовий поворот, перелом), пов'язаними, як правило, з протиставленням героїв, дія в якому простежується чи від зав'язки до розв'язки, чи перебуває на стадії розв'язки. Драматичний твір складається з діалогів, часто до нього включаються монологи. Драматичний твір поділяється на *епізоди*, або *акти*. Розрізняють *сценічну драму* й *драму для читання* (не призначену для вистави в театрі). Драматичні твори поділяються на *жанри*. До найдавніших належать *трагедія* й *комедія*. Розрізняють історичну, героїчну, міщанську, побутову, ліричну, документальну, психологічну, соціально-побутову драму та ін.

Соціально-побутова драма — це глибоке дослідження протиріч, що виникають у певному середовищі (скажімо, у селянській родині), і страждань людини, яка наважилася порушити плин розміреного життя, а також мотивацій її почуттів і вчинків, шляхів формування нових поглядів на життя тощо. Соціально-побутова драма, як правило, відзначається живим, точним і детальним зображенням побуту й характерів дійових осіб.

**ПЕТРО
ГУЛАК-
АРТЕМОВСЬКИЙ**
(1790–1865)

Петро Гулак-Артемівський народився 16 січня 1790 р. в містечку Городище на Київщині (нині Черкаська обл.) у родині, що пам'ятала про своє козацьке коріння. Батько Петра був православним священиком. Не виключено, що читати й писати рідною мовою Петро навчився вдома, імовірно, хлопець деякий час був учнем парафіяльної школи. В одинадцятилітньому віці П. Гулак-Артемівський вступає до Київської академії. До знання української та польської мов додалося знання латинської та французької. В академії Петро вперше ознайомився з російською літературною мовою. Студенти вчилися складати вірші та промови, старші з них брали участь у диспутах, — як правило, латинською мовою. Є свідчення, що в 1813 р. Петро здійснив переспів поеми Н. Буало «Налой». У цьому ж році майбутній поет залишив академію і згодом опинився в Бердичеві, де вчителював у приватному жіночому пансіоні, навчав дітей польських поміщиків. За сприяння графа С. Потоцького П. Гулак-Артемівський стає «вільним слухачем» Харківського університету. А наступного року він звертається до його керівництва з пропозицією викладати в університеті польську мову. Пропозиція була прийнята й невдовзі в Харківському університеті відкрили кафедру польської мови. Петро Гулак-Артемівський став одночасно і студентом, і викладачем університету. Пізніше його призначили завідувачем кафедри російської історії. У 1823 р. він одержує ступінь магістра словесних наук. Згодом його тричі обирають деканом, а наприкінці 1841 р. П. Гулак-Артемівський стає ректором університету й перебуває на цій посаді до 1849 р. Після виходу у відставку П. Гулак-Артемівський працював у Харківському та Полтавському інститутах шляхетних дівчат. Ця діяльність зблизила його з Г. Квіткою-Основ'яненком. Важливу роль у формуванні П. Гулака-Артемівського як поета відіграли також тісні контакти із творцями «Українського вестника».

1817-м роком датуються перші україномовні твори П. Гулака-Артемовського. Працюючи над ними, поет дотримувався правила «писати, як говорять, і говорити, як пишуть». Впливало воно з просвітницько-сентименталістського ставлення до простої людини та її мови і виразно втілюється в казці «Пан та Собака», яка була переробкою твору польського письменника І. Красіцького. Проте український поет, скориставшись темою простої людини, закладеною в польському творі, вирішує її в національному ключі, привнісши в казку яскравий національний колорит.

Казка «Пан та Собака» увібрала всі прикметні особливості українського народного гумору. Хоча автор казки і мріяв про землю «правдиву і заможну, де правду і панам сказати, як Богу, можна» («Справжня Добрість»), виявилось, що в житті все набагато складніше: у пана в усьому винен підлеглий. Петро Гулак-Артемовський розповідає, що Рябко вперше постраждав від того, що панові не спалося, отож псові не треба було так ревно гавкати, а вдруге йому дісталось за те, що він, засвоївши урок, спокійно спав, коли треба було пильнувати господарство.

Петро Гулак-Артемовський керувався патріотичними почуттями, коли брався за переробку балади польського поета А. Міцкевича «Пані Твардовська», а також за баладу «Рибалка», сюжет якої він запозичив у німецького поета Й. В. Гете.

Дослідники творчості поета у зв'язку з «Рибалкою» говорять про те, що поет на українському народному ґрунті виростив просту, живу, ніжну квітку. І справді, у творі ми бачимо «рибалку молоденького», його «серденько» «тьохкає», він бачить «дівчиноньку», яка «косу зачісує, і брівками моргає», тут згадується «темна ніч», «зіроньки», звичайно ж, ми відчуваємо спорідненість «Рибалки» з народною піснею, ми відзначаємо сентиментальність балади, її емоційність.

Подібну українізацію перекладеного чи переспіваного твору спостерігаємо й у переробках творів Горация, які здійснив П. Гулак-Артемовський. Саме ці особливості його творчості й дозволили М. Костомарову сказати, що він «остался бессмертен как народный малорусский поэт; никто не превзошёл его в знании всех изгибов малорусской народности и в неподражаемом искусстве передавать их поэтическими образами и превосходным народным языком. А между тем всю свою жизнь он и не подозревал, в чём действительно мог быть выше всех и приобрести знаменитость как литератор! Свои малорусские стихотворения писал он ради шутки и считал их не более как шуткою».

1. Чому з дитинства П. Гулак-Артемівський добре володів польською мовою? Як це потім знадобилося йому в дорослому житті?
2. Ректором якого навчального закладу тривалий час працював поет?

3. Як дотримувався П. Гулак-Артемівський у своїй творчості правила «писати, як говорять, і говорити, як пишуть»? Звідки походило це правило і який його конкретний результат?

4. Поясніть, чому «Пан та Собака» за жанром є казкою. Яка головна думка цього твору?
5. Назвіть відомі твори — літературні обробки П. Гулака-Артемівського. З яким наміром приступив поет до їхнього написання?

6. Наведіть приклади зв'язку творів П. Гулака-Артемівського з українським фольклором.
7. Прокоментуйте висловлювання М. Костомарова про значення постаті П. Гулака-Артемівського в українській літературі.

ПАН ТА СОБАКА

(Казка)

На землю злізла ніч: нігде ані шиширхне;
 Хіба то декуди скрізь сон що-небудь пирхне,
 Хоч в око стрель тобі, так темно надворі.
 Уклався місяць спать, нема ані зорі,
 І ледве, крадькома, яка маленька зірка
 З-за хмари вигляне, неначе миш з засіка.
 І небо, і земля — усе одпочива,
 Все ніч під чорною запаскою хова.
 Один Рябко, один, як палець, не дримає,
 Худобу панську, мов брат рідний, доглядає,
 Бо дарма їсти хліб Рябко наш не любить:
 Їв за п'ятьох, але те їв, що заробив.
 Рябко по панському дворі не спить всю нічку.
 Коли б тобі на сміх було де видно свічку.

Або в селі де на опічку

Маячив каганець.

Всі сплять, хропуть,

А деякі сопуть;
Уже і панотець,

Прилізши із хрестин, до утрени попхався...
А наш Рябко, кажу, все спатки не вкладався.
Знай, неборак, ганя то в той, то в сей куток:
То зазирне в курник, то дейко до свинок,
Спита, чи всі-таки живенькі поросятка,
Індики та качки, курчатка й гусенятка?

То звідтіль навпростець
Махає до овець,

До клуні, до стіжків, до стайні, до обори;
То знов назад чимдуж, — щоб часом москалі
(А їх тогді було до хріна на селі),
Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори.
Не спить Рябко, та все так гавка, скавучить,
Що сучий син, коли аж в ухах не лящить;
Все дума, як би то піддобриться під пана:
Не зна ж, що не мине Рябка обрадованна!
Як гав, так гав, — поки свінуло надворі;
Тогді Рябко простягсь, захріп в своїй норі.
Чому ж Рябку не спать? Чи знав він, що з ним буде?
Заснув він смачно так, як сплять всі добрі люде,
Що щиро стережуть добра своїх панів...
Як ось — трус, галас, крик!.. весь двір загомонів:
«Цу-цу, Рябко!.. на-на!.. сюди Рябка кликніте!..»
«Ось-ось я, батечки!.. Чого ви там, скажіте?»

Стриба Рябко, вертить хвостом,
Неначе помелом,
І знай, дурненький, скалить зуби
Та лиже губи.

«Уже ж, бач, — дума він, — не дурно це в дворі
Од самої тобі зорі
Всі панькаються коло мене.

Мабуть, сам пан звелів віддати Рябку печене
І, що осталося, варене,
За те, що, бач, Рябко всю Божу ніч не спав
Та гавкав на весь рот, злодійв одганяв».

«Цу-цу, Рябко! — ще раз сказав один псяюха...
Та й хап Рябка за уха!

«Кладіть Рябка», — гукнув.. Аж ось і пан прибіг:
«Лупіть Рябка, — сказав, — чухрайте!.. Ось батіг!»
«За що?..» — спитав Рябко, а пан кричить:

«Чухрайте!» —
 «Ой! йой! йой! йой!» — А пан їм каже:
 «Не вважайте!» —
 «Не буду, батечку!.. За що ж це честь така?..»
 «Не слухай, — пан кричить, — лупіть, деріть Рябка!..»
 Деруть Рябка, мов пір'я,
 На галас збіглася двірня
 «Що?.. Як?.. За що?.. Про що?..» — Не знає ні один.
 «Пустіть!.. — кричить Рябло:
 — Не будь я песький син,
 Коли вже вдержу більш!..» Рябло наш хоч не бреше,
 Так що ж? Явтух Рябка, знай, все по жижках чеше.
 «Пустіть швидчій, пустіть!..» —
 Пан на весь рот гукнув
 Та й з хати сам умкнув.
 «Пустіть! — гукнули всі. —
 Рябло вже вдовольнився!»
 «Чим, люде добрі, так оце я провинився?
 За що ж глузуєте?.. — сказав наш неборак. —
 За що знущаетесь ви надо мною так?
 За що?.. За що?.. — сказав та й попустив патьоки...
 Патьоки гірких сліз, узявшись за боки.
 «За те, — сказав один Рябкові з наймитів, —
 Щоб не колошкав ти вночі своїх панів;
 За те... але... щось тут... ходім, Рябло, лиш з хати:
 Не дуже, бачу, рот тут можна роззявляти.
 Ходім, браток, на двір». Пішли. «Се не пусте, —
 Сказав Явтух Рябку, — оце тебе за те
 По жижках, бра Рябло, так гарно пошмагали,
 Що пан із панею сю цілу ніч не спали». —
 «Чи винен я сьому?.. Чи ти, Явтух, здурів?»
 «Гай, гай!.. — сказав Явтух. — Рябло! Ти знавіснів;
 Ти винен, бра Рябло, що ніччю розбрехався;
 Ти ж знав, що вчора наш у карти пан програвся;
 Ти ж знав,
 Що хто програв,
 Той чорта (не тепер на споминки!) здрімає,
 Той батька рідного, розсердившись, програє;
 Ти знав, кажу, Рябло, що пан не буде спать;
 До чого ж гавкав ти?.. Нащо ж було гарчать?
 Нехай би гавкав сам, а ти б уклавсь тихенько,
 Забравшись в ожеред, та й спав би там гарненько.

Тепер ти бачиш сам, що мокрим він рядном
Напався на тебе — і, знай, верзе притьмом:
Що грошей вчора він проциндрив щось не трохи,
Що паню через те всю ніч кусали блохи,
Що буцім вчора він грать в карти б не сідав,
Коли б сьогоднішню був ніч хоч закуняв;
Що буцім ти, Рябко, так гавкав, як собака,
Що буцім по тобі походить ще й ломака;
Що, бачся, ти йому остив, надосолив,
І, бачся, він тебе за те й прохворостив.
А бач, Рябко, а бач!.. Не гавкай, не ганяйсь;
Ляж, хирний, та й мовчи і з паном не рівняйсь!
Чого брехать? Нехай наш пан здоровий буде;
Він сам і без собак сю панщину одбуде».
Послухав наш Рябко поради Явтуха.
«Нехай тяжка йому година та лиха, —
Сказав, — щоб за моє, як кажуть люде, жито
Та ще й мене і бито!
Коли моє невлад,
То я з своїм назад.
Чи баба з воза, — що ж? Велика дуже вада!..
Кобилі легший віз, сьому кобила й рада»,
Отак сердега наш Рябко помірковавсь,
Та й спать на цілий день і цілу ніч попхавсь;
Заснув Рябко, захріп, аж ожеред трясеться.
Рябку й не сниться, не верзеться,
Що вже москалики в коморі й на дворі —
Скрізь нишпорять, мов тут вони й господарі,
Що вовк ягнят, а тхір курчаток убирає...
Аж тут і надворі туж-туж уже світає.
«Цу-цу, Рябко!.. — тут всі, повибігавши з хат: —
Цу-цу, Рябко!.. На-на!..» — гукнули, як на гвалт,
А наш Рябко тобі і усом не моргає;
Хоч чує, та мов спить і мов недочуває.
«Тепер-то, — дума він, — мій пан всю нічку спав,
Бо не будив його Рябко і не брехав;
Тепер-то він мені свою покаже дяку,
Тепер уже не втре мені, як вчора, маку.
Нехай цуцукають... Мене сим не зведуть,
Поки самі сюди обід не принесуть;
Та ще й тогді, не бійсь, поскачуть коло мене, —
Поки возьму я в рот хоч страву, хоч печене!»
«Цу-цу!.. — сказав іще Рябкові тут Явтух, —

Цу-цу!.. — задихавшись, мов з його перло дух, —
 Ходім, Рябко!..» — «Еге? Ходім!.. — Не дуже квапся,
 Сам принеси сюди...» — «Іди ж хутчій, не бався!..»
 «Ба, не піду, Явтух!» — «Іди, бо кличе пан!..»
 Сказав та й зашморгнув на шиї він аркан.
 «Чешіть Рябка!» — гукнув. Аж тут їх щось з десяток
 Вліпили з сотеньку київ Рябку в завдаток.
 «Лупіть Рябка!» — кричить тут пан як нависний;
 Рябко ж наш тільки вже що теплий та живий.
 Разів із шість Рябка водою одливали
 І стільки ж раз його, одливши, знов шмагали,
 А потім перестали.
 Рябко спитать хотів, але Рябків язик
 Був в роті спутаний, неначе путом з лик,
 І герготав щось, як на сідалі індик.
 «Постій, — сказав Явтух Рябкові, — не турбуйся,
 Я правду всю скажу: ото, Рябко, шануйся,
 Добра своїх панів, як ока, стережи,
 Зарання спать не квапсь, в солому не біжи,
 Злодіїв обганяй та гавкай на звірюку.
 Не гавкав ти, Рябко? — За те ж ми, бач, в науку,
 Із ласки, з милості панів,
 Вліпили сотеньок із п'ять тобі київ».
 «Чорти б убив твого, Явтух, з панами батька,
 І дядину, і дядька
 За ласку їх!.. — сказав Рябко тут наодріз. —
 Нехай їм служить більш рябий в болоті біс!
 Той дурень, хто дурним іде панам служити,
 А більший дурень, хто їм дума угодити!
 Годив Рябко їм, мов болячці й чиряку,
 А що ж за те Рябку?
 Сяку матъ та таку!
 А до того іще спорили батогами,
 А за вислугу палюгами.
 Чи гавкає Рябко, чи мовчки нічцю
 спить,
 Все випадат-таки Рябка притьмом побить.
 Уже мені, бачу, чи то туди — високо,
 Чи то сюди — глибоко:
 Повернешся сюди — і тута гаряче,
 Повернешся туди — і там-то боляче;
 Хоч би я тісто вніс псяюсі із діжею,

То б він розтовк і ту над спиною мою.
З ледачим все біда: хоч верть-круть, хоч круть-верть,
Він найде все тобі хоч в черепочку смерть».

1. Який конфлікт взято за основу казки «Пан та Собака»? Розкрийте алегоричне значення образу Рябка.
2. До якої лексичної групи належать словосполучення: *хоч в око стрель, аж в ухах не лящить, чеше по жижках, проциндрив гроші, втерти маку* та ін.? Поясніть їхнє вживання в тексті казки.

3. Чому пейзаж на початку твору має сатиричне забарвлення? Знайдіть у ньому художні засоби, які дають змогу зробити таке припущення.
4. У чому полягала робота Рябка на пановому обійсті? Чи «задарма» любив він їсти панський хліб?

5. Охарактеризуйте поведінку пана, його характер, спосіб життя. Як допомагають словосполучення з тексту: *пан кричить, проциндрив гроші, напався мокрим рядном* та ін.?
6. Пригадайте будову казок (зачин, основна дія, кінцівка). Розподіліть фрагменти тексту «Пан та Собака» відповідно до частин побудови казки.
7. Знайдіть приклади прислів'їв і приказок у тексті казки. Розкрийте їхній зміст.
8. Чи змінився характер Рябка у фіналі казки? Доведіть свої міркування посиланнями з тексту.

9. Складіть цитатний план казки «Пан та Собака».
10. Перекажіть події казки від імені одного з її героїв (Рябка, пана, Явтуха).

РИБАЛКА

Українська балада

Вода шумить!.. вода гуля!..
На березі Рибалка молоденький
На поплавець глядить і промовля:
«Ловіться, рибочки, великі і маленькі!»
Що рибка смик — то серце тьох!
Серденько щось Рибалочці віщує:

Чи то тугу, чи то переполох,
 Чи то коханячко?.. не зна він — а сумує!
 Сумує він, — аж ось реве,
 Аж ось гуде, — і хвиля утікає!..
 Аж — гульк!.. з води Дівчинонька пливе.
 І косу зчісує, і брівками моргає!..
 Вона й морга, вона й співа:
 «Гей, гей! не надь, Рибалко молоденький,
 На зрадний гак ні шуки, ні лина!..
 На що ти нівечиш мій рід і плід любенький?»
 Коли б ти, знав, як Рибалкам
 У морі жить із рибками гарненько,
 Ти б сам пірнув на дно к линам
 І парубоцькеє оддав би нам серденько.
 Ти ж бачиш сам, — не скажеш: *ні*, —
 Як сонечко і місяць червоненький,
 Хлюпошуться у нас в воді на дні
 І із води на світ виходять веселенькі!
 Ти ж бачив сам, як в темну ніч
 Блищать у нас зіроньки під водою;

В. Лопата.
 Ілюстрація
 до балади «Рибалка»

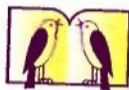
Ходи ж до нас, покинь ти удку пріч, —
Зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою!
Зирни сюди!.. чи се ж вода?..
Се дзеркало, — глянь на свою уроду!..
Ой, я не з тим прийшла сюда,
Щоб намовлять з води на парубка невзгоду!»
Вода шумить!.. вода гуде..
І ніженьки по кісточки займає!..
Рибалка встав. Рибалка йде,
То спиниться, то вп'ять все глибшенько пірнає!
Вона морга, вона й співає..
Гульк!.. приснули на синім морі скалки!..
Рибалка хлоп!.. За ним шубовсть вона!..
І більше вже нігде не бачили Рибалки!

1. Перекажіть сюжет балади «Рибалка».
2. Визначте, у чому полягає національний колорит балади «Рибалка».
3. Які фольклорні образи використані в тексті балади?

4. Що надає баладі романтичного забарвлення?
5. Охарактеризуйте образи героїв твору.
6. Яка роль пестливих слів (*коханячко, рибка, серденько, гарненько*) та слів-звуконаслідувань (*гульк, смик, хлоп, шубовсть*) у тексті балади?

7. Доведіть, що «Рибалка» належить до жанру балади.
8. Розкрийте зміст ілюстрації до балади. Який епізод з тексту балади зобразив художник? Відповідь обґрунтуйте.
9. Розподіліть словосполучення з тексту балади відповідно до тропів: *Рибалка молоденький, місяць червоненький, сонечко виходить із води на світ, вода гуде, синє море, хвиля утікає, сонечко хлопощиться*: епітети —
уособлення —

10. Поміркуйте, чому П. Гулак-Артемівський звернувся до жанру балади.
11. Порівняйте жанрову своєрідність балади П. Гулака-Артемівського «Рибалка» із народною баладою «Ой був на Січі старий козак...», яку ви вивчали в 7 класі.

Загальне визначення сатири. Гумор і сатира. Жанрові особливості байки

Гумор (від *англ.* humour — вдача, настрої, схильність) — особливий вид комічного; ставлення свідомості до об'єкта, що поєднує зовнішнє комічне трактування з внутрішньою серйозністю, у результаті чого читач бачить за нікчемним високе, за безумним мудре, за смішним сумне, бачить, за словами М. Гоголя, «крізь зримий сміх незримі сльози». Гумор може бути доброзичливим, жорстоким («чорним»), дружнім, тонким, грубим, сумним, зворушливим тощо.

Сатира (від *латин.* сатира — суміш, усяка всячина) — вид комічного; нещадне, принизливе зображення когось чи чогось, яке завершується сміхом; специфічний спосіб художнього відтворення дійсності, що розкриває її як щось перевернуто, фальшиве, безглузде, недоладне. При цьому митець вдається до перебільшення, загострення, гротеску, підкреслюючи своє негативне ставлення до зображуваного.

Байка — жанр дидактичної літератури; коротка віршована чи прозова оповідь зі сформованою мораллю, висновком, що має алегоричний смисл (це може бути порада, правило, вказівка). Звичайно байкарі вдаються до усталеного кола образів і мотивів (тварини, рослини, схематичні фігури людей, сюжети на зразок «як хтось хотів зробити якнайкраще, а вийшло на гірше» тощо). Одним із найвідоміших творців байки вважається давньогрецький мудрець Езоп (VI–V ст. до н. е.). В Україні до байки звертався Г. Сковорода. Найвідомішим українським поетом-байкарем є Л. Глібов.

Жанрові різновиди байки — *байка-памфлет* (від *англ.* pamphlet — аркуш, який тримають в руці; від власного імені героя популярної комедії XII ст. «Памфіліус»; твір на злободенну тему), *байка-епіграма* (від *грец.* напис — дво-чотирирядковий сатиричний вірш на злободенну тему), *байка-жарт*, *байка-пародія* тощо.

**ЄВГЕН
ГРЕБІНКА**
(1812–1848)

Євген Павлович Гребінка народився 2 лютого 1812 р. в маєтку на хуторі Убіжище під Пириятином на Полтавщині. Одержавши початкову домашню освіту, у тринадцятилітньому віці Євген вступив до Ніжинської гімназії вищих наук, де в той час уже навчався Микола Гоголь, Віктор Забіла (пізніше — один із приятелів Тараса Шевченка), Нестор Кукольник (згодом відомий російський письменник) та ін. Вірші та прозу Є. Гребінка почав писати ще в гімназії — уміщував їх у власному рукописному журналі та в рукописних журналах своїх друзів. У Ніжині він розпочав переклад українською мовою поеми О. С. Пушкіна «Полтава». Закінчивши гімназію, юнак кілька років прослужив у війську. Потім вийшов у відставку, жив у Петербурзі, де працював чиновником у комісії духовних училищ, поєднуючи службу з викладанням російської словесності. У Петербурзі Є. Гребінка приятелює з багатьма діячами української та російської культури. У 1837 р. він знайомиться з Т. Шевченком та бере активну участь у визволенні його з кріпацтва, а згодом ініціює видання «Кобзаря». Євген Гребінка — автор українських і російських журналів, газет, де публікувалися його віршовані й прозові твори. Протягом 1846–1848 рр. побачили світ вісім томів прози Є. Гребінки. 15 грудня 1848 р. письменник помер, похований у с. Мар'янівці на Полтавщині.

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ, ЩО...

Євген Гребінка відіграв визначну роль в організації викупу Тараса Шевченка з кріпацтва, підтримував його матеріально, допомагав у самоосвіті, сприяв виданню «Кобзаря» 1840 р.

Літературна спадщина поета включає байки, поеми, україномовні та російськомовні поезії, переклади, романи, повісті й оповідання, драматичні твори.

Своїми оригінальними та перекладними творами Є. Гребінка посилив художньо-зображувальні можливості української мови, розширив і збагатив її стильову палітру. Творчо сприйнявши досвід Івана Крилова, поет завжди пам'ятав про багатства українського фольклору, про здобутки українських письменників. Він підніс байку на новий рівень, що мало велике значення для розвитку української літературної мови і зайняв як байкар «перше місце в нашій письменстві» (І. Франко).

У відомій байці «Ведмежий суд» ми бачимо, як м'ясоїдні звірі судять травоядного вола за те, що той їв сіно, — у такий спосіб Є. Гребінка показав тодішній стан судочинства. Судді, не вислухавши Вола, одноставно виносять присуд: четвертувати тварину, м'ясо поділити поміж суддями. Цікаво, що Лисиці, яка й подала на Вола в суд, дісталися ратиці.

Серед україномовних віршованих творів письменника виокремлюється поезія «Човен». У ній автор змальовує бурхливе море й човен, спущений на воду «під бурю», що розбився на тріски, порівнює світ із бурхливим морем, а себе — із човном.

Слід нагадати, що Є. Гребінка є автором знаменитого російськомовного романсу «Чёрные очи» («Очи чёрные, очи страстные...») та «Песни» («Молода ещё девица я была...»), а також україномовного вірша «Українська мелодія» («Ні, мамо, не можна нелюба любити...»), що став народною піснею.

1. Визначте основні факти з життя письменника.
2. Назвіть основні твори Є. Гребінки та визначте їхні жанри.
3. Яку поему О. Пушкіна переклав українською Є. Гребінка? Яке значення мав цей факт для розвитку культури українського народу?
4. Доведіть, що Є. Гребінка відіграв значну роль у визволенні з кріпацтва Т. Шевченка.
5. Який внесок зробив письменник у розвиток української мови?
6. Поясніть слова І. Франка, що Є. Гребінка як байкар посів «перше місце в нашій письменстві».
7. Підготуйте усну розповідь на одну з тем:
  - а) «Захоплення Є. Гребінки усною народною творчістю»;
  - б) «Зустріч Євгена Гребінки з Тарасом Шевченком»;
  - в) «Знайомство Євгена Гребінки з російськими письменниками».

ВЕДМЕЖИЙ СУД

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона, як попеластий Віл
На панській винниці пив, як мошенник, брагу,
    Їв сіно, і овес, і сіль.
Суддею був Ведмідь, Вовки були підсудки.
Давай вони його по-своєму судить
    Трохи не цілі сутки.
«Як можна гріх такої зробити!
Воно було б зовсім не диво,
Коли б він їв собі м'ясиво», —
Ведмідь сердито став ревіть.
    «А то він сіно їв!» — Вовки завили.
    Віл щось почав був говорити,
Да судді річ його спочинку перебили,
Бо він ситенький був. І так визначили
    І приказали записать:
    «Понеже Віл признався попеластий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласті,
Так за такі гріхи його четвертувать
І м'ясо розідрать суддям на рівні часті,
    Лисичці ж ратиці оддать».

1. Чому звірі вирішили притягнути до суду попелястого Вола? Які підстави вони знайшли для його звинувачення?
2. Пригадайте відомості про жанр байки, які ви отримали в 6 класі. Які ознаки притаманні байці?
3. Чи містить текст байки «Ведмежий суд» моральне повчання?

4. Доведіть, що твір Євгена Гребінки «Ведмежий суд» — байка.
5. Охарактеризуйте образи головних героїв байки.
6. Чого навчає байка?

7. Які вади тогочасного устрою критикує в байці письменник?
8. Поясніть, який суд можна назвати «ведмежим».
9. Чи актуальна байка «Ведмежий суд» у наш час? Відповідь обґрунтуйте.

10. Виразно прочитайте твір за ролями.
11. Знайдіть байки, які розкривають тему несправедливого суду в літературах народів світу (байки Ж. де Лафонтена, І. Крилова та ін.) і порівняйте їх із байкою Є. Гребінки.

ЧОВЕН

Заграло, запінилось синее море,
 І буйнії вітри по морю шумлять,
 І хвиля гуляє, мов норнії гори
 Одна за другою біжать.
 Як темная нічка, наступились хмари,
 В тих хмарах, мов голос, небесної кари,
 За громом громи гуркотять.

Грає і піниться синее море.
 Хтось човен на море пустив,
 Бурхнув він по хвилі, ниряє на волі,
 Од берега геть покотив;
 Качається, бідний, один без весельця.
 Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця!
 Чого він під бурю поплив!

Ущухнуло море, і хвилі вляглися;
Пустують по піні мавки;
Оп'ять забіліли, оп'ять простяглися
По морю кругом байдаки;
Де ж човен дівався, де плавлє мій милий?
Мабуть, він не плавлє, бо онде по хвилі
Біліють із його тріски.

Як човнові море, для мене світ білий
Ізмалку здавався страшним;
Да як заховаться? Не можна ж вік цілий
Пробути з собою одним.
Прощай, мій покою, пускаюсь у море!
І, може, недоля і лютеє горе
Пограються з човном моїм.

1. У чому полягає зв'язок твору Є. Гребінки й українських народних пісень?
2. До якого літературного жанру належить вірш «Човен»?
3. Якими художніми засобами відтворено морський пейзаж? Назвіть їх.

4. Охарактеризуйте ліричного героя балади, його настрої і вдачу.
5. Доберіть з тексту вірша слова й словосполучення, що входять до асоціативного ряду *море*. Наприклад: *хвиля, загінилося, синєє...*
6. Доберіть синоніми до слів: *оп'ять, ущухнуло, бурхнув, насупились*.

7. Доведіть, що «Човен» належить до жанру балади.
8. Поясніть будову балади і спосіб римування.
9. Пригадайте, що таке *алегорія*. Розкрийте алегоричний зміст образів твору.

10. Поміркуйте, яку за характером музику ви дібрали б до балади «Човен». Якими б кольорами зобразили морський пейзаж?
11. Підготуйте виразне читання вірша «Човен».
12. Порівняйте баладу Є. Гребінки «Човен» і вірш М. Лермонтова «Парус». Знайдіть спільні мотиви.

Поглиблення відомостей про жанр балади

ТЕОРІЯ
ЛІТЕРАТУРИ

Бала́да (від латин. ballar — танцювати) — жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту з драматично-напруженим сюжетом, у якому наявні елементи надзвичайного. Спершу під баладу танцювали, проте в XIII–XIV ст. відбулося відокремлення пісні від танцю, що привело до тематичного збагачення балади: у ній автори стали вдаватися до висміювання витонченого лицарського кохання, до політичної та соціальної сатири, забарвленої просторіччями.

Як правило, творці балад свою увагу зосереджують на найвищих моментах розвитку дії, часто вони вводять у тканину балади діалог, який драматизує оповідь. У баладах переважає трагічний сюжет, пов'язаний із нещасливим коханням, кривавою помстою, зрадою, убивством.

У XVIII ст. у творчості поетів-романтиків балада набуває того значення, яке збереглося до нашого часу. У баладах оспівуються пристрасні характери, описуються надзвичайні фабули, часто з елементами таємничості, тут панує напружена дія, уривчастий діалог, раптова розв'язка. Однією з кращих українських балад слід вважати пісню «Дунаю, Дунаю...» (середина XVI ст.). До жанру балади свого часу зверталися українські поети-романтики П. Білецький-Носенко, Л. Боровиковський, І. Вагилевич, М. Костомаров, А. Метлинський, Т. Шевченко, Ю. Фелькович та ін. Сюжети окремих балад взято за основу таких творів, як повість «У неділю рано зілля копала» О. Кобилянської, драма «Лимерівна» Панаса Мирного та ін. Інтерес до жанру балади зберігся і в XX ст.: П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, М. Бажан, А. Малишко, Л. Костенко, І. Драч та ін. за допомогою балади оспівали героїчні й трагічні події, що відбувалися в Україні і під час громадянської війни, і в роки Другої світової війни; І. Драч у збірнику «Балади буднів» (1967) спробував «баладизувати» наукові відкриття, щоденне життя простої людини, її думки й прагнення.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814–1861)

Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 р. в кріпацькій родині в с. Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Черкаська область). Кмітливий хлопець скуштував і сирітської долі (батько помер 1823 р., а мати — 1825 р.), і поміщицької сваволі в роки козачкування в пана Енгельгардта. І все ж йому щастило на добрих людей. Уже в Петербурзі Тарас Шевченко випадково познайомився з учнем Академії мистецтв Іваном Сошенком, а потім з Євгеном Гребінкою, Василем Григоровичем, Карлом Брюлловим і Василем Жуковським. Відомі митці сприяли викупу талановитого хлопця з кріпацтва (1838).

У 1840 р. в Петербурзі виходить друком «Кобзар» Т. Шевченка — книжечка з восьми творів, яка започаткувала нову епоху в українській літературі. У наступному році побачила світ поема «Гайдамаки», що закріпила успіх «Кобзаря» й підтвердила велич української мови.

Тараса Шевченка наснажувала українська народна пісня, анонімна «Історія Русів», екскурси в історичне минуле інших народів: вони ставали джерелами провідних мотивів, поетичних, прозових і драматичних творів, формували його розуміння історичних процесів, які відбувалися в Україні та Європі, ролі історичних постатей — С. Наливайка, П. Дорошенка, С. Палія, І. Мазепи, І. Полуботка, І. Самойловича, Г. Галагана, В. Кочубея, Б. Хмельницького та ін.

У творчості Т. Шевченка визначальними стали 1843–1847 рр., упродовж яких він двічі відвідав Україну. Він багато подорожував, малював, познайомився з представниками української інтелігенції. Тарас Шевченко на власні очі побачив злиденне життя селянства, сваволю поміщиків, зневагу до української мови. У 1843–1845 рр. поет уклав збірку «Три літа», до якої ввійшли такі відомі його твори, як «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Великий

льох», «Заповіт» та ін., що мали антицарську спрямованість.

Навесні 1846 р. поет став членом Кирило-Мефодіївського братства, яке боролось за пробудження національної самосвідомості українського народу, ліквідацію кріпацтва й запровадження демократичних свобод. Царат не міг із цим змиритися і в березні–квітні 1847 р. Т. Шевченка та інших учасників товариства заарештовують. Поета відправляють рядовим до Окремого Оренбурзького корпусу. На вигоду цар Микола I дописав: «Під найсуворіший нагляд із заборонаю писати й малювати». Проте і в оренбурзьких степах він продовжує писати, а твори переписує в саморобну книжечку, яку можна було ховати за халявою солдатського чобота. За роки армійської служби Т. Шевченко написав понад сто творів.

Т. Шевченко.
Автопортрет. 1847 р.

У 1850 р. за доносом прапорщика Т. Шевченка арештовують удруге — за порушення царської заборони писати й малювати. Поета переводять до Новопетровського укріплення на острові Мангишлак, де він провів сім років. Лише після смерті Миколи I та клопотання друзів Т. Шевченко зміг виїхати з Новопетровського укріплення до Петербурга. Твори, написані в роки заслання, явили світу нового Т. Шевченка. У них він оспівав трагізм людини в царстві темряви й розповів про її здатність вистояти за таких обставин.

У засланні Т. Шевченко почав писати також прозу. Тут написано російськомовні повісті «Княгиня», «Музикант», «Художник» та ін.

За півтора місяця до звільнення із заслання Т. Шевченко почав вести «Щоденник» («Журнал»), який став безцінним джерелом відомостей про життя поета, його внутрішній світ, художні погляди.

Т. Шевченко. Новопетровське укріплення. 1856–1857 рр.

Після заслання в 1860 р. Рада Петербурзької академії мистецтв присвоїла Т. Шевченкові звання академіка-гравера.

На жаль, десятирічне заслання підірвало здоров'я поета. На початку 1861 р. він тяжко захворів і 10 березня помер.

Ім'я Т. Г. Шевченка в усі часи залишиться святим для кожного українця. Він збагатив українську літературу новими темами, ідеями, художніми формами. Поета знають у всьому світі. Пам'ятники Т. Г. Шевченкові, геніальному поетові, талановитому художнику височіють у багатьох містах світу.

Поема «Гамалія» написана в 1842 р. Окремою книжкою вперше була надрукована в 1844 р. Твір присвячений морському походу запорожців до Туреччини з метою визволення бранців. Цей сюжет оспіваний в українських народних думах про Самійла Кішку, Олексія Поповича, Марусю Богуславку, Івана Богуславця та ін., а також описаний в історичних працях. Поема має виразні ознаки романтичного твору (сюжет, тяжіння до експресивної образності, переосмислення народно-пісенних форм; близькою до «Гамалії» є поема Т. Шевченка «Іван Підкова». Ми бачимо бурхливе («скажене») море, яке мусять перепливти козаки, щоб визволити полонених із турецького полону. Вони захоплюють Скутар, де в склепі сидять козаки:

Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє;
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає —

таким у поемі змальовано головного героя.

Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливо літає.
Ніхто на світі не втече! —

такими ми бачимо козаків, які припливли визволяти своїх побратимів.

Повертаючись із походу, козаки в пісні прославляють свого ватажка:

Слава тобі, Гамаліє,
На весь світ великий,
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ, ЩО...

У результаті заборони писати й малювати Т. Шевченко понад десять років не займався живописом, не працював олійними фарбами. Умови солдатської казарми й постійного нагляду не дали можливості створювати великі полотна. Натомість розквітнув талант художника-пейзажиста. Під час заслання він створив 400 акварелей і олівцевих малюнків.

У світі цитат

Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самою уком і вказав нові світлі й вільні шляхи професорам і книжним ученим (І. Франко).

1. Назвіть батьківщину Великого Кобзаря. У якій сім'ї народився майбутній поет?
2. Хто з російських та українських митців допоміг викупити Тараса Шевченка з кріпацтва?

3. Чому Т. Шевченка називають поетом-новатором XIX ст.?
4. Поясніть причини арешту й заслання поета до Оренбурга. Як поводить себе на засланні Т. Шевченко?

5. Яке звання присвоїла Рада Петербурзької академії мистецтв Т. Шевченку в 1860 р.? Про які здібності поета воно свідчить?
6. У якому році вийшла друком збірка «Кобзар»? Поясніть, чому поет дав їй таку назву.

7. Поміркуйте, з якою метою Т. Шевченко у своїх творах звертався до життя історичних постатей. Наведіть приклади.

ГАМАЛІЯ

(Скорочено)

«Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
 Із нашої України;
 Чи там раду радять, як на турка стати,
 Не чуємо на чужині.»

Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу¹,
Суши наші сльози, заглуши кайдани
Розвій нашу тугу.
Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами.
Ой Боже наш, Боже, хоч і не за нами,
Неси ти їх з України.
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо та й загинем».

Отак у Скутарі² козаки співали,
Співали, сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли.

М. Стороженко.
Ілюстрація
до «Кобзаря»
Т. Шевченка

Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко

¹ Великий Луг — давня назва місцевості на лівому березі Дніпра, укритої лісом, з озерами, лиманами, де запорожці полювали й ловили рибу.

² Скутар — передмістя Царгорода, де був палац султана, багато мечетей, базари і склади.

У синєє море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Ту ю журбу-мову на хвилі подав. (...)

Пливають собі, співаючи
Море вітер чує.

Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамалію, серце мліє:
Сказилося море,
Не злякає! І сховались
За хвилі — за гори.

Дрімає в харемі — в раю Візантія.
І Скутар дрімає; Босфор клекотить,
Неначе скажений; то стогне, то вие:
Йому Візантію хочеться збудить.
«Не буди, Босфоре: буде тобі горе,
Твої білі ребра піском занесу.
У мул поховаю! — реве синєє море. —
Хіба ти не бачиш, яких я несу
Гостей до султана?..»

Так море спиняло
(Любимо завзятих усатих слав'ян).
Босфор схаменувся. Туркєня дрімала,
Дрімав у харемі ледачий султан.
Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки-сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

«О милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залах руки принести
І перед всіма у кайданах
Стать козакові...» (...)

Ревє гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги,

Козацтво преться без ваги —
І покотились яничари.
Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє,
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.
«Вилітайте, сірі птахи,
На базар до паю!»
Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрещеної тії мови.
І ніч стрепенулась:
Не бачила стара мати
Козацької плати.
Не лякайся, подивися
На бенкет козачий. (...)

Козацтво сміливе літає.
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури, срібло, злото
Несуть шапками козаки
І насипають байдаки.
Горить Скутар, стиха робота,
І хлопці сходяться, зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.
Пливуть собі, ніби з дому,
Так, буцім гуляють,
Та, звичайне запорожці,
Пливучи, співають:

«Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти,
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти. (...)

«Слава тобі, Гамаліє,
На весь світ великий,

На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині».

1. Події якого періоду історії України зображені в поемі «Гамалія»?
2. Визначте тему та головну думку твору.
3. До якого жанру належить поема «Гамалія»?

4. Охарактеризуйте образ головного героя твору. Які вчинки Гамалії свідчать про патріотизм, відданість козакам-побратимам?
5. Які риси характеру козаків розкриваються в неволі? Відповідь обґрунтуйте цитатами з тексту.
6. Укажіть лексичні (епітети, порівняння) та стилістичні (риторичні запитання, повтори) засоби художньої виразності у творі. Яка їхня роль?

7. Доведіть, що «Гамалія» — ліро-епічна поема. Визначте епічне та ліричне в ній.
8. Яка роль пісень у змісті поеми? Зіставте роль пісень у «Гамалії» Т. Шевченка та в «Наталці Полтавці» І. Котляревського.
9. Знайдіть та виразно прочитайте картини природи у творі. Як допомагають картини морської стихії передати напруженість сюжету?

10. Підготуйте виразне читання напам'ять уривка із поеми Т. Шевченка.
11. Підготуйте усну доповідь, використавши знання, отримані на уроках історії та української літератури, на тему: «Доля українського козацтва».

Жанр ліро-епічної поеми

Ліро-епічна поема — це віршований твір, у якому поєднано принцип епічного (оповідного) зображення з ліричним вираженням. Лірико-розповідні твори складаються з описів подій, які чергуються з ліричними відступами у вигляді звернень до читача, застережень, коментарів, запитань, вигуків, повторів. Ліро-епічні поеми бувають *романтичними, історичними та соціально-побутовими*, часом вони стають віршованими романами чи поемами-баладами.

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ (1834–1873)

Степан Васильович Руданський народився 6 січня 1834 р. в с. Хомутинях на Вінниччині в родині священика. Дев'ять років він навчався в Шаргородській бурсі, сім років — у Кам'янець-Подільській духовній семінарії. Степан мав стати священиком, але обрав інший шлях.

Наперекір батькові С. Руданський вступив не до Петербурзької духовної академії, а до медико-хірургічної, за що був позбавлений батьківської матеріальної підтримки. Прірву між батьком і сином поглиблювало й те, що Руданський-старший ненавидів українську мову й не схвалював наміру сина стати письменником.

Студентське життя юнака ускладнювало й те, що до медико-хірургічної академії він прийшов із духовної семінарії. Його допустили до навчання, проте в статусі «вільного слухача», тобто без стипендії. Повноправним студентом С. Руданський міг стати лише тоді, коли найвища церковна інстанція (Святійший синод) звільнить його від духовного сану. Півроку юнак очікував важливого рішення й таки дочекався: з другого курсу він стає справжнім студентом. Степан Руданський, незважаючи на скрутне матеріальне становище, інші життєві обставини, наполегливо працює. Він мріє видати збірку співомовок, друкує в періодиці гуморески... Та виявилось, що в останній рік навчання в академії С. Руданський захворів на сухоти — не пройшли безслідно роки голоду й холоду. Випускник медико-хірургічної академії просить, аби його направили на роботу на Південь. Степана Руданського призначають міським лікарем у Ялту. У 1863 р. він одержує ще й додаткову платню практику в маєтку графа Воронцова. Ялтинці любили С. Руданського й навіть обрали мировим суддею. На жаль, щоденні клопоти все частіше відволікали його від поетичної творчості. У 1872 р. під час епідемії він заразився холерою. Хво-

роба виснажила поета і призвела до загострення сухот. У травні 1873 р. на тридцять дев'ятому році життя С. Руданський помер.

За короткий вік поет написав більше трьохсот творів — пісень, приказок (ми їх назвали б гуморесками), байок, небилиць, співів, тобто маленьких і великих поем, перекладів і переспівів (серед них — і переспіви «Слова о полку Ігоревім» та поеми Гомера «Іліада»). Окрім складних життєвих обставин, С. Руданський мусив пережити ще й нерозуміння сучасників — його творів не сприйняли П. Куліш, М. Костомаров, П. Житецький.

Творчість С. Руданського пройшла випробування часом. Багато його віршів покладено на музику і тепер вони стали народними піснями. Серед них і пісня «**Повій, вітре, на Україну...**», написана в Петербурзі й присвячена Марії Княгницькій, першому коханню поета (на жаль, дівчина не дждалася Степана з Петербурга і вийшла заміж за іншого). Письменник, використовуючи народно-пісенні засоби (у його героїні чорні очі, рум'яне біле личко, він її називає голубонькою), створив оригінальний твір, сповнений непідробної туги. Через безгрошів'я та батькове нерозуміння С. Руданський не може їздити в село на канікули, отож просить вітра навідатися на Україну і наказує: якщо дівчина ще не забула його, хай він прилітає, якщо ж уже не пам'ятає, хай вітер не вертає з України. Вітер не вертає, отже, дівчина забула його і «нелюба пригорнула».

Автобіографічним (тобто написаним про себе), очевидно, можна вважати й вірш С. Руданського «**Наука**». Син, збираючись у далеку дорогу, вислуховує материне й батькове напутнє слово. Мати просить сина коритися, гнути покійно спину, це, на її думку, допоможе «із панами порівнятися» та розпрощатися з батьковим полем. Іншу пораду дає батько: він каже синові, що світ ділиться на трутнів і на «робочих бджіл» і вважає, що від трутнів треба тікати, «як від гадини». Батько радить:

...Ти у світ іди,
Милий синочку,
Ти усе спізнай —
І билиночку.
Тоді з світом ти
Порівняєшся,
В добрі-розумі
Закупаєшся,
В добрі-розумі
Закупаєшся,
З полем батьковим
Привітаєшся!

1. Які події життя Степана Руданського позначилися на його трагічній долі?
2. Назвіть основні твори поета. Укажіть їхні жанрові особливості.

3. Чи легким видався творчий шлях поета до визнання? Відповідь обґрунтуйте.
4. Що таке *автобіографічні твори*? Чи є такі серед творчої спадщини С. Руданського?

5. Розкрийте суспільно-політичні переконання поета.
6. Доведіть, що такі міста, як Петербург та Ялта, відіграли значну роль у житті С. Руданського.

7. Складіть план до статті.
8. Підготуйте повідомлення на тему: «Твори Степана Руданського в музиці».

ПІСНЯ

Повій, вітре, на Україну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув чорні очі...
Повій, вітре, з полуночі.

Між ярами там долина,
Там біленькая хатина;
В тій хатині голубонька,
Голубонька-дівчинонька.

Повій, вітре, до схід сонця,
До схід сонця, край віконця.
Край віконця постіль біла,
Постіль біла, дівча миле.

Зупинися нишком-тишком
Над рум'яним білим личком,
Над тим личком зупинися,
Чи спить мила — подивися.

Як спить мила, не збудилась —
Нагадай їй, з ким любилась,
З ким любилась, і кохалась,
І кохати присягалась...

Ф. Кричевський.
Катерина.
Фрагмент.

Як заб'ється їй серденько,
Як дівча зітхне тяженько,
Як заплачуть чорні очі,
Вертай, вітре, к полуночі,

А як мене позабула,
Як нелюба пригорнула —
Ти розвійся край долини,
Не вертайся з України...

Вітер віє, вітер віє;
Серце тужить, серце мліє...
Вітер віє, не вертає,
Серце з жалю замирає.

1. Події якого часу, на вашу думку, відобразив автор?
2. Визначте тему та ідею твору.
3. Які думки хвилюють головного героя твору?

4. Охарактеризуйте головного героя вірша, його настрій та вдачу.
5. Які художні особливості наблизили вірш «Повій, вітре...» до жанру пісні?
6. Знайдіть казкові елементи у вірші. Поясніть їхнє використання.

7. Чому цей вірш Степана Руданського став однією з улюблених народних пісень?
8. Назвіть слова із пестливим значенням у тексті вірша. Який відтінок надають вони твору?

9. Наведіть приклади тропів у тексті вірша. Розкрийте їхнє значення.

10. Поміркуйте над подальшою долею головного героя — козака.

11. Підготуйте виразне читання вірша напам'ять.

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ, ЩО...

Степан Руданський був дуже обдарованою людиною: гарно співав, малював, творив мелодії до власних віршів.

Вагомим набутком літературної спадщини письменника є віршовані гуморески-«співомовки», яких він написав понад 200 упродовж 1857–1860 рр. Гуморески С. Руданського — не лише твори розважального характеру, а й своєрідна енциклопедія життя України, погляд українців на світ, на себе та інших людей.

Письменник також переклав українською мовою «Слово о полку Ігоревім», «Іліаду» Гомера, частини поеми «Демон» М. Лермонтова, «Сни» Г. Гейне.

НАУКА

Дочекався я
Свого святенька
Виряджала в світ
Мене матінка.
Виряджала в світ
Мати рідная
І промовила
Мені, бідная:
«Нехай, сину мій,
Ми працюємо.
Нехай цілий вік
Ми горюємо;
Нехай сохну я,
Тато горбиться,
Ти на світ поглянь,
Що там робиться, —
Та не всі ж, як ми,
В землі рипються, —

Може, є такі,
Що і миються;
Та не всі ж, як ми,
Димом куряться, —
Може, є такі,
Що й не журяться.
Коли найдеш їх,
Милий синочку,
Ти склони себе,
Як билиночку,
Ти склони себе,
Як билиночку,
Простели себе,
Як рядниночку.
Спина з похилу
Не іскорчиться,
Чоло з пороху
Не ізморчитьсяся.

Спина з похилу
Не іскривиться, —
Зато ступить пан
Та й подивиться;
Зато ступить пан
На покірного
І прийме тебе,
Як добірного.
І в годиничку —
На драбиничку.
І підеш тоді,
Милий синочку,
Із панами сам
Порівняєшся,
В сріблі-золоті
Закупаєшся;
В сріблі-золоті
Закупаєшся,
З полем батьковим
Розпрощаєшся!»

Але сталося
Друге святонько:
Виряджав у світ
Мене батенько.
Виряджав мене,
Путь показував,
Говорив мені
І приказував:
«Видиш, сину мій,
Як працюємо,
Видиш, сину мій,
Як горюємо.
Кожний на світі
На то родиться...
Не дивись на світ,
Що там робиться!
І на пчіл поглянь:
Є робучії,

Але й трутні є
Неминучії.
Так і на світі:
Їдні риються,
Другі потом їх
Тільки миються.
Будь ти проклятий,
Милий синочку,
Як пігнеш таким
Свою спиначку;
Як пігнеш таким
Свою спиначку,
Як простелишся
На рядниночку,
І чоло тобі
Нехай зморщиться,
І хребет тобі
Нехай скорчиться!
Ти тікай від них,
Як від гадини,
Ти не жди від них
Перекладини;
Ти не жди від них
Перекладини,
Ти у світ іди
На оглядини.
Ти у світ іди,
Милий синочку,
Ти усе спізнай —
І билиночку.
Тоді з світом ти
Порівняєшся,
В добрі-розумі
Закупаєшся,
В добрі-розумі
Закупаєшся,
З полем батьковим
Привітаєшся!»

1. Чому мати була впевнена, що син має жити саме так?
2. Що заповідав батько синові? Від чого застерігав його?
3. Що таке *антитеза*? Укажіть на використання прийому антитези у вірші «Наука».

4. Поясніть назву вірша. Про яку науку йдеться: обрання відповідного фаху чи життєві заповіді?
5. Знайдіть у творі слова пестливого характеру. Поясніть їхню роль.
6. Порівняйте монологи матері й батька.

7. У чому полягає материнська наука? Розкрийте її переконливі аргументи.
8. Чиї настанови — матері чи батька — вам видаються переконливішими? Відповідь аргументуйте.
9. Доведіть, що за основу композиції вірша взято антитезу. Яка її роль у творі?

10. Спробуйте написати власні поради молодій людині, яка збирається покинути рідну домівку.

Пісня як жанр лірики

Пісня — це форма словесно-музичного мистецтва. Прийнято розрізняти пісню *фольклорну* й пісню як *жанр писемної поезії*. На відміну від фольклорної пісні, у якій мелодія і текст народжуються одночасно, літературна пісня пишеться як віршований твір, який може бути покладений на музику. Літературна пісня зародилася ще в Стародавній Греції (VII–V ст. до н. е.). Особливого поширення вона набула в епоху сентименталізму та романтизму. В українській літературі зачинателем літературної пісні був Т. Г. Шевченко. Характерною особливістю фольклорної та ліричної пісні є яскраво виражене ідейно-емоційне ставлення до події.

Поняття про антитезу

Антитеза (від грец. антитезис — протиставлення) — стилістична фігура, яка полягає в різкому протиставленні контрастних явищ, понять, думок, образів, характерів. Часто використовується в назвах творів («Правда і кривда» М. Стельмаха), в оксіморонах, або оксіморонах (від грец. оксиморон — дотепно-безглузде; *дзвінка тиша, гарячий сніг*), у парадоксах (від грец. парадоксос — несподіваний, дивний; *поспішай повільно*).

ІВАН ФРАНКО (1856–1916)

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 р. в с. Нагуєвичах на Дрогобищині (нині с. Івана Франка Львівської області). Спочатку Іван навчався в початковій, а потім у «нормальній школі», 1867 р. він став учнем Дрогобицької гімназії, де почав писати вірші. Івась рано осиротів. Після закінчення гімназії відразу вступає до Львівського університету. У 1876 р. виходить друком його перша збірка «Баяди і розкази». Будучи студентом, юнак познайомився з М. Драгомановим, захопився соціалістичними ідеями. У 1877 р. І. Франка заарештовують. Він просидів у в'язниці дев'ять місяців. Тут написав вірші «Товаришам із тюрми», «Думка в тюрмі» та ін.

Важливими в житті поета були дві поїздки до Києва — у 1885 та 1886 р. Після другої поїздки до Києва І. Франко одружився з Ольгою Хоружинською, вихованкою Харківського інституту шляхетних дівчат. Поет активно співпрацює з редакціями численних часописів і збірників Львова, Києва, Відня, Кракова, Праги, Петербурга, він перекладає українською мовою твори найкращих європейських письменників.

Садиба-музей
І. Франка
в с. Нагуєвичах

У 1890 р. І. Франко разом із М. Павликом заснував радикальну партію, яка ставила за мету покращення життя селян, зменшення податків тощо.

У 1906 р. поета обирають почесним доктором російської словесності Харківського університету.

На жаль, в останні роки життя І. Франко тяжко хворіє. Він переносить операцію на очах, настає параліч рук. Поет змушений диктувати твори й наукові праці. В одному з листів він пише: «...хвороба тіла не вменшила мого духовного здоров'я та душевної сили, що дає мені змогу день у день по кілька годин трудитися над збагаченням нашого письменства».

У 1913 р. Львів відзначив 40-річчя творчої діяльності І. Франка. Це вшанування набуло всеукраїнського і всесвітнього масштабу. Було видано збірник на пошану І. Франка, у якому взяли участь учені й письменники, знані в усьому світі.

Останні роки життя І. Франка були надзвичайно складними: у квітні 1913 р. помирає син Андрій, тяжко хворіє дружина, сини Тарас і Петро опинилися на фронтах Першої світової війни, дочка через війну на чотири роки «застрягла» в Києві, куди поїхала до тітки...

Іван Франко помер 28 травня 1916 р. На похорон зміг приїхати лише син Петро.

Поховали поета на Личаківському кладовищі м. Львова.

Із 1933 р. на могилі поета височіє монумент: Каменяр, напружуючи м'язи, лупає скалу, прокладаючи шлях у майбутнє.

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ, ЩО...

За коротке життя, а прожив І. Франко всього шістдесят років, побачили світ його десять прижиттєвих збірок поезій, що вмістили майже 500 віршів (200 віршів залишилися поза збірками), написав 35 поем (12 залишилися незакінченими), вийшло друком 18 збірок прозових творів, ним створено 10 повістей і романів, близько десяти драматичних творів. Іван Франко займався перекладацькою та науковою діяльністю, рецензував книжки, писав репортажі. Нині його твори вмістилися в 50 томів, проте науковці працюють над виданням творів І. Франка в 100 томах.

Твори письменника виходили друком понад 400 виданнями, які перекладені багатьма мовами зарубіжних країн. Мовами народів світу були надруковані також дослідження творчості поета.

Іван Франко був універсальною постаттю і проявив себе в усіх напрямках культурно-літературного життя України.

Вірш І. Франка «**Каменярі**» (1878) чи не найкраще окреслює мету й завдання, які ставив перед собою поет: «лупати скалу», здобуваючи «п'ядь за п'ядею», прокладаючи, «вирівнюючи» шлях людям, шлях у «нове життя», до «добра нового», де чекає «щастє всіх».

«**Притча про життя**» входить до однієї з найвідоміших збірок І. Франка «Мій Ізмарagd». «Ізмарagдами» в давнину називалися збірники, які містили твори релігійно-повчального змісту, що були зводом церковних і морально-побутових норм. «У притчі про життя» йдеться про чоловіка, який у безлюдному степу тікає від лева. Він добігає до глибоченької балки, на дні якої лежить страшний дракон. Чоловік чіпляється за берізку, яка росте над балкою, і повисає на ній. Коли він роззирнувся, то побачив, що коріння берізки підгризають дві миші — біла й чорна. Потім виявилось, що під камінцем, на який він оперся, лежить гадюка, яка може його вкусити. Проте чоловік побачив на гілці берези щільник із медом, підтягнувся і висмоктав із нього мед, який надав йому сили і примусив про все забути. Будда — індійське божество — так тлумачить цю пригoду: чоловік — це кожен із нас, голодний лев — то смерть, дракон — вічне забуття, миші — день і ніч, гадюка під камінцем — наше власне тіло, берізка — то людська пам'ять, а мед — то «чиста розкіш братньої любові», крапля якого

Розширює життя людське в безмір,
Підносить душу понад всю тривогу,
Над всю турботу із-за діл минутих —
В простори, повні світла і свободи.

1. Назвіть батьківщину Великого Каменяра.
2. У яких освітніх закладах навчався І. Франко? У якому з них почав писати вірші?

3. Якою була мета радикальної партії, яку очолював І. Франко разом із М. Павликом?
4. Як відбувалося святкування 40-річної творчої діяльності І. Франка?

5. Скільки томів містить повне видання творів поета? Доведіть багатогранність творчого доробку І. Франка.
6. Який монумент поставлений на могилі поета у Львові на Личаківському кладовищі? Поясніть задум скульптора.

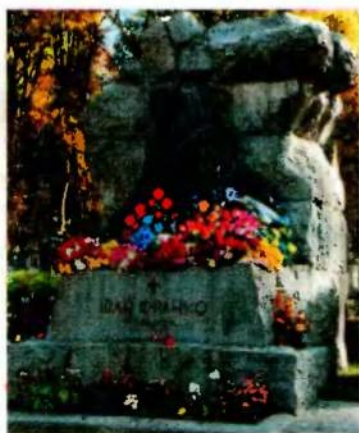
7. Підготуйте повідомлення на одну із тем: «Громадська та суспільно-політична діяльність письменника»; «Роль Тараса Шевченка та Івана Франка в розвитку української літератури».

КАМЕНЯРІ

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна, та пуста, і дика площина
І я, прикований ланцем залізним, стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кожного чоло життя і жаль порили,
І в оці кожного горить любові жар,
І руки в кожного ланці, мов гадь, обвили,
І плечі кожного додолу ся схилили,
Бо давить всіх один страшний якийсь тягар.

У кожного в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам згори, як грім, гримить:
«Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносить і труд, і спрагу, й голод.
Бо вам призначено скалу сесю розбити».
І всі ми, як один, підняли вгору руки,

Пам'ятник
І. Франку
на Личаківському
кладовищі
м. Львова

І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боки розприскалися штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз по раз гримали о кам'яне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий,
Так наші молоти гриміли раз у раз;
І п'ядь за п'ядею ми місця здобували;
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кожний з нас те знав, що слави нам не буде,
Ні пам'яті в людей за сей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,
Як ми проб'єм її та вирівняєм всюди,
Як наші кості тут під нею зогниють.

Та слави людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не богатирі.
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт,
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийдé нове життя, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози ллють мамі, жінки і діти,
Що други й недруги, гнівнії та сердиті,
І нас, і намір наш, і діло те кленуть.

Ми знали се, і в нас не раз душа боліла,
І серце рвалося, і груди жаль стискав;
Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла,
Ані прокляття нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не випускав.

Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняєм правді п'ути,
І щастя всіх прийде по наших аж кістках.

1. Визначте тему та головну думку вірша «Каменярі».
2. Який *один* страшний тягар давить усіх каменярів? Від чого болить їхня душа?
3. Яку строфу вперше використав І. Франко у вірші «Каменярі»? Назвіть її особливості.

4. Доберіть епітети з тексту вірша, що зображують важку роботу каменярів.
5. Запишіть визначення, які уособлюють алегоричні образи: *каменярі, скала, ланцюги, молот*.
6. Як каменярі ставляться до слави від нащадків за свою нелегку працю? Які *лута* вони добровільно взяли на себе?

7. Зіставте звучання двох перших і трьох останніх рядків п'ятої строфи, поясніть їхню відмінність.
8. Розкрийте значення вислову *раби волі*. Як за допомогою поєднання несумісності понять *раб* і *воля* поетові вдалося створити яскравий художній образ?
9. Розкрийте алегоричний сенс вірша І. Франка. Чому автор вдається до такого прийому побудови сюжету, як сон героя?

10. Підготуйте виразне читання напам'ять уривка з вірша «Каменярі».

Прїтча — оповідний літературний твір із повчальним висновком (тобто мораллю), за змістом близький до байки.

ПРИТЧА ПРО ЖИТТЯ

Було се в Індїї.

Степом безлюдним
Йшов чоловік. І враз напав на нього
Голодний лев. Побачивши звірюку
Ще здалека, почувши рик її,
Почав тікати чоловік щодуху.
Тікаючи, наскочив він нараз
На глибоченну балку. Не було
Часу вертати, не було де скритися,
А звір вже близько. Бачить чоловік,
Що зо стїни безодні, зо стрімкого
Скального обриву худа берїзка

В щілині виросла й вершок зелений
Понад безодню к сонцю піднімає.
Не довго думаючи, він вчепився
За ту берізку; держачись руками
За пень її, повис над гирлом темним,
Аж поки, бовтаючи там ногами,
На щось твердого крихту не оперся.
Тоді аж відітхнув, і дроз смертельна
Потроха втихла. І почав тоді
Сірома озиратися довкола,
Де він і що з ним?

Перший зирк його
Впав на коріння деревця, що в ньому
Була його єдина опора.
Що за притичина? Глядить: дві миші,
Одна білява, друга чорна, пильно,
Запопадно, і ненастанно, й прудко
Гризуть коріння того деревця,
Лапками землю порпають, працюють,
Немов наняті, щоб його підпору
Підгризти, підкопати, повалити.
І похололо в того чоловіка
На серці, бо в тій хвилі лев розжертий
Надбїг над пропасть, і його побачив,
І лютим ревом відгомін збудив.
Не міг його дістати, але люто
Глядів згори, скакав і землю гриз,
Ждучи, аж він угору знов підлізе.

І глянув вниз у пропасть чоловік.
І бачить, що на дні тієї балки
Страшна гадюка в'ється і широко
Пашеку рознімає, жде лише,
Щоб він упав для неї на поталу.
Померкло в голові у чоловіка,
За серце стисло, і холодним потом
Все тіло облилось.

Та враз почув,
Що те, о що опер він ноги, якось
Ворушиться. Зирнув, аж пробі! Се
Гадюка, звита в клубок, що в щілині
Дрімала. Рад був скрикнути чоловік,
Та голос в горлі задушив переляк.

Рад був молитися, та тривога вбила
Побожну думку. Наче труп холодний
Він висів, певний, що в найближчі хвили
Коріння миші підгризуть, гадюка
В ногу вкусить, сил його не стане,
І вниз він упаде, змії в пащеку.

А втім — о диво! На гілках берізки
Побачив той нещасний чоловік
Гніздо чмелів. У щільнику малому
Було там трохи меду, а чмелі
Всі полетіли в поле за пожитком,
І закортіло чоловіка того
Покушать меду. Він всіх сил добув,
Піднявся трохи вгору і устами
Досяг щільник, і ссать його почав.
І враз немов рукою відняло
Йому від серця. Солодощі меду
Заставили його про все забути:
Про льва, що вив йому над головою,
Про миші, що його підпору гризли,
І про дракона, що внизу грозив,
І про гадюку, що у стіп сичала.
Про все, про все забув той чоловік,
Найшовши в тих краплинах медових
Несказанну, високу розкіш раю.

Готама Будда, Азії світило,
Очима духа бачив сю пригоду
І своїм вірним так про неї мовив:
«Сей чоловік, брати, — то кождий з нас.
Життя важке, природа нам ворожа,
І тисячі пригод і небезпек
З усіх боків усе нас оточують,
Як того мужа, що там в балці висів.
Голодний лев над нами — то є смерть;
Дракон внизу — то вічне забуття,
Що кожного нагрожуєсь пожертви,
А миші, чорна й біла — день і ніч,
Що ненастанно вік наш підгризають,
А та гадюка під ногами, браття, —
То наше власне тіло, непостійне,
Слабе і хоре, що нам в кожній хвилі

Назавсіди відмовить може служби.
 А та берізка, за яку вчепившись
 Міркуємо спастися від заглади, —
 Се людська пам'ять, щира та коротка.
 Нема нам виходу із того горя,
 Нема рятунку. Та одно лиш нам
 Лишилось те, чого ніяка сила,
 Ніяка нам пригода взять не може:
 Се чиста розкіш братньої любові,
 Се той чудовий мід, якого крапля
 Розширює життя людське в безмір,
 Підносить душу понад всю тривогу,
 Над всю турботу із-за діл минутих —
 В простори, повні світла і свободи.
 Хапайте сквапно краплі ті, брати!
 Бо лиш в тому, що серце ваше чує,
 Чим груди повні, чим душа живе,
 У розкоші любові і бажання,
 В братерстві, у надії, у змаганню
 До вищих, чистих цілей є ваш рай».

1. Визначте головну думку твору.
2. Перекажіть зміст «Притчі про життя»
3. Чим, на думку І. Франка, є *рай* для людини?

4. Кого і що уособлює головний герой твору?
5. Охарактеризуйте значення символів у художній літературі.
6. *Лев, берізка, гадюка, миші, гніздо джмелів, мед, дракон.* Що уособлює кожен із цих образів?

7. Сформулюйте визначення притчі як літературного жанру. Доведіть, що «Притча про життя» належить до цього жанру.
8. Поміркуйте, у чому полягає алегорично-повчальний характер «Притчі про життя».
9. Що надає притчі індійського колориту? Доведіть думку прикладами та цитатами з тексту.

10. Спробуйте написати власну притчу про життя.
11. Порівняйте притчу І. Франка з однією із біблійних притч.
12. Прочитавши «Притчу про життя», наведіть паралелі з власного досвіду.

У світі цитат

Іван Франко — це розум і серце нашого народу. Це боротьба, мука і передчуття щастя України. України і людяності... (М. Рильський).

Які прекрасні сходи дає в наші дні те насіння, що його разом з іншими сів і наш Франко. Поборник дружби й братерства народів, він був одним із тих найневтомніших, найенергійніших, хто протягом усього життя кував оцей золотий міст взаєморозуміння, міст, по якому в наші дні зблизька і здалека приходять до нас на Україну численні наші друзі і по якому українська література вже йде нині в широкий світ (О. Гончар).

Ми не можемо назвати, мабуть, жодної ділянки людського духу, у якій би не працював Іван Франко і в якій би він не був великий (П. Загребельний).

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ

Іван Франко активно популяризував кращі твори світової літератури, перекладаючи Гомера, Сапфо і Софокла, Горація й Овідія, з індійської та арабської поезії, іспанські романси, португальські, італійські пісні, твори Данте, Шекспіра, Шеллі, Гейне, Гінго, Міцкевича, Пушкіна, Лермонтова. Це сприяло тому, що І. Франко став «учителем української нації» (Д. Павличко).

Поглиблене поняття про алегорію. Поняття про притчу

ТЕОРІЯ
ЛІТЕРАТУРИ

Алегорія (від грец. іномовлення) — літературний прийом чи тип образності, за основу якого взято іномовлення, тобто абстрактна ідея яскраво передається за допомогою конкретного образу. В ролі алегорії може виступати чеснота, совість, істина та ін., а також типові явища, характери, міфологічні персонажі, які є носіями алегоричного змісту (наприклад, Купідон — це любов, Мінерва — мудрість, Діана — чистота) тощо. Особливого поширення алегорія набула в епоху Бароко.

Притча — це дидактико-алегоричний жанр літератури, що в основних рисах нагадує байку. Відмінність притчі від байки в тому, що в притчі ми зустрічаємося з глибинною релігійною чи моралістичною «премудрістю», а байкарі відображають у творі житейську мудрість. Узірцевими притчами є старо- та новозаповітні притчі («Притча про блудного сина», «Притча про сіяча»). Притча й досі активно використовується у світовій та українській літературах.

БОРИС ГРІНЧЕНКО (1863–1910)

Борис Дмитрович Грінченко народився 9 грудня 1863 р. на хуторі Вільховий Яр Харківського повіту Харківської губернії в небагатій дворянській родині. Атмосфера, у якій виростав Борис, нагадує ту, у якій виховувався С. Руданський: батьки забороняли дітям розмовляти «мужицьким наріччям», тобто українською мовою, спілкуватися із селянами та їхніми дітьми. Проте хлопчика цікавить і мова простого народу, і народна творчість. У 13-літньому віці Борис уперше прочитав «Кобзар» Тараса Шевченка. Творчість геніального українського поета вразила його й фактично визначила подальшу долю. Ще учнем п'ятого класу Харківської реальної гімназії Б. Грінченко потрапляє до в'язниці за зв'язок із революційними народниками та за поширення нелегальної літератури. Це позбавило його можливості здобути навіть середню освіту, а також спричинило захворювання на сухоти. Борис Грінченко працював канцеляристом, статистиком, а після складання іспиту на народного вчителя спочатку вчителював на Сумщині, а потім на Луганщині. У цей час він створив ряд підручників з української мови та літератури, писав повісті, вірші, статті, листи. На початку творчого шляху Б. Грінченка надзвичайно важливою була підтримка І. Нечуя-Левицького, якому він надсилав свої вірші.

У 1894 р. Б. Грінченко переїхав до Чернігова. Паралельно з щоденною канцелярською роботою він займався видавничою та просвітницькою діяльністю (у його видавництві вийшли друком 45 книжок тиражем близько 200 тис. примірників). Разом із дружиною Марією Загірною письменник упорядкував і каталогізував знамениту колекцію української старовини В. Тарнавського, зібрав і видав «Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» у трьох томах.

Із 1902 р. Б. Грінченко живе в Києві. Тут він упорядкував, відредагував та випустив у світ чотиритомний «Словарь української мови», що налічував майже 68 000 слів. За цю працю Б. Грінченко на загальних зборах Петербурзької академії наук був нагороджений 2-ю премією М. Костомарова. Письменник редагував щоденну громадсько-політичну газету «Громадська думка» та журнал «Нова громада», заснував культурно-освітнє товариство «Просвіта».

Після поразки революції 1905–1907 рр. Б. Грінченко і його родина зазнають переслідування: письменника заарештовують, доводять до смерті його дочку Настю. Уряд забороняє «Просвіту». У Бориса Грінченка відновлюються сухоти. У 1909 р. на позичені в батька гроші письменник їде на лікування до Італії, де 6 травня 1910 р. помирає. Поховали Б. Грінченка на Байковому кладовищі в Києві.

Творча спадщина письменника — це шість збірок поезій, різних за жанрами й тематикою, кілька повістей, присвячених болючим тогочасним проблемам («Сонячний промінь», «На розпутьті», «Серед темної ночі» та «Під тихими вербами», «Брат на брата»), це близько п'ятдесяти оповідань і десяти драматичних творів; на кілька томів набралось 6 літературно-критичних статей.

Серед поетичних творів Б. Грінченка привертають увагу два вірші — «Доки?» і «До праці». Перший написаний вісімнадцятирічним юнаком, який замислюється над тим, чому так довго не приходиться воля, чому такий тяжкий «гніт минулих літ». Мов заклинання звучить тричі повторене «а час не жде», юнак розуміє, що далі так жити не можна, його мучить те, що ніхто не дає відповіді на запитання: «...доки будемо так жити?» У вірші «До праці», написаному в тому ж таки 1881 р., він проголошує:

Праця єдина з неволі нас вирве:
Нумо до праці, брати!

Бориса Грінченка можна сміливо ставити поруч із таким титаном, як І. Франко, адже він був поетом, прозаїком, драматургом, перекладачем, фольклористом та етнографом, мовознавцем, видавцем.

У ХХ ст. в Радянській Україні творчість Б. Грінченка або заборонялася, або ігнорувалася. Його називали буржуазним націоналістом лише за те, що він безмежно любив свій народ, зберігав і пропагував українську мову та літературу, боровся за збереження й розвиток рідної культури, обстоював її рівноправність із культурами інших народів.

Нині багата спадщина письменника все виразніше розкривається у своїй художній та пізнавальній значущості.

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ, ЩО...

У 1894 р. Борис Грінченко заснував видавництво в м. Чернігові для випуску популярної наукової літератури для народу. Були видані твори Т. Шевченка, П. Грабовського, Ю. Федьковича, біографії І. Котляревського, Є. Гребінки та ін.

Велике значення для наближення літератури до народу мало розпочате Б. Грінченком разом із дружиною перше в Україні соціологічне вивчення читачів.

1. Назвіть факти з біографії Б. Грінченка, які свідчать про його драматичну долю.
2. До впорядкування якого словника був причетний Б. Грінченко?

3. За яких обставин формувався демократичний світогляд письменника?
4. Чому Б. Грінченка звинувачували в українському націоналізмі?

5. Доведіть результативність просвітницької та педагогічної діяльності Б. Грінченка.
6. Охарактеризуйте творчу спадщину письменника.

7. Складіть план до тексту статті.

ДОКИ?

Минає час, минають люди,
 Ми всі ждемо того, що буде,
 І кажем всі: давно вже час,
 Щоб воля та прийшла й до нас,
 А все її нема, не йде, —
 А час не жде, а час не жде!..
 А час не жде, а час летить,
 А серце змучене болить,
 Бо довгий гніт минулих днів
 Його украй вже пригнітив,

І тяжко так, що, може, ми
Гіркими плакали б слізьми,
Якби не гніт цей днів тяжких,
Що нас за довгий час усіх
І одслід навіть з мук навчив
Ховать в душі без сліз і слів.
І так на світі живемо,
На плечах лихо несемо.
І доки будемо так жить?
Ніхто не скаже — все мовчить!

1. Охарактеризуйте час написання твору.
2. Яким настроєм пройнята поезія «Доки?»?
3. Визначте тему та головну думку твору.

4. Чому такий тяжкий *гніт минулих днів*?
5. Знайдіть художні засоби в тексті вірша, зокрема фігури-повтори. Яка їхня роль у тексті?
6. Доберіть синоніми до слів: *пригнітив, лихо, летить (час)*.

7. Про що йдеться в назві вірша Б. Грінченка? Обґрунтуйте власні міркування.
8. Поясніть останній рядок вірша *Ніхто не скаже — все мовчить!*
9. Поміркуйте, що втратив би ритм вірша, якби в ньому не було фігур-повторів.

10. Підготуйте виразне читання вірша «Доки?».

ДО ПРАЦІ

Праця єдина з неволі нас вирве:
Нумо до праці, брати!
Годі лякатись! За діло святес
Сміло ми будемо йти!

Праця єдина нам шлях уторує,
Довгий той шлях і важкий,
Що аж до щастя і долі прямує:
Нумо до праці мерщій!

Праця не згине між людьми даремне:
Сонце засвітить колись,
Дякою нас тоді люди згадають —
Нум же! До праці берись!

Хоч у недолі й нещасті звікуєм —
Долю онукам дамо!
Ми на роботу на світ народились,
Ми для борні живемо!

Сміливо ж, браття, до праці ставайте, —
Час наступає — ходім!
Дяка і шана робітникам щирим!
Сором недбалим усім!

1. Які гасла звучать у вірші? До чого вони закликають?
2. Визначте тему та головну думку твору.
3. Назвіть художні особливості вірша (анафора, повтори, риторичні запитання).

4. Кого шанує, а кого ганьбить автор? Чому?
5. Охарактеризуйте будову вірша.
6. Які особливості художнього синтаксису вірша?

7. Розкрийте важливість праці для людини.
8. Яка роль окличних речень у тексті вірша?
9. Поясніть рядок із тексту вірша *Ми для борні живемо!*

10. Поміркуйте, у чому полягає національне відродження народу.
11. Підготуйте виразне читання вірша «До праці».

Поняття про художній синтаксис

ТЕОРІЯ
ЛІТЕРАТУРИ

Сінтаксис (від грец. синтаксис — побудова, поєднання, порядок) — граматична будова речень і словосполучень, способи поєднання слів. Бувають такі різновиди речень: *прості, ускладнені прості, елементарні складні, багатокomпонентні складні*; словосполучення бувають: *підрядні й сурядні; двокомпонентні* (їх називають складними) *і трикомпонентні* (їх називають ускладненими).

Потрібно розрізняти синтаксичну організацію прозового твору й синтаксичну організацію віршованого твору. Синтаксис віршованого твору складніший, ніж синтаксис прозової мови. Синтаксис віршованого твору має риторичні фігури, різні види і форми стилістичних або синтаксичних фігур, які впливають на характер інтонацій, на тон, темп і паузи при читанні, на зміст і емоційну експресію твору.

Фігури-повтори

Фігури-повтори — це різновиди стилістичних фігур, що входять до групи фігур нарощення, обіймаючи повтори різних видів, «підкріплення» із синонімічним переліком, багатосполучниковість. Розрізняють також звукові повтори, які називають *алітерацією* (повтор одних і тих же приголосних звуків), *асонансом* (повтор одних і тих же голосних звуків), *фразові* (рефрен, приспів), а також *образні* (повтор тих самих мотивів, ситуацій, який часто називають *лейтмотивом*). Яскравий приклад алітерації спостерігаємо у вірші Миколи Вінграновського:

Почапали каченята
та по чаполоті,
каченята-чапенята:
сухо їм у роті.

В білих льолях сплять лілеї,
чаплення на чагах.
Ці лілеї — дрімолі,
а ми — каченята!..

Український поет Іван Величковський для збірки «Млеко» (кінець ХVІІ ст.) написав асонований «одноголосний» вірш, у якому кожна силаба (склад) однією голосною літерою замикається, саме цією — «о»:

СлОвО плОтОнОснО
МнОгО плОдОнОснО.

МИХАЙЛО КОЦЮБІНСЬКИЙ (1864–1913)

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 17 вересня 1864 р. в м. Вінниці в сім'ї дрібного урядовця. Михайло навчався в Барській початковій школі та Шаргородському духовному училищі, проте не закінчив його через матеріальну скруту. Будучи тринадцятилітнім хлопцем, прочитав заборонені тоді «Народні оповідання» Марка Вовчка, а пізніше — і «Кобзар» Т. Шевченка. Під впливом цих книжок обдарований юнак почав писати художні твори українською мовою. У 1890 р. було надруковано його перший вірш «Наша хатка». У цьому ж році М. Коцюбинський відвідав Львів, де познайомився з І. Франком. Ця зустріч стала визначальною в житті й творчості письменника. Після повернення зі Львова він якийсь час працював домашнім учителем у Лопатинцях на Вінниччині; тут написав оповідання, повість, віршовану казку. Працював у філоксерній комісії, що вела боротьбу із хворобою винограду в Бессарабії, у Криму. У цей час М. Коцюбинський ознайомився з життям інших народів, з їхнім побутом, звичаями, відчув мелодику молдавської та кримськотатарської мов. Усі ці враження були відображені в оповіданнях і повістях «Для загального добра», «Пе коптьор», «Посол від чорного царя», «Відьма», «В путях шайтана», «Дорогою ціною», «На камені», «У грішний світ», «Під мінаретами».

Навесні 1898 р., після нетривалої роботи в житомирській газеті «Волинь», письменник переїхав до Чернігова, де працював у губернському земстві діловодом. Тут, незважаючи на службові обов'язки, М. Коцюбинський створив повісті й оповідання «Fata morgana», «Тіні забутих предків», «Коні не винні», які вивели його в ряд найкращих українських письменників. Названі твори поглибили розуміння людського ества, по-новому відкрили красу природи і показали велич світу. Проза М. Коцюбинського збагатила українську

літературу такими виражальними засобами, як психологізм, ліризм, закладаючи підвалини подальших стильових змін.

Повість М. Коцюбинського «Дорогою ціною» зберігає риси етнографічного реалізму, притаманного творам І. Нечужа-Левицького. Цікаво, що цей твір повторює окремі сюжетні лінії «Миколи Джері», — наприклад, і там, і там присутня втеча від поміщика, змальовано пригоди в дорозі та ін. У повісті «Дорогою ціною» відчутне соціальне наповнення, притаманне етнографічній прозі.

Більшість новел, оповідань і повістей М. Коцюбинського позначені рисами імпресіонізму.

Письменник помер 25 квітня 1913 р., проживши всього 48 років. Він прийшов у літературу одночасно з І. Франком, Лесею Українкою, В. Стефаником, С. Васильченком, Б. Грінченком, А. Тесленком, В. Винниченком — класиками української літератури. Кожен із них зумів сказати своє неповторне слово, бо прийшов, щоб прилучити українську літературу до літератури європейської. Таке ж завдання ставив перед собою і М. Коцюбинський і з честю виконав його.

1. Назвіть основні події з життя письменника.
2. Яке завдання в літературній творчості ставив перед собою М. Коцюбинський?

3. Охарактеризуйте час, у який прийшов в українську літературу М. Коцюбинський.
4. Яка манера письма в українській літературі пов'язана з ім'ям М. Коцюбинського? Хто із зарубіжних письменників мав вплив на формування цього методу в його творчості? Назвіть ці твори.

5. Доведіть етнографічну діяльність (вивчення побуту, звичаїв різних народів) М. Коцюбинського.
6. Назвіть основні твори письменника. Визначте їхню жанрову своєрідність. Які ви знаєте твори М. Коцюбинського для дітей?

7. З'ясуйте, якою людиною постає у вашій уяві М. Коцюбинський. Створіть творчий портрет письменника.

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ, ЩО...

Починаючи з 1911 р., у будинку М. Коцюбинського в Чернігові проводилися літературні «суботи». Тут збиралися численні друзі письменника: Б. Грінченко з дружиною, В. Самійленко, М. Вороний, пізніше молоді П. Тичина та В. Блакитний. За рекомендацією М. Коцюбинського в першому випуску «Літературно-наукового вісника» за 1912 р. було надруковано вірш П. Тичини «Ви знаєте, як липа шелестить...».

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

(Скорочено)

Діялося це в тридцятих роках минулого століття. Українське поспільство, поборене в класовій боротьбі, з ярмом панщизняної неволі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвищав ногами і наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, споетизованої, може, в дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!.. Недобитки січової руйни, хоробріші, завязтіші, звили собі гніздо в Туреччині¹ і возили звідти на Україну, мов контрабанду, палкі заклики у кіш на волю, до січового братерства.

Ярами, коритами висохлих річок, лісовими нетрями, прикриваючись нічною темрявою, ховаючись, мов од дикого звіра, тікало

¹ Йдеться про Задунайську Січ — організацію колишніх запорозьких козаків, що оселились у гирлі Дунаю 1775–1828 рр.

од пана і панщини все, що не заплісніло в неволі, не втратило ще живої душі, тікало, щоб здобути собі те, за що предки виймали шаблі з піхов або ставали до бою з кіллями та вилами...

А тим часом ворог не дрімав.

Власники душ, повернених у робуче бидло, записаних у господарській інвентар дідича разом із волами й кіньми, найбільш боялись того неспокійного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів, погодити з незмірними скарбами, які давала панові оброблена хлопом українська земля. Віковічна боротьба двох станів — панського й мужичого, боротьба хронічна, що часом приймала гострі форми і бурею проносилась над нещасним краєм, — ніколи не кінчалась, ба й не могла скінчитися, хоч пан переміг. Ще недавно, умившись в Умані власною кров'ю і накидавши в Кодні стіжок гайдамацьких голів¹, пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий робочий інвентар — хлопа.

Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, усе миле його серцю.

Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови, справжні облави, як на вовка або ведмедя. По всій Бессарабії ганяли дозорці, вистежуючи скрізь по ровах, стогах сіна, комишах болотяних річок збіджених, змордованих людей. На півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо і заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм, за зеленими прибережними вербами, синіла десь у чужій країні...

Голову втікача оцінено. За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотки, тисячі нещасних попадалися до рук козакам — і мусили випити гірку до краю. Лиха доля чекала втікача: його оддавано в некрути, засилано на Сибір, катовано канчуками, тавровано, мов худобу, або з оголеною напівголовою, збитого, збасаманеного, одсилано в кайданах назад до пана, знов у неволю, на панщину...

Чого він міг сподіватися вдома від пана?

А проте, мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло вкраїнське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок...

---

¹ Ідеться про розправу над учасниками гайдамацького руху «Коліїщина» 1768 р. Команди карателів відшукували повстанців, привозили в с. Кодню (Житомирського р-ну Житомирської обл.) і страчували. Тут було страчено близько трьох тисяч чоловік.

I

— То ти, Остапе?

— Я, Соломіє...

— Що ж воно буде?

— А що ж буде?.. Хай воно загориться без вогню й диму... Втечу... Піду за Дунай, може, ще там люди не пособачились... От бачиш — сакви¹... Бувай здорова, Соломіє...

— Тікаєш... покидаєш мене... І отсе я лишуся сама з тим осоружним чоловіком... Ні, тікай, тікай, Остапе... Коли б ти знав, що робиться в горницях: пан біга по хаті, мов скажений. «Бунтар, — кричить, — гайдамака! Він мені людей баламутить!..» Покликав осавулу: «Веди мені зараз Остапа Мандрику...»

— Так...

— «З живого шкуру здеру, чисто оббілюю²... Я ж йому пригадаю, гайдамаці, Кодню...»

— Так...

— «У некрути, — каже, — оддам...» А паня біла, біла, трясця трясє її, а вона руки заломила та: «Ромцю, — каже, — тікаймо звідси, бо ті хлопи заб'ють нас, як мого дідуся в Умані...» Тікай, Остапе, тікай, серце... Спіймають — катуватимуть нелюди, живого не пустять...

¹ *Сакви* — дві з'єднані одним полотнищем торби, які перекладають через плече на груди й спину, або через спину коня, осла.

² *Оббілювати* — обробити тушу забитої тварини (зняти шкуру); тут — дуже сильно побити, закатувати.

— Враг його бери... Не так мені страшно ляха; як злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо та й байдуже йому, тягне, хоч ти що... Ех, піду, де воля, де інші люди... Бувай здорова, Соломіє...

— Перелазь, хоч попрощаємося.

Остап перекинув через тин, за яким стояла Соломія, сакви і сп'явся на тин. На нічному зоряному небі виткнулась ставна парубоча постать й зникла по хвилі в густих бур'янах по той бік тину.

— Ну, та й кропива ж тут, чисто попікся. Де ти, Соломіє? Поночі й не видно.

— Ось я... — і перед Остапом зачорніла велика, як на доброго мужика, постать. — Ходім до ставка, посидимо під вербами. (...)

Остап із Соломією сіли під вербою, але їм не говорилося. Події, що несподівано привели їх до розлуки, ба й невідома будучина, яка кинула вже свою тінь на душу, збіглись у цей мент докупи і мов замулили глибину сердечну. Говорити мало — що скажеш кількома словами?.. Говорити ширше — навіщо? Не полегша на серці, не одміниться доля... Та й ніколи вже... пора рушати.

— Ти ж кудюю подасися, Остапе?

— Та мені аби на Чорний шлях, а там уже якось воно буде... там напутять уже...

— Ну, то не йди, голубе, селом, щоб не побачив хто... Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником, полем — та й вийдеш на шлях. Так безпечніше буде.

Соломія підійшла до ставка, скочила в човен і почала шарити на днищі.

— Капосний дід, одніс весло в катрягу¹... Ну, та дарма — обійдемось.

Одним зручним скоком Соломія опинилась на березі і з такою легкістю витягла з тину коляку, мовби то була застромлена дитиною ломачка.

Остап сів у човен, і Соломія одіпхнулась од берега. Човен плавко загойдався на воді, а далі тихо й рівно посунув по воді над зорями, що тремтіли на дні блакитної безодні. Соломія з тихим смутком дивилась на Остапа й чула, як по її виду котилась сльоза за сльозою. Вони мовчали. (...)

Чорний панський гай потиху одсувався назад, закутуючись волокнуватими пасмами білого туману.

Човен стукнувся об берег. Остап підняв свої сакви і поцілувався з Соломією.

¹ Катряга, катрага (розм.) — дерев'яний курінь на пасіці.

— Бувай здорова... Гляди ж, не забувай мого дідуся... Перекажи, хай вони не журяться. Вже я якось дам собі раду...

— Добре, Остапе, перекажу... Ну хай тебе боронить і хова од лихого мати Божа... Прощавай!

Остап скочив на берег, легким рухом закинув на плечі сакви і незабаром зник у чагарнику, а на човні, як велетенська чавунна постать, ще довго стояла Соломія, спершись на кіл та вдивляючись у чагарник, де разом з Остапом зникало її щастя.

Остап ішов навпростець, минаючи вузькі, криві стежки, протоптані товаром і пастухами. (...) Одійшовши кілька гонів, Остап зупинився й озирнувся. Невиразною чорною плямою лежало сонне село у видолинку, і тільки в корчмі ясно світилось одиноке віконце й приковувало до себе Остапів погляд. Се одиноке світло серед сонного села було немов останнім «прощавай» рідного закутка, ниткою, що в'язала його з батьківщиною, з усім близьким. Але за хвилину віконце згасло, і Остап почув, як разом із зниклим світлом в його серці щось урвалось і село геть одсунулось од його. Остап непомітно для себе зітхнув і рушив далі.

Чи то під впливом прощання й Соломіїних сліз, чи внаслідок реакції по пережитих турботах, його обгорнув жаль. Чого саме було жаль, він не міг би сказати, та й не думав про те. Так, просто жаль стис за серце, підступив до горла. Якась струнка сердечна бренькнула, зачеплена тим жалем, а з чагарів та з нив, таких рідних і милих — він се почув зразу, — натовпом знялись давні згадки дитинства, неясні, невиразні, але вимагаючі частини серця для землі, яку він покидав тепер навіки, може.

Кожен кущик, горбок, долинка, кожна стежечка — усе се було йому знайоме, промовляло до його. Тут, у товаристві однолітків-пастушків, заводив він безконечні грища. Тут він пас панську худобу. Панську! Тим-то й ба, що панську. Та й хіба він сам за весь свій двадцятилітній вік не був лишень панською худобою? Хіба його батько, мати, Соломія, навіть дідусь його, що ходив у Січ¹, а потім різав панів в Умані, — хіба ж вони не стали такою худобою?.. Коли б вони не були панським товаром, то не міг би пан розлучити його з Соломією та силою оддати її за свого хурмана², не міг би сивого дідуся катувати на стайні нагаями... не похвалявся б оббілювати Остапа за сміливе слово.

— Оббілуєш... — злорадно осміхнувся Остап до себе. — Шукай вітра в полі...

¹ Ідеться про Запорозьку Січ — суспільно-політичну та військово-адміністративну організацію українського козацтва, що склалася в першій половині XVI ст. за Дніпровими порогами.

² *Хурман* (заст., розм.) — візник.

І йому ясно уявлялося, як лютуватиме пан, дізнавшись завтра, що Остап утік.

Коли б хоч дідусеві нічого не сталося через його... Та що йому станеться? Він уже старий, не сьогодні-завтра покладуть у яму... На згадку про діда Остап почув щось тепле у грудях. Ті билиці-казки про Січ, козацтво, про боротьбу з панамі за волю, яких він слухав, загаївши дух й не зводячи розжевірого ока з уст дідових, будили в дитячій голові химерні мрії, вояцький запал. Не раз телята й вівці, спокійно пощипуючи травцю в чагарнику, були свідками козацьких нападів або уманської різні, виконаної підпасачами під проводом Остаповим. Воля, воля і воля! Се чарівне слово, споегизоване столітнім дідом, розпалювало кров у хлопця, а дедалі, з літами, під впливом витворених панщиною умов, прибирало більш конкретну форму, глибше значення. Народ стогнав у неволі, але стогнав потай, не протестуючи, і коли Остап, вихований дідом у давніх традиціях, здіймав річ про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували¹ йому, але далі спочуття діло не йшло. Знайшлись навіть такі, що вкляли панові в уха бунтівничі речі молодика — і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив кинути рідний край. Йому було літ десять, як із-за Дунаю, з Січі, приїздили до них у село емісари. Він їх добре пам'ятає. Лежачи на печі й удаючи, що спить, він чув, як вони довго гомоніли з дідом, оповідали про турецьку землю, про тамошні порядки, казали, що під турком добре жити, й закликали людей на вільні землі. Дід лишився, бо хотів умерти на своїй стороні, а дядько Панас як пішов, так і по сей день...

Остап ішов уже з години. Він не помітив, як минув чагарник і вийшов у поле. Безкраї лани зеленого збіжжя, що саме красувалось у той час, дримали серед тихої ночі. Було так тихо, що Остапові кроки лунали в полі, мов гупання ціпа на току. Але він того не помічав, як не помічав величної літньої ночі, що розлягалась по безкраїх просторах, таких свіжих, зелених, запашних. Від прудкої ходи Остапові зробилося душно. Він сів на межі і роззувся. Приємний холод пройшов по його тілу і приніс йому полегкість...

Тим часом темна блакить нічного неба почала потроху бліднути. Зі сходу дихнув вітрець і овіяв Остапа. І враз Остапові зробилось весело і легко. Він почувся на волі. Молода невитрачена сила хвилею вдарила в груди, розлилась по всіх жилах, запрохалась на волю... Остап зірвався на рівні ноги і не пішов, а побіг далі. Йому хотілось гукнути на всі легені словами пісні або хоч крикнути,

¹ *Спочувати* — співчувати.

взяти отак щось у руки — велике, міцне — і зламати його. Але він здержався.

Він ішов тепер прудко, сильно вимахуючи ціпком, мов усю силу свою молодечу вкладав і в ту ходу, і в рухи, а думки одна за одною, як на крилах, летіли все наперед. Не так думки, як уява. Уявляється йому Дунай, широкий-широкий — ну, як Дунай широкий. За Дунаєм — Січ. Басують під козацтвом коні, мов змії ті, повигинали шиї... Козацтво — як мак... Жупан червоний, вус чорний, довгий, при боці шаблюка. Попереду... попереду — Остап. Кінь під ним гарячий, вороний, той, що в пана лишився на стайні; одіж із щирого срібла-злата, шабля довжезна. Він оповіда козакам, за віщо пан хотів його оббілувати, яка повелась тепер у них неволя в Уманщині, що треба піти і визволити народ із неволі, потішити на старість дідуся і одняти Соломію від її чоловіка, бо вона не хурмана панового, а його, Остапа, кохає... Козаки вклоняються йому, пускають із копита коні, кидаються в Дунай, перепливають його, а далі мчаться — Остап попереду — через луки й поля до них у село, в Уманщину... Чи бачиш, Соломіє?... (...)

Остап вийшов на шлях і озирнувся. Оддалеки щось манячіло на шляху, немов який подорожній, з клунками на плечах, плентався шляхом од села. На шляху було небезпечно. Остап зміркував, що пан, дізнавшись про його втіки, міг послати за ним навздогін. Краще було звернути з дороги в який яроч чи видолинок. Там навіть можна переспати спеку і смерком знов у путь. Але тільки Остап звернув із дороги, як йому причулося, що щось немов гукає. Він озирнувся: прискорюючи ходу, подорожній махав на нього рукою, бажаючи, очевидно, спинити його. Що за мара? Першою думкою в Остапа було тікати. Але зваживши, що поки він один на один, — жахатися нічого, Остап зупинився, очікуючи й вдивляючись у подорожнього. (...)

Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі, короткій чугайнці¹ і з довгим ціпком. Остапові було чудно, що парубок немов осміхався, але коли той наблизився і привітався до нього, Остап із несподіванки скрикнув:

- Соломіє!.. Чи ти здуріла?
- Може, й здуріла... — сміялася Соломія.
- Пек тобі, маро... Чисто парубок... Куди ти й по що?
- За Дунай, у Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?
- Чи ти знавісніла, молодице, чи тебе нині жарт узявся?..

¹ Чугайнка (діал.) — свита.

— Які там жарги... Скоро ти пішов, я як стала на човні, так і задубіла. Холодна, холодна, мов завмерла!.. Далі прокинулась і чую, що все мені противне, усе гидке: і чоловік, і панщина, і життя моє безпачасне... Пропадай воно все пропадом... Піду і я світ за очі... Вже ж за тобою хоч серцеві легше буде... Та чимдужч додому, за торбину: вкинула що треба на дорогу. Тільки, думаю, пан ловитиме нас. Але й я не дурна. Дідька з'їсть, що спіймає... Метнулась до комори, зняла з жердки сорочку й штани... Тоді спідницю з себе, штани на ноги, накинула на плечі чугайнку, а на голову шапку — і козак козаком... Шукай тепер, пане, парубка з молодичею... ніхто не бачив, лиш двох парубків стрічали... Що ж мені з тим, що скинула, діяти? Покинути боюся, догадаються ще... Узяла своє під пахву, побігла до ставка, прив'язала камінь — і шубовість у воду... Вічная пам'ять. А тоді селом, та на шлях, та біжу-біжу, щоб догнати. Ху, як ухекалась... Що ж, приймаєш парубка в товариші чи ні?

— А що ж я робитиму з тобою в Січі, гей!..

Отсе сказав! Звісно, вона не піде до Січі у братчики. Та й навіщо, коли навкруги Січі скрізь слободи, а в тих слободах живуть наші люди з жінками, з дітьми. Турок дає землю — займай, скільки твоя сила. Вона про се довідне знає од людей. Вони оселяться в слободі, вона хазяйнуватиме, а він із Січі наїздитиме додому, а то й зовсім облишиться на господарстві... А тим часом у дорозі вона хустя випере йому, догляне, голову змиє. При своїй небозі добре і в дорозі... Хіба не знає приказки?.. Ну, хай же він не супиться, мов сич на гіллі, й веселіше гляне на свою Соломію, що задля нього вбралась у штани та ладна мандрувати хоч на край світу...

Остап осміхнувся. Він, властиво, радий був Соломії, лише ота несподіванка збила його з пантелику (...).

Сонце було низько, так у два чоловіки від землі, коли Остап прокинувся. Він хотів збудити Соломію, але лиш глянув на неї, як схопився за боки від шаленого реготу.

— Ха-ха-ха!.. От козак — розкозак!.. — реготався Остап. — Ха-ха-ха!..

Той регіт збудив Соломію. Вона схопилась і, протираючи очі, здивовано зиркала на Остапа.

— Ти чого?..

— Продери, продери очі... Ха-ха-ха!..

— Бачу вже... Та чого ти?

— Ну, тепер ходім.

Остап підвів Соломію й потяг її до кринички.

— Стань на коліна і дивись у воду...

Соломія нагнулась і зазирнула до кринички. Звідти глянуло на неї свіже, повне обличчя з карими очима, що так виразно біліло при картатому очіпку й пасмах чорного волосся, що під час сну повисмикувалось із-під очіпка.

— Тепер глянь на свої ноги.

Соломія глянула і враз залилася дзвінким сміхом.

— Ха-ха-ха!.. — не вгавав Остап. — Голова молодичина, а ноги парубочі...

Вони реготались, мов діти: вона — тонко і дзвінко, як молода дівчина, він — грубіше, передчасним баском двадцятилітнього парубка.

— Що ж воно буде? — спитав перегодом Остап. — Таж як хто підгледить твій очіпок, не мине нас халепа.

— А ось що буде! — рішуче промовила Соломія і з сими словами здерла з голови очіпок. Чорні буйні коси впали їй на плечі й укрили їх нижче пояса. — На, ріж...

— Що ти кажеш? — жахнувся Остап.

— Ріж, кажу...

— І тобі не жаль, Соломіє?

— Ані крихти... Ріж! — уперто намагалась молодичя й сіла долі.

— Та в мене й ножиць чортма.

— Ріж ножем!..

Остап стояв, вагаючись, але, бачачи молодичину упертість, вийняв ніж, поточив його об камінь і почав обтинати в кружок Соломіїне волосся.

Довгі пасма чорних кіс, мов мертві гадюки, тихо зсувались по плечах додолу і лягали на землі дивними покосами.

Однак Соломія дурила себе, запевняючи, що їй не жаль кіс. Як тільки ніж шурнув по волоссю і до ніг Соломіїних упало перше пасмо кіс, вона почула якийсь біль у грудях, щось стисло за серце, і на очі набігли сльози.

Робота була скінчена. Остап одступивсь од Соломії, щоб здалека краще придивитись до своєї роботи, а Соломія, мовчазна й замислена, сиділа долі серед обтятого волосся і вдивлялась кудись у простір.

Заходяче сонце червоним світлом осявало сю картину: його, стрункого й міцного, з чорними очима, орлячим носом і темним молодим вусом на засмаленому обличчю, і її, що в образі білолицього чорнявого хлопця дивилась у простір засмученими карими очима.

— Ну, пора нам рушати... Гей ти, парубче, як тебе звати — Семеном чи як?

— Про мене й Семене... — зітхнула Соломія і знялась із місця.

II

Була темна осіння ніч. Густа мряка чорним запиналом єднала з небом спалену сонцем полонину. У долині, на виднокрузі, сіріло щось широкою смугою і розпливалось у пільмі.

То був Дунай.

Ще густіший морок виповняв глибокі чорторії, що збігали в долину по схилу прибережного узгір'я. В одній з таких яруг, глибоких та покручених по всіх напрямках весняними водами, на самому дні ворушились люди. То були втікачі. Два дні і дві ночі сиділи вони тут у вогкості й пільмі, ховаючись від козачих пікетів, розкиданих по лівому березі Дунаю. Якраз сьогодні, з опівночі, мусили вони прокрастися у прибережні комиші і там чекати перевозчиків із-за Дунаю.

Було їх там чоловік з тридцять, із дітьми, з усяким хатнім збіжжям, зі слабими навіть, яких не можна було кинути в чужій стороні. (...)

Межи втікачами були й Остап із Соломією. Зазнавши всяких пригод, вони врешті добились до Дунаю і вкупі з іншими чекали перевозу.

— Ти ще не заснула, Соломіє? — стиха обізвався Остап.

— Та мало що... Так сон наліг на мене, так наліг... Коли б уже швидше рушати звідси...

— Ще рано, до півночі далеко... Ну й холод — чисто змерз!.. Іване! — обернувся Остап у другий бік. — Як думаєш, не завадив би нам оберемок бадилля на вогнище? га?

— Падку мій! Таж то аж наверх лізти, гей! — жажнулось щось у темряві пискливим баб'ячим голосом і кілька разів відсапнуло, немов корова у хліву.

— І куди його посилаєш? Адже він на своїх коротких ногах не злізе на гору, — кинула Соломія.

— Овва... овва... бозна-що вигадали... я й не на таке лазив... — образився Іван. І з сими словами стало чути, як він подряпався на стрімку стіну урвища, важко й часто відсапуючи.

— Бач, старається Котигорошок... — промовив хтось із темряви, — аби молодиця слово сказала — в пекло полізе.

За кілька хвилин оберемок бадилля прудко летів у провалля, а за ним, обвалюючи глину і запорошуючи усім очі, скотився додолу тріумфуючий Іван.

— От і невиліз... от і короткі ноги... ге! Якби не короткі ноги — сидів би один із другим поночі... а тепер у нас вогонь буде... хе-хе-хе... Кресало є?.. Є!.. А губка є?.. Є!.. Ну, викрешемо... ге!.. — торохтів він, мов горохом сипав.

Іван метушився, бігав без потреби з одного місця на друге, шелестів сухим бадиллям, троцив його і складав на купу.

Врешті черкнулась криця о кремінь... спалахнула на мент іскра, і стіни урвища немов двинулись.

Іван припав до землі і дув. Червону цятку, до якої він мало не торкався устами, розбирав гнів: вона росла, червоніла, пирскала, мов сердитий кіт, і врешті, не витримавши, схопилась полум'ям, бухнула сивим димом і залляла світлом дно чорторії.

Нерівне світло осявало коротку, грубу фігуру з круглим ласкавим обличчям, зарослим, мов куделею, пасмами полового волосся, блимало по накиданих безладно клунках та по втікачах, що сиділи й лежали купками по землі. Круті глинясті стіни урвища жовтіли, і лиш угорі, в глибоких заламах, бився крилами сполоханий морок.

Остап та Соломія присунулись до вогню.

Раптом здалека, з берега річки, почувся кінський тупіт. Усі насторожились.

— Гаси вогонь! — обізвався хтось пошепки й з тривогою. — Крий Боже, ще помітять...

Остап знехотя почав затоптувати вогонь, хоч се йому і не вдавалося. Жевріюче бадилля розповзалось скрізь, мов огняні хробаки, сичало й курилось.

Тим часом кінський тупіт завмирав удалині і врешті зовсім затих.

У проваллі знов стало темно. Усі мовчали.

— Іване, — перервав хтось врешті тишу, — розкажи-но, як тебе жінка біла та як ти од неї забіг аж сюди...

— Отсе вигадав! Щоб жінка та чоловіка біла — та се ж беззакон, безпардон!.. Зроду такого не було... хе-хе-хе... — непевно якомсь сміявся Іван, немов хотів підбадьорити себе.

Іван пристав до Остапа десь у дорозі. Вони були з одного повіту, навіть села їх були близько. Се їх з'єднало, і з того часу Іван не розлучався з земляками. Весела і добродушна вдача Іванова не раз ставала їм у пригоді при довгій і важкій блуканні по чужих краях. Іван охоче оповідав про своє життя домашнє; з оповідання того можна було зрозуміти, що втік він не так од панщини, як від лютої жінки, яка мала занадто великі кулаки для малого на зріст Івана. От тою-то лютою жінкою й дратували раз у раз Івана, та він не сердився і добродушно викручувався жартами.

Та хоч сите тіло Іванове спочило трохи від жінчиних кулаків, душа його шукала знайомих вражень покори. Він прив'язався до Соломії, що огрядною постаттю нагадувала йому жінку, і за кожним її словом ладен був скочити хоч у пекло. Сю особливу

прихильність до Соломії помічав не тільки Остап, а всі, і лиш висміювали бідного коротконогого лицаря.

— Говори, — дратував Івана той самий голос, — певно, молотила, як ціпом. Коли б не втік, то пішов би досі на смух.

— Ну, то що? — жваво підхопив Іван. — Хіба я боюся смерті? Сохрани Боже!.. Пошли, Господи, й завтра. Раз вмирати — не двічі. Вмер — і край, більш не встанеш.

— Ні, краще не здихай, Іване, тут, бо будуть шкури дешеві!..

— Хе-хе-хе!.. О, бодай тебе, що вигадав, — хехекав Іван, мов булькав із повної пляшки. На сміх його, однак, ніхто не обізвався. Люди були поважні, похмурі навіть. Тільки дитина часом зақвилить й сповнить жалем провалля.

— Чи не час нам у дорогу? — поспитала Соломія.

— Про те вже дід Овсій знає, він тут порядкує, — обізвався Остап.

Очевидячки, се питання усіх цікавило, бо по проваллі пройшов шепіт: пора, пора... І почалося збирання.

— Потихо, потихо, не всі разом, — шамкав дід Овсій і все лавив поміж люди, усе толочив їм ноги.

Рушили.

Вибратися, однак, із темної, покрученої та вузької чорторії було нелегко. Раз у раз доводилось спотикатися, намацувати дорогу, падати, чіплятись за клунки, вставати і знов спотикатися. Ся плутанина зайняла коло години. Врешті війнув вітрець — перед втікачами була наддунайська низина. Усі зітхнули вільніше, хоч небезпечність саме тут і починалася. Треба було перейти рівне, незаросле й не закрите нічим місце, щоб опинитися в комишах. Дід Овсій вистроїв усіх в одну лінію, а сам пішов попереду. Ніч була темна, аж чорна, в кількох ступенях нічого не можна було розібрати. Легкий туман вставав над Дунаєм, повз берегами, окутував втікачів. Вони потиху посувалися.

— А я вже вас держуся, як сліпий плота, — шепотів Іван до Соломії, йдучи за нею. — Куди ви — туди й я... Щоб бути разом... А може, вам важко, то дайте мені клунок, я понесу, — жебонів він, важко відсапуючи...

— Та не сопіть так, мов ковальський міх, — напучувала його Соломія. — А клунка свого не дам, бо я ще й вас могла б узяти на горгоші з вашою торбою разом..

— Коли ж ноги грузнуть, аж у постолах хлющить, та ще щось, не тут згадуючи, немов чіпляється до ніг, не пускає.

Починався мочар, порослий комишем. Чутно було, як шелестить комиш шорстким листом та іноді хрусне під ногою суха очеретина.

Йшли недовго. Дід-провідник зупинився, наказав усім залазити в комиші, скласти свої клунки й бути напоготові, а сам десь зник.

Близько, зараз отут, дихала холодною вогкістю річка, хоч її не видно було у п'ятмі. Зверху почало щось сіятись, чи то дощ, чи мряка. Втікачі розташувалися на мочарі, під ногами у них плющало. Вони сиділи нерухомо, карячки, боячись поворухнутись та зачепити шамкий комиш. Вони дивились перед себе у густий вогкий морок. Ноги терпили, мряка покривала одержу холодною ро-сою, вода затікала в обув. Очікування помочі, що мала прибути з невідомих вільних країв та визволити з неволі, — напружувало нерви, розтягувало без краю час. Почуття дійсності втрачалось, усе приймало незвичайний, казковий характер. Напружене око вбачало у п'ятмі якісь тіні, що снуються в тумані, наближаються, віддаляються, приймають незвичайні розміри. Часом блимне зда-ля вогонь і зникне, щоб з'явитись у другому місці. І знов темно. На річці щось плюснуло... раз, другий... Присяг би, що то весла одбивають по воді такт, що човни ріжуть хвилю і ось-ось стук-нуть носами в берег... Однак скрізь тихо... Широка річка спокійно дрімає в легкому тумані, чорне небо безперестанку сіє росу... Здається, що ся довга осіння ніч ніколи не скінчиться... марні надії, даремні сподівання... ніхто не прибуде, ніхто й не думає про те, що тут сидять холодні, стурбовані люди й, як Бога з неба, чекають рятунку... Усе намарне... Але око знов ваблять блукаючі вогні й рухливі тіні, вухо знов ловить непевні згуки, що родять надію, будять увагу...

Тіло терпне, тіло деревеніє, кудись поділись ноги, що мокли в воді, не чуть їх, напівсолodka втома охоплює людину, байдужність закрадається в серце... Все так, як слід, як має бути, і чи не однаково гинути тут, серед сього багна, чи вдома в неволі...

Ураз — що се? Сон сниться чи чудо діється? Далеко за річкою блиснуло щось, немов із неба вогонь упав на землю і спалахнув, як свічка. Поряд сяїнуло знов, а за ним у третьому місці сильно бухнув полум'їн. Три вогні горіли, як свічки в церкві, — і не можна було розібрати, чи воно на землі, чи на небі діється. Немов холодний вітрець повіяв і торкнувся обличчя. Усі стрепенулись. Та не встигли вони спам'ятатися, як вогні згасли і одно-часно, десь недалеко в комишах, жалібно завив голодний вовк. Та сумна скарга покотилася по річці і вразила втікачів.

— Бач, зголоднів! — зі співчуттям обізвалася Соломія.

— Ая!.. ая!.. Ще й не такої заспіваєш, як живіт присохне до спини... А може, то він нас почув та плаче, що ніяк взяти... хе-хе!..

— Ну, ти його тільки торкни, Котигорошка, то він зараз і роз-сиплеться, — невдоволено промовив Остап.

— А, які ж бо ви!.. Хіба ж я що? Хіба ж я як?..

— Поснули? Га? — прошамкав раптом дід Овсій, вернувшись із берега. — А зараз перевіз буде...

Люди ворухнулись. Аж ось воно — перевіз... Груді вільно зітхнули... Десь раптом знайшлися ноги, мокрі, холодні, задубілі, зомліле тіло забажало рухів, дійсність розвіяла чари. розбудила мозок.

— А що — вовк добре заскиглив? — шепнув дідок на вухо Іванові і засміявся.

— А щоб же вас ведмідь загриз... борони Боже! — здивувався той. — А я ж не казав, а я ж не мовив...

І в його шепоті чулося таке здивування перед хитроцями діда й така наївна віра в те, що він зразу одгадав ті хитроці, що Остап і Соломія мимохіть осміхнулися.

Потиху й обережно усі посунулися до берега. З нетерплячкою вдивлялися вони у темряву, та нічого не бачили й не чули. Річка спала. На заході трохи вияснилось, і на мутному небі вирізалися контури чорних, мов важкі хмари, гір. За річкою шуміли плавні.

Невважаючи на дідову обіцянку, перевіз не прибував. Люди нетерпеливились. Діти змерзли, пищали, і трудно було заспокоїти їх. Місце було небезпечне — тут раз у раз вешталась кордонна сторожа і кожної хвилини могла заскочити. Се дратувало. Нарікання сипались на діда Овсія, усіх брала хіть скоріш покинути небезпечний берег та знов забитися в яку нору. Там бодай можна розкласти вогонь й зігрітися. Ніхто й не дививсь на річку.

Коли се — на самому березі щось плюснуло. Два човни м'яко шурхнули по прибережному піску, і тихий голос поспитав:

— Ви усі тут?

На березі зробився заколот. Всі товпились коло човнів, кождий хотів скоріш зайняти місце, примостити свої клунки. Дідові Овсієві нелегко давалося зробити лад і спокій. Котигорошок одним із перших скочив у човен і завзято намагався втягти за собою якийсь Соломіїн клунок.

— Соломіє... Остапе... сюди... до мене! — кликав він пошепки, і сопів, і крєктав, і крутив головою, вовтузячись із непокірливим клунком.

Раптом зовсім зблизька форкнула коняка. Усі оторопіли.

— Сідай швидше, — сикнув перевозчик. Та було пізно.

— Хто там? — гукнув із темряви сердитий голос.

У ту ж хвилину кінська голова наткнулась на купку людей, а над нею звівся козак, немов шукав чогось на землі.

— Еге-е! — протяг він наче до себе, скинув із плеча рушницю і бахнув над головами принишклих втікачів.

Люди опам'яталися. Адже він один, а їх багато. Сміливіші кинулись на козака, та голіруч нелегко було його взяти.

Тим часом стріл, певне, почули, бо з темряви неслась уже на втікачів кінська тупотнява, брязк зброї і грубі людські голоси.

— Лови їх! В'яжи! — гукали козаки, впадаючи на тих, що не встигли сісти у човен. Вони зіскакували з коней і кидались на втікачів. Усе змішалось.

Якийсь здоровенний москаль ухопив Соломію впоперек і поволік, але Остап насів на нього ззаду і визволив Соломію.

— Матінко! Рятуйте! — верещав пронизуватий жіночий голос, покриваючи шум боротьби.

А човни тим часом тікали. Вода кипіла під веслами, човни тремтіли й скакали на воді, як живі.

— Стій! — неслось із берега, — будемо стріляти! — Гримнуло кілька стрілів і сколихнуло повітря.

Кулі свистали над головами втікачів, але Іванові було не до куль: він усе ще махав руками і благаючим, розпучливим голосом кликав:

— Остапе!.. Соломіе!.. А які ж бо ви... сідайте швидше... сюди, до мене... — і не помічав, що від берега одділяла його широка смуга води, а галас на березі покривав його слабкий, пискливий голос...

* * *

Що далі було — ні Остап, ні Соломія не могли добре пригадати. Вони лиш пам'ятали, що бігли на одчай, через комиші, через воду, у безпросвітній темряві, з почуттям звірини, за якою женуть собаки. Кілька разів Остап ускакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалась на кущ верболозу, але кожен раз вони давали собі раду і знов мчали вперед, добуваючи останні сили. Врешті щось перепинило їм дорогу, і вони попадали. Ся пригода була їм навіть на руку. Лежачи на чомусь твердому й холодному, вони могли тропи одсапнути. Ноги в них тремтіли, груди важко дихали. Вони лежали і слухали. Навколо було тихо, од берега не долітав сюди жаден згук — очевидячки, там уже все скінчилося. Сіяв дрібненький дощик, темрява знов стала густішою. Не чуваючи за собою погоні, Остап і Соломія помалу опам'яталися. Остап обережно обмацав те, на чому лежав: то горб, порослий травою. «Ага! — подумав він. — Ми, видно, наткнулися на високий берег». Вони спочили трохи, осмілені тишею, звелися і обережно побрели вздовж гір, в надії натрапити на яругу, де можна б було захиститися від дощу й холоду. І справді —

незабаром почули під ногами розмиту глину і увійшли у чорну пащу провалля.

Тут вони намацали сухе, затишне місце і тільки тоді почули, що страшенно втомлені й зогріті шаленим бігом. Утома була така сильна, що брала верх над усім: вони просто впали. Без розмов, без думок вони поснули твердим, здоровим сном.

Прокинулись вони нерано... (...)

Першою думкою в Остапа було довідатись, де вони. Він подався на розвідки і скоро вернувся, щоб заспокоїти Соломію: скрізь тихо, спокійно, днина тепла й ясна. Почали радитись.

Обоє згадали, що один мірошник із-над Пруту, одноокій Яким, такий забіглий, як і вони, тільки з Поділля, хвалився, що знає спосіб переправити їх у Туреччину, і вони, певне б, звернулися до нього, коли б Котигорошок та дід Овсій не підбили їх тікати разом із ними через Дунай.

Тепер нічого іншого не лишалося, як звернутися до того мірошника, бо переховуватися далі на сьому боці було небезпечно: їх могли спіймати, одіслати до пана або запроторити в тюрму.

Вони ледве вилізли з глибокого провалля і опинилися на спаленій сонцем сірій полонині. Низина, що приймала вночі фантастичні, непевні форми, видавалась удень дуже гарною. Широкий і тихий Дунай блищав проти сонця, мов криця, а з-за прибережних, зелених іще верб здіймалися у небо блакитні шпилі далеких гір.

Розглянувшись уважно, Остап зміркував, що звідси до Кишниць, де стояв вітряк Якимів, буде верстов із тридцять. Коли поспішитися, то до вечора можна б іще постигнути туди.

І вони, почистивши трохи свою молдаванську, заболочену вчора одягу, не гаючись, подались у дорогу. Вони йшли то шляхом, то стежками навпростець, намагаючись не звертати на себе уваги. (...)

За Прутом була Туреччина.

Уже була ніч, коли вони підходили до кишницьких вітряків, що ліниво помахували крилами. На радість їм, у Якимовому вітряку світилось. Вони одхилили двері й увійшли. Там нікого не було — і Остап із Соломією присіли на мішках. У млині стояв теплий, приємно солодкуватий запах свіжої кукурудзяної муки. Борошняний пил висів у повітрі, а стіни, банти¹ і постав² були обсипані ним, як снігом. (...)

---

¹ *Банти* — те саме, що бантина.

² *Постав* — пара млинових жорен, одне з яких нерухоме, а інше обертається на ньому.

Мельників план був дуже простий: зв'язати невеличкий пліт, аби міг здержати двох людей, — і в темну ніч, ховаючись од козаків, переплисти у плавні. А там уже безпечно. Коли б не стало прихованого тут матеріалу, можна роздобути на березі річки. Аби обережно.

При світлі воскової свічки, що вони роздобули в млині, вони взялися до роботи і так захопилися, що забули про втому та сон. Та матеріалу було не доволі для плота, і треба було одкласти роботу. (...)

Тільки вночі Остап із Соломією зважились податися на берег. Вилазючи з макітри на гору, вони побачили червоне крайнебо, наче сходив місяць.

— Що за мара, — обізвався Остап, — адже тепер не місячні ночі.

Та Соломія, що встигла вже злізти, раптом одхилилась і мало не скрикнула:

— А дивись!.. дивись!..

Остап глянув і остовпів.

Перед ним, на крайнебі, стояли високі вогняні гори. Та ні, вони не стояли. Вони рушались, як живі, хитались, тремтіли, осідали в одному місці і виростали в другому. Вони тихо жевріли, як купа іскристого золота, або вибухали червоним снопом полум'я. Відтак знесилювались, в'яли і гнулися од вітру, і знову росли, знов палали. Коли одна з них падала, друга підхоплювала її, здіймалась догори і бистро ламала лінію блискучих визубнів. Од них займалась на небі хмара і палала вкупі з далеким небом.

То горіли плавні.

З жахом вдивлялись Остап із Соломією в сю картину.

— Ні, не до нас іде, а вбік, за вітром, — із легким серцем зітхнула врешті Соломія.

Здавалося, розбурхане море вогню кипіло, ревло, бризкало вогняною піною, раз червоною, як грань, раз білою, як світло блискавки, і йшло сердитими хвилями на чорні безборонні плавні, що причаїлись і тремтіли в нічній пітьмі.

З опівночі пліт лежав готовий, аж просивсь на воду.

Він був важкий, кострубатий, і його треба було нести так, щоб не ослаб мотуз.

Остап і Соломія кректали, зупинялись, спочивали, обливались потом і знов тягли його на ґору.

Навколо — ні душечки. Ні, їм таки везло нині! Туман стояв густий, мов кисіль; до світа було далеко, а кордонна сторожа або поснула, або вигинула.

— Заким сонце зійде — го-го! Де ми будемо... — радісно шептав Остап.

— Тоді кажи гоп, як перескочиш...

На березі було теж тихо і безлюдно. Каламутний Прут дихав вогким холодом. Сірі, ледве помітні в тумані плавні непривітно шуміли.

Остап із Соломією потиху спустили пліт на річку. Він хлопнув і глибоко осів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега і тоді скочив. Пліт захитався і пропустив воду. Прудка течія крутнула ним і понесла вниз. Остап опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що помагав: пліт несло серединою річки. Остапові пощастило, однак, зачепитись якомсь за прибережну вербу. Соломія вхопила за гіллячки, Остап придержав пліт — і обоє вискочили на берег, втомлені й мокрі. Вода зараз підхопила пліт, поволі обернула його і понесла вниз укупі з харчами, забутими на плоту. Та се була дурниця: вони були за кордоном.

Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості — сильне обурення стрепенуло його істоту. В один мент відчув він усі кривди й знуцання, які зазнав у покинутому краї, і, твердо упираючись ногами в нову, не панцизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки.

— Бодай ти запалася, треклята країно, з твоїми порядками!.. — закликав він наголос.

Одночасово на тому березі почувалася кінська ступа.

— Хто там?.. — кинув у пільму кордонний козак і, не дочекавшись одповіді, бахнув наосліп із рушниць.

— Ой! — скрикнув Остап, ухопившись за груди і захитався.

— Нічаво-о!.. Коли не влучив, тікай собі з Богом! — добродушно промовив козак і ступою подався далі...

III

— Що тобі? — прискочила Соломія до Остапа і піддержала його. Вона вся похолола і тремтіла од жаху.

— Ой, — тихо стогнав Остап, — поцілів мене отут, під серце...

Соломія немов не розуміла того, що сталося. Вона торсала Остапа за одєжу, тягла його із собою і з жахом повторяла:

— Тікаймо... тікаймо... він іще стрілятиме, він уб'є тебе...

Помітивши, що Остап не рушиться з місця, вона вхопила його під руку і сливе поволокла за собою. Вона вскочила в комиші і бігла прудко, наскільки позволяв се Остап та густий очерет. Тряскій ґрунт плавнів вгинався під нею, як на пружинах. Ноги

грузли часом по коліно в цмоковині, цупкий комиш ламався, тріщав та бив її по лиці, плутався під ногами, а вона бігла усе вперед, поійнята жахом, нічого не помічаючи, бажаючи тільки забігти якомога далі, укритися від наглої смерті.

Остап несвідомо піддавався їй. Він біг за нею, хоч із кожним віддихом і рухом кололо його в грудях і нападали часом млості, а з-під руки, якою він затуляв рану, стікало щось тепле й мокре.

«Аби лиш перебігти оце місце... аби лиш перебігти, і все минеться... нічого лихого не буде...» — блукали думки в його голові, і він біг, напружуючи останні сили, аби не відстати від Соломії.

Урешті він почув, що мліє.

— Стій... не можу... — шепнув він, опускаючись додолу.

— Що тобі? — опритомніла молодиця, схилившись над ним.

— Крові багато витекло... — насилу вимовив Остап.

— Тебе зранено? Де? — скрикнула Соломія, опускаючись перед ним на коліна та намагаючись розглянути рану.

Але було темно, як у льоху. Не видно було навіть комиша, що стирчав густо, мов жито на ниві, круг них.

— Де тебе зранено?

— Отут, під серцем.

Соломія провела рукою по його грудях і намацала мокру й липку сорочку. Остап сикнув од того дотику.

У голові в Соломії розвиднілося. Жах її щез без сліду. Вона знала, що робити.

Обережно розцібнула йому сорочку й відкрила груди. Сього було мало. Вона роздерла пазуху, одліпила скривавлену сорочку, потім одшматувала довгий пас зі своєї підтички і з поміччю Остапа тісно зав'язала йому рану.

— Води!.. — попрохав ранений.

Води! Се легко було сказати! У сій пітьмі, у сій чорній невідомій пустині, де доволі було зробити кілька ступенів, щоб заблудитись, трудно було шукати воду. Серце Соломіїне рвала та просьба Остапова, а голова шукала способу. Ба! Адже вони на воді! Про се свідчить трясовина, що вгинається під ногами. Соломія спробувала викопати рукою ямку і справді докопалась до води. Була се густа, гнила й тягуча рідина, з противним запахом шувару¹. Соломія зачерпнула її у пригорщі й подала Остапові. Той змочив уста, але пити її не міг. Соломія змочила йому чоло, скинула з себе верхню одіжку і підмостила йому під голову. Про те, щоб пускатись у дорогу в таку пітьму в невідомій стороні, не було й гадки.

¹ Шувар — аїр.

Треба було дочекатися світу.

Остап лежав на очереті й почувавсь ослабленим. У грудях у нього хрипіло, і було боляче дихати. Не то сон, не то забуття склепляло повіки.

— Ти тут, Соломіє? — питав він і дрімав далі.

— Тут, тут... осьде...

Серце нило в Соломії од жалю й тривоги. Їй легше було б, коли б куля потрапила в неї.

Та ще коли б вона хоч могла бачити його рану, його обличчя — їй, здається, не так би важко було. А то ся пітьма, сей чорний, клятий морок. Він оточав її з усіх сторін, слався перед очима, висів над головою, заповзав під шкуру, виповняв її всю та гнітив серце... Надаремне витріщала вона очі — вона не могла навіть одрізнити пальців на власній руці. Він жив, той морок, рушався, дихав, шептав щось тисячними устами, безперестанно, уперто, з по-свистом, як стара баба. Соломія сиділа перестрашена та прислухувалася, про що шепче морок. (...)

Утома взяла своє: Соломія навсидячки задрімала.

Коли вона прокинулася, сіре світло падало з хмарного неба. (...)

Остап лежав тут же з розплющеними очима; його молоде обличчя немов прив'яло, на уста впала смага. (...)

За поміччю Соломіїною Остап звівся. Він затискав зуби та кріпився, щоб не стогнати, — так його боліло за кожним рухом десь під лопаткою. Соломія підтримувала його, і так вони звільна йшли поміж високими стінами жовтого комишу.

Недовго їм довелось шукати води. Незабаром заблищало крізь комиш спокійне дзеркало озерця.

Соломія напоїла Остапа, оглянула й обмила його рану. Вона приклала до рани мокру холодну ганчірку — і Остапові стало легше.

Почали радитись, як їм вибратися з плавнів, куди йти. (...)

Вони йшли так довго, не відаючи пори дня, бо над ними все висів клопоть олив'яної хмари, а круг них усе їжився височенний, цупкий, жовтий комиш, немов сунувся разом із ними, як зачарований. (...)

— Примости мене коло озерця, аби я міг воду дістати, а сама йди, розглянь... — згоджувався Остап.

— Ти, певно, зголоднів, їсти хочеш?

— Ні, не хочеться... тільки пити.

Соломія нагнула комиш і зробила хворому ложе. Не зводячись, він міг зачерпнути пригоршнею води. (...)

— Не сумуй же тут без мене, я швидко повернуся, — обернулася вона до нього і зникла в комишах.

Вона йшла і старалася нагадати собі плавні, як бачила їх згори, до переправи.

Управо — горіло... так, управо горіло, — і туди гнав вітер вогонь; у ліву руку виднілись гори й верби. Значить, треба йти туди, проти вітру. Вона стрибала з купини на купину сливе бадьора. З кожним ступенем надія росла в її серці, хоч картина не мінялася. Часом їй доводилось продиратися через таку гущину, що вона ледве пролазила поміж жовтими стінами. Посковзнувшись, Соломія вскочила вище колін у холодну тванюку.

Під ногами була безодня, та, на щастя, вона вхопилася за куш очерету і вилізла. Вона роззулася, повиливала з чобіт воду і пішла далі. Крізь комиші блищали подекуди озерця. Водяний мак вигідно спочивав на них круглим листом, висував із води зелені збаночки. Соломія зупинялась на мить, щоб подивитись іздалеку, як дикий гусак старанно укладав пір'ячко на голові самички, а вона мліла, плямкала дзьобом і розправляла крила. Гадюка часом перепливала ерик хвилястими рухами, здіймала голову, повабно хитала нею з боку на бік, як значна дама, і роздивлялась навкруги круглими очима. По сих непролазних пуцах, певно, ніколи не ступала людська нога. Тут було безліч таємних закутків, скрізь стрічались берлоги диких звірів, вислані кунею та сухим мохом. На старих очеретинах гойдались покинуті гнізда, по рудих, аж червоних, ослизлих од туману купинах валялись пір'я й гадючі линовища. Вужів було так багато, що Соломія скоро перестала звертати на них увагу. Часом очеретяний початок, зачеплений Соломією, лопався і обсилав її білим пухом, мов снігом. Соломія йшла, як на дні моря, а вгорі, над її головою, шуміла куня, немов котила кудись руді й каламутні хвилі. Соломія міркувала, що коли брати у ліву руку, плавні мусять швидко скінчитися, бо в той бік вони простягались недалеко. Аби йти проти вітру. Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла од страшної думки, їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги. Треба було ламати комиш абощо. Треба зараз вертатися, поки вона недалеко одійшла й не забула дороги. Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одшукуючи свої сліди. Вона не мала часу на обережність — комиш бив її по лиці і навіть скалічив ногу. Та то були дрібниці. Коли б швидше знайти Остапа, вона тоді знов подається на розвідки, тільки не буде такою дурною, не забуде значити дорогу. Спочатку все йшло добре, вона знаходила свої сліди і по них верталась. Та скоро сліди щезли. Соломії здалося, що вона дуже одхилилась уліворуч. Вона взяла трохи у праву руку і несподівано наскочила на чимале довгасте озерце. Тут вона не була, се вона твердо пам'ятала. Вона мусила

вернутись трохи назад, щоб обійти перешкоду. Тепер Соломія вагалась, у якому напрямку йти. Найкраще керуватись вітром: треба, щоб він тепер дув у спину, і йти за вітром. Пройшовши зо двоє гонів, Соломія запевнилася, що йшла проти вітру. Невже вертатися назад? Вона зупинилася. Очевидячки, вона збилася з дороги, заблудилася. Що робити? Ноги в неї тремтіли од трудної ходні, в голові бродили безладні думки й міркування. Комиші оточали її ворожою юрмою і шептались. Соломія подумала, що вона мусить бути недалеко од Остапа, що він почує її, і крикнула:

— Остапе-е!.. Оста-апе-е!..

Голос її прогучав глухо, стіна ворожого очерету не пустила його далеко, забрала в себе, ковтнула.

Соломія ще раз гукнула — те ж саме.

Серце в Соломії упало, руки звисли безвладно. Та ненадовго. Новий приплив енергії, шалена відвага поїняли її волю, і вона кинулась уперед, розхиляючи й ламаючи очерет зі сліпою завзятістю зраненого оленя. Од часу до часу вона кликала Остапа. Одповіді не було... Комиш шумів. Він їжився перед нею, тіснив із боків, настигав іззаду, ловив корінням за ноги, колов і різав шорстким листом. Жовтий, гладкий, високий — він глузував із неї, помахуючи над її головою рудим чубом. Соломія чула до нього зненависть, як до живої істоти. Він драгував її. Коли б у неї був серп або ніж, вона різала б його доти, поки б він не поліг увесь або вона сама не впала трупом. Соломія накинулась на нього і почала трощити зі злості, з озвірінням, як свого ворога.

Вона рвала його, ламала, крутила і біла ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався вгорі китицями, ранив їй руки і тільки корінням тремтів, немов од скритого реготу.

Соломія знесилилась і впала, їй стало душно. Піт краплями стікав по виду, груди важко дихали, і очі блищали, як у звіра, що попавсь у лабеті. Значить, немає виходу; вона мусить тут погинути, а Остап через неї — десь у другому кінці. Соломії не так жалко було себе, як Остапа; вона уявляла собі, як він тепер лежить хворий і самотній у пущі і вигляда її з очеретів, їй жаль стало молодого змарнованого життя — і вона заплакала.

Тим часом короткий осінній день гас, із плавнів вставала ніч. Спочатку морок поліз із-поміж очеретів, а за ним дихнули озерця й купини білим туманом.

Ставало вогко й холодно. Поночі нічого було рушатись. Соломія сиділа, обнявши голову руками, і думала. Ні, вона не хоче гинути отут! Як тільки на світ займеться і можна буде йти, вона піде просто, просто і буде йти, аж поки дійде до краю. Вона знайде там людей, оддасть їм усі свої гроші, що висять зашиті в торбинці на шії, і з ними обшукає плавні та знайде Остапа. Коли б лиш переждати ніч... (...)

Вона не могла б сказати, прокинувшись, чи було пізно, чи рано. Над комишами ще нижче, ніж вчора, спускалось олив'яне небо. Все тіло в Соломії боліло, як побите. Важкі повіки мимохіть спускались на очі, голова була несвіжа. Чим далі вона йшла, тим більше дивувалась, що сьогодні попадалось їй так багато живих істот. Тричі вона помітила крізь комиші сірий вовчий хребет, раз лисиця майнула коло неї хвостом, а то здалеку чулося немов кабаняче рохкання. Вужі й гадюки набралися сьогодні особливої рухливості, бо все повзли й повзли в тому напрямку, як йшла Соломія, і їй треба було особливо уважати, щоб не наступити на слизьке й холодне гадюче тіло. Птахи кружляли над плавнями цілими хмарами і так верещали, що заглушали навіть шум плавнів. Соломія все йшла. Вона збрала свою енергію, всю силу волі, всю міць тіла і йшла уперто і завзято з вірою, що її широкі й високі груди зламають усі перешкоди. Однак краю плавням не було. Комиші, озерця, ерики... І знов комиші, і знов вода, і знов той самий згук розміреного, однотонного прибою морської хвилі. Надвечір їй почувся дим, і вона зраділа — значить, близько люди. Та чим далі вона йшла і чим більше смеркалось, тим більше дим ставав помітним. Птахи сильніше непокоїлись. У повітрі стало тепліше. Те тепло йшло ззаду і з боків, немов од печі. Соломії робилося душно, її дуже дивували і навіть непокоїли ті зміни в плавнях. Що се таке робиться навкруги?

Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні, як грань, хмари — і зразу стали зрозумілими їй і той дим, що вона чула, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів. Плавні горіли, вогняні гори наступали на них, несли усьому смерть. Але вогонь іще десь далеко. Коли швидше побігти — можна ще втекти. Тільки так душно, так важко... наче хто женеться ззаду і дихає, налягає на плечі. Соломіїне вухо ловить уже далекий лускіт сухого комишу, невиразне гудіння, наче звір-велет трощить щось, жвакає і важко сопить. Се ж видима смерть здоганяє її!.. Тут нема вже рятунку. Ніхто й ніщо не допоможе. Несказаний жах обняв Соломію. З криком «Ох Боже мій!.. ох Боже!..» вона шарпнулася з останніх сил і наосліп кинулася в очерети, слідком за гадюками, звіриною й усім живим, що, рятуючись од наглої смерті, мчало в перестрашу перед наступаючими бурунами вогняного моря...

А воно йшло. Воно котилось за ними невпинними, непереможними, веселими хвилями, золотом розсипалось по плавнях, жерло очерет, випивало воду, підпалювало небо...

1. Визначте тему та головну думку твору.
2. Яка сторінка історії України відображена в пролозі оповідання? Визначте історичне тло твору.
3. Чому Соломія покинула рідну домівку й подалася разом з Остапом шукати кращої долі?

4. Заради чого Соломія попросила Остапа відрізати її довгі чорні коси?
5. Чому так часто парали плавні? Використовуючи текст, змалюйте картину цього жадливого видовища.
6. Чому Остап і Соломія не переправилися через Дунай разом з усім гуртом утікачів?

7. Поясніть, у чому полягає краса стосунків між Остапом і Соломією.
8. Доведіть, що розповіді дідуся Овсія мали вплив на формування волелюбного романтичного характеру Остапа та його мрії.
9. Знайдіть картини природи у творі. Розкрийте значення пейзажу в сюжеті оповідання (роль кольорів, звуків).

10. Підготуйте інсценізацію першого діалога Остапа й Соломії.
11. Підготуйте розповідь про життя Остапа й Соломії в закріпаченому селі до їхньої втечі.

* * *

По відході Соломії Остап почув себе одрізаним од світу, од людей. Гарячка палила його всередині, він щохвилини мочив руку у воді та охолоджував чоло, очі, голову. Йому докучило дивитись на жовті стіни комишу — і він заплющив очі. Він думав. Згадувались йому давні заміри, він думав про те, чого йшов сюди, у Туреччину, через віщо покинув рідне село й дідуся. Як-то тепер живуть дідусь, чи живі й здорові? Чи згадують Остапа? От коли б вони прийшли й подивились на свого внука, підстреленого, знесиленого, покинутого в комишах на обід вовкам та воронам.

Йому все щось верзлося, і в маячні він кликав дідуся. Дідусь приходив. Тихо й непомітно вилазив він із комишів і ставав перед Остапом, згорнувши руки. (...)

Остап вів бесіду з дідусем — і дідусь потішав його, давав ради, розказував про колишнє й про те, що діється в селі тепер.

Як тільки Остап розплющував очі, дідусь ховався у комиші, але доволі було заплющити їх, як дідусь знов з'являвся і слухав пригоди Остапові або оповідав про себе.

Надвечір Остап почав турбуватися: де ділася Соломія, що її нема досі? Чом вона не приходить? Адже вона знає, що йому трудно й поворухнутися, що він не годен сам видобутися із сих нетрів. (...)

Уночі стало йому гірше. Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду. Він хотів кашляти і не міг од болю. А Соломія не приходила. Остап не спав, а лиш часом, на кілька хвилин, западав у нетяму. Ніч тяглась довго, безконечно, як смерть... А Соломії не було... Де ж вона, що з нею? Остап нудився.

Удосвіта Остап почув, що коло нього жива істота.

— Ти, Соломіє? — поспитав він і одкрив очі.

«Чи вона жартує, що перекинулась собакою?» — подумав він і трохи опритомнів.

Проти нього стояв не пес, а вовк. Великий, сірий, забовтаний, з гарячими й голодними очима. Він насторошив вуха й простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні. Остап лежав безборонний і дививсь на вовка. Він добре бачив трохи кривий, глибокий і заслинений рот вовка, закрутки шерсті на його грудях й міцні замочені лапи.

Звір стояв нерухомо, врешті переставив одну лапу, далі другу і трошки присунувся до Остапа.

Остап зачерпнув пригоршнею води і бризнув на вовка. Бризки долетіли до його морди, кілька з них впало на неї. Вовк вискалив зуби й осів на задні лапи, але не одходив.

Остап знов покропив його водою. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Він був невдоволений. Посидівши трохи й не зводячи очей з Остапа, він раптом витяг шию, подався наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. Вив він довго, на кілька нот, із великим смаком, із заплющеними очима. Врешті замовк, посидів трохи і наблизився до Остапа. Єдиним оружжям Остаповим була вода, і він од часу до часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе. Вовк урешті скучив. Він кілька раз сердито, із запеклістю клацнув на Остапа зубами, крутнувся і щез у комишах.

По сих одвідинах Остап почав думати про смерть. Прийшла пора вмирати.

Чи живого, чи мертвого, а таки з'їсть вовк або сточать хробаки в сих нетрях. Чи не однаково?

Остапові згадався Котигорошок. «Хіба я боюсь смерті? — чув він його цапиний голос. — Зроду-звіку. Пошли, Господи, хоч зараз. Раз умирати — не двічі... Умер — і край, більш не встанеш...»

Остап теж не боявся смерті. Йому тільки хотілось перед смертю побачити Соломію. Дідуся він бачив, той приходив до нього, а Соломії як нема, так нема... Десь заблудилась у плавнях або вовки роздерли її. І Остапові стало жалко Соломії, страх як жалко. Вона така добра, так кохала його, вона пішла за ним у далеку дорогу, не пожалкувала кіс своїх задля нього; вона доглядала його, як рідна мати, була вірна, як товариш. І саме тепер, коли вони здобули

собі волю і мали в щасті й радості почати нове життя, приходять погибель і, як щенят у річці, топить їх обох... (...) Він не хоче вмирати. Він хоче жити. Світ такий красний... Остап іще молодий, він не жив іще, не зазнав усього... Йому ще хочеться глянути на сонце, побачити світ Божий, людей, обняти Соломію... Він іще живий, він не лежатиме тут колодою, не ждатиме, аж прийде смерть...

Остап зсувається зі свого ложа і повзе.

Йому боляче. Ну, та нічого, терпи, козаче... Він буде плазувати, чіплятиметься не тільки руками й ногами, а й зубами навіть, а таки вилізе із сих мочарів.

Остап повзе. Йому трудно, кожному купину доводиться брати з бою, у грудях коле й спирає дух, ноги важкі, як колодки. Він спочиває, омліває часом, прокидається і знов повзе на дні комишевого моря. До серця б'є гаряча хвиля; дика, непереможна згага життя палить усередині, сповняє усю його істоту.

Раптом він чує над собою:

— Остапе! Остапе! Се ти? Живий?

Він знає, чий то голос: то вірна його жінка, то Соломія злинула з неба, щоб узяти його до себе.

— То я, то я, серце моє... — обзивається він до неї і чує, як вона зводить його, бере на руки, як малу дитину, і вони летять обоє у високості, ген-ген до зоряного неба... Йому так радісно, так добре...

IV

Край битого шляху, яким селяни наддунайських сел їздять у Галац, заховався серед купи верб та поміж очеретами циганський виселок. Він складався всього-на-всього з трьох хаток, властиво, курників, низеньких, кривих, зліплених із глини, як ластівчані гнізда.

У двох із них, очевидно, ніхто не жив, бо вікна були повидирані, комишеві стріхи обсипались і кінці лат стирчали з них, як ребра кістяка. Тільки в одній ліплянці світилися два віконця і вився димок із вербового димаря...

Там жила одинока у висілку циганська сім'я. (...)

Під вікном, у благаючій позі, стояла перед циганкою якась страшна жінка, бліда, простоволоса, у подертій заболоченій одязі, і намагалася щось вимовити, її уста ворушилися, та голос не добувався. Се її мучило, і вона говорила очима — червоними, наляканими, страшними. Врешті їй удалося прохрипіти:

— Люди... добрі... рятуйте... рятуйте!.. Остап лежить там, недалеко... ходім... рятуйте!..

Цигани нічого не розуміли.

— Содеш душа?¹ — питав старий циган.

Соломія, одначе, не слухала його — вона зверталась до Раду, хапала за плащ циганку, благала старого. Вона стогнала і тягла їх за собою.

(...) Врешті зупинилась, нагнулась до землі і промовила:

— Остапе!..

Одповіді не було.

Цигани теж нагнулися придивляючись. Лежав якийсь чоловік. Старий циган викресав вогню, запалив очеретину і наблизив її до Остапового обличчя. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови. (...)

— Люди добрі, — благала Соломія, стоячи на колінах, — зми-луйтесь, прийміть нас до хати... Ви ж бачите — пропадаємо... Чоловіка мого пострелено, він ледве живий, мало не загинули ми в плавнях... Я вам оддячу, я вам одроблю... Візьміть усе, що маю... все... та не кидайте нас... Ось нате...

Із сими словами Соломія зірвала з шиї торбинку і висипала з неї на руку старому циганові кілька срібних монет. (...)

Стара циганка віджила, коли принесено раненого. Її страшно, жовте, відьомське обличчя зразу стало добрішим, а сиві пасма кіс, що вибивались із-під чорної хустини, спокійно лягали на Остапові груди, мов на груди сина, коли вона обмивала та перев'язувала йому рану. Напоєний незабаром зіллям, із перев'язаною раною, зогрітій теплом, Остап розплющив очі. Се так врадувало стару циганку, що вона забелькотала щось жваво, сильно зачаділа з люльки і радісно потріпала Соломію по плечах.

Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона ходила коло нього, варила йому зілля, обдивлялась рану, поїла козячим мо-локом, особливо коли Гіца та Раду виходили з дому. (...)

По обіді Гіца знімав зі стіни свою скрипку. Вся сім'я знала вже, чого має сподіватися, і розташовувалась під хатою. Стара циганка накладала червону люльку свіжим тютюном і вигідно мостилася на призьбі. Гіца насував на чоло подертий бриль, ставав у позицію коло дверей і починав. Спочатку Маріуца тільки світила на Раду білками, а він злегка підморгував їй гарячим оком та чорним вусом, але коли скрипка починала підсипати жару і лоскотати танцюристу жили, молодиця не витримувала, зри-валася з призьби, як чорний птах, і кидалась у танець так прудко, що синій плащ її надувався і лопотів на вітрі. Раду був напоготові. Всі рухи його, важкуваті звичайно, ставали в танці легкими й повабними, ноги ледве торкались землі, руки гнулись, як гумові,

¹ Содеш душа? (Рум.) — Що кажеш?

уся фігура його нагадувала тонку й гнучку лозину. Спочатку танцювали повільно, плавко, мов хитались від вітру. Та ось Гіца зігнувся і наліг на скрипку. Він підняв одну ноту і все викочував і викочував її нагору, все вище та й вище, аж млоїло, аж дух захоплювало в грудях. Врешті нота зірвалась із високості і покотилась униз. Спочатку вона котилась одна, підскакуючи й розганяючись, та ось ненароком зачепила другу, третю. Бренькнули ті ноти і покотились разом униз, як камінці з гори, все швидше і швидше, все більш розганяючись, усе більше захоплюючи нот, зростаючи в лавину згуків, у грізний музикальний водоспад, у якому чулася дика енергія руху.

Той водоспад цілком захопив танцюючих, стрепенув усі їх жилки. Вони все прискорювали темп, вабили одно одного руками й очима, припливали й відпливали, солодко омлівали, зручним рухом ухилялись із обіймів і знов гойдалися у танці, як чорні лебеді на хвилях. Навіть у ті моменти, коли вони, здавалось, стояли, кожен мускул їхнього чорного тіла тремтів під одежею, груди важко здіймалися, білі зуби блищали крізь розхилені уста, і з грудей вилітав короткий рик жаги. (...)

Остап теж вилазив із хати подивитись на танці.

«Чортзна-як гуляють, немов п'яні», — думав він та згадував музики у своїм селі, що наймав колись Соломії.

* * *

Несподівано трапилася пригода, яка змінила життя втікачів. Цигани однієї ночі вчинили розбій, у якому Гіцу поранили. Остап і Соломія вирішили залишити небезпечне місце — свій тимчасовий притулок у циган. Наступного дня прийшли турецькі жовніри й забрали всіх, навіть Остапа, хоча той запевняв, що він чужий тут.

V

Соломія, нічого не знаючи про жовнірів, працювала з охотою, бо їй щастило: хазяїн дозволив приютити в себе обох. Несподівано на базарі вона зустріла Івана Котигорошка, якому розповіла про їхні пригоди втікачів. Коли обоє прийшли до циган, побачили одні погроми. Остапа заарештували.

Соломія та Іван стали радитися, як визволити Остапа з тюрми. Вирішили підкупити турецьких жовнірів у поліційній дільниці. Іван віддав Соломії всі свої гроші. Проте коштів виявилось недостатньо. Їм лише повідомили, коли мають переправляти Остапа назад додому.

Соломія переконала Івана здійснити напад на човен на Дунаї і звільнити коханого. Іван погоджується. Вони придбали зброю і вирушили до річки.

(...) Що турки!.. Вона має цілий план. Дуже простий план. Він дістане собі і їй рушниці — кожен румун їх має в хаті, — вони вийдуть на берег уранці, відв'яжуть чужий човен і випливають на річку. Там вони чекатимуть, аж везимуть Остапа, і нападуть на турків. Остап допоможе, коли побачить їх... Що, він боїться? Він не хоче визволити товариша, що разом із ним відбув далеку дорогу, разом їв і пив?.. Вона так і знала, що у сього пухиря з здоров'ям тільки й стало сміливості, щоб утекти від жінки... Ось коли вона знайшла йому ціну, зрозуміла його підлецування. Обійдеться без нього, вона сама потрапить загинути, рятуючи Остапа... Та на прощання вона нагадає йому його жінку і отут при людях, на сором йому, відлупцює його, як жиди Гамана...

— А що ж бо ви... а які ж бо ви... нехай Бог сохраниць... — обонявся наляканий Іван від наступаючої на нього Соломії. — Та я з вами хоч у пекло... Що мені — страшно вмирати, чи що!.. Коли кажете позавтра, про мене, й позавтра... я готовий, аби ви... — Іван був червоний, кліпав очима і боязко поглядав на Соломію.

Соломія відійшла, опам'яталася. Вони помирились і вже тихо, без сварки, умовились, як і що. Потому розійшлись.

На другий день, тільки почало розвиднюватись, Соломія була вже на березі. Повна ущерть річка лежала перед нею поміж вкритими снігом берегами, як чорна і тиха безодня. Туман уже піднявся — і небо стало сірим. В тихому й теплому повітрі чорніли прибережні верби і лягали чорними тіннями на чорному дзеркалі річки; набубнявілі мокрі гіллячки верб злегка курились, немов дихали на холоді.

Соломія дивилась на город. Вона чекала Івана. Невже він не прийде?

Народу ще було мало. Лиш де-не-де перебирались через грязьку вулицю зігнуті пішоходи. Та ось показала коротка і сита фігура. Іван ніс на плечах весла і скидався на рибалку, що спокійно починає робочу днину. Іван скинув весла у перший скраю човен, витяг із-за пазухи старий турецький пістоль і подав Соломії. Оце все, що він міг роздобути.

— Набитий? — поспитала Соломія, сідаючи в човен.

— Набитий, — стиха обізвався Іван, відпихаючись від берега. Він був неговіркий і поважний, наче жалоба зимового краєвиду змінила йому настрої. Вони відпливли на середину річки. Прудка течія зносила їх униз, і видко було, як тікали від них білі береги з чорними вербами.

Соломія не відривала очей від берега. Там, над водою, купка людей лагодилась сідати в човен. «Чи їх троє, чи четверо?» — мучило Соломію питання, і вона ніяк не могла порохувати. Вона ба-

чила, як вони сідали і як човен загойдався на воді, відділяючись від берега. Обидва човни сунулись по чорному дзеркалі і лишили за собою город. Турецький човен теж вплив на середину, певно, хотів покористуватися силою течії. Так вони плили далеко один від одного, не наближаючись до себе. Швидко город зовсім закрився за прибережними вербами. Іван наліг тоді на весла, і його човен почав наганяти передній. Вже можна було розібрати, що там сиділо четверо — двоє на веслах, а двоє — один проти одного. Соломія впізнала Остапа.

Треба його сповістити.

— Оста-а-пе-е! — вигукнула вона на голос пісні, і той музикальний вигук покотився поміж білими берегами, долинув до людини на передньому човні і стрепенув нею.

— Оста-а-пе! — співала Соломія. — Ми їдемо тебе-е визволяти!.. Іван б'є одного... я стріляю другого, а ти возьми собі третього...

Гарний сильний голос співав на воді, все наближаючись, все зміцнюючись, і турки заслухались. Вони не помітили навіть, що просто на них летить човен і ось-ось стукнеться з їхнім.

Соломіїн човен повернув боком і був усього на аршин від турецького, коли турки загалакали. Та було пізно: човни черкнулися, загойдались, і саме тоді, як турки з лайкою нагнулися, щоб відіпхнутись, Іван підняв весло і з усієї сили спустив його на червоний фез¹.

У той же мент між них блиснув постріл і звилась хмарка диму.

— Алла! — скрикнули турки з несподіванки.

Одного душив Остап.

Той мент був таким блискавичним, що видався хвилиною сну. Іван, спустивши весло на голову туркові, підняв його знов і на хвилину заляк, дивлячись на розгойданий, стрибаючий по воді човен із переляканими людьми. Соломію крізь серпанок диму опік лютий погляд чорних очей, і їй здавалося, що вона стріляє безперестанку, хоч могла вистрілити лише раз.

Раптом Іван почув, що його впекло щось у живіт. Він машинально спустив весло на турка, але весло сковзнуло і випало йому з рук; червоний фез турка якось витягся перед очима, немов виріс, відтак щез; Іван розкинув руки, похитнувся, у голові мигнула свідомість, що йому щось недобре.

— Ой Боже ж мій! — скрикнув він раптом і полетів навзаки у воду. Хиткий човен нагнувся під вагою його тіла і викинув Соломію. Льодова вода голками пройшла по Соломіїному тілу, сон

¹ Фез — феска, головний убір східних народів.

пез, і свідомість освіжила мозок. Намагаючись вхопитись за перекинутий човен, Соломія побачила, що Остап б'ється в руках двох турків, а третій — той самий, що був під Івановим веслом, — держить у руках димучу ще рушницю. Довгий човен тріпавсь перед її очима на воді, як велика риба.

Значить, ні вона, ні Іван нікого не забили... Значить — усе пропало... Але їй не до того... Вона чує, що могутня течія бере її у свої обійми, а чорна глибинь тягне за ноги. Приходить смерть. Але вона не дасться. Вона має сильні руки, а до берега недалеко. Вона чує за собою якісь крики, Остапів голос, та їй не до них. Вона мусить поспішатися, поки не змерзло тіло... Дикі, невгамовні сили життя встають, і пруться, і розпирають груди, зростають у лютість... Усі сили добути... всю теплу кров... усю волю... Ось ближче до берега... Ось берег видко... а там так гарно, там сонце сяє, там зелено, там небо синє, там радість, життя... Душа рветься до сонця, а тіло тягне до себе чорна безодня. Вона оковує його залізом, обвішує камінням, обхоплює холодними руками... Все тяжчим і тяжчим стає воно, все глибше і глибше пірнає у воду...

— Остапе!.. — з розпукою кличе душа.

— Соломіє-є!.. — доноситься до неї крик серця.

— Соломіє!.. — чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси...

Жовте, каламутне світло потиху лине догори... згадки життя займаються, як іскри, і гаснуть, попеліють, як іскри...

По чорній річці поміж білими берегами прудко пливе човен, тане вдалині і обертається в цятку... за ним несе вода другий, порожній, хлопає в його білі боки і фарбує їх у червоний колір...

Тихо в повітрі...

* * *

Чимало води утекло в Дунаї з того часу. (...)

Тьмяно світяться вікна в маленькій хатинці, де сторож варить собі убогу вечерю. Весело, з тріском палає в печі сухий комиш і гуготить у комині. В печі щось булькає. Сивий дід гріє свою бороду біля вогню і слухає розмову вітру.

Що не кажіть, а він живий, той вітер. Він летить іздалеку, понад тихими селами і забирає по дорозі, всичує в себе і тишу села, і клекіт міста, шемрання темного лісу, дзюрчання вод і дзвін стиглого колоса. Він несе в собі весь гомін землі, від тихого бриління мушки до гуркоту грому, від скритого зітхання серця до крику смертельної розпуки.

Треба тільки уміти слухати. А дід навчився. Довгі роки самотнього життя серед розлогих просторів, у цьому царстві вітру, навчили його розуміти таємну розмову. Ось і тепер приносить йому той вірний товариш усякі звістки світу і кидає, мов цінний дарунок, у комин хатинки.

Дід піднімає кудлаті брови і слухає. Його мутні очі дивляться в простір, а усмішка розсуває зморшки.

— Чую, чую... — шепче він і виходить із хати. Темрява і пуста обгортають його. Він повертається в той бік, де далеко, за селами й ланами, пливе Дунай, — і шепче:

— Знов мене кличеш, Соломіє? Почекай, швидко прийду, не забарюся вже...

А вітер гуде, розвіває дідові бороду і приносить йому тихий, ледве чутний, мов із дна Дунаю, поклик:

— Оста-а-пе-е!..

— Отак вона мене часто кличе, — оповідає дід людям, що інколи заходять у сторожку. — Як тільки вітер загуде — так і кличе до себе... то в комин гукне, то надворі покличе... а часом серед ночі збудить... А не приходить, ні... Та й хвала Бзгу, бо засмутилась би небіжка, коли б прочитала моє життя, як воно списане на спині...

І Остап охоче піднімає сорочку і показує збасаманений синій хребет, де списана, як він каже, його життєпись.

— Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... з тим і до Бога піду... Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав... Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли злучиться з нею...

1. У який несподіваний спосіб Соломія сповістила коханому про їхній напад на турецький човен?
2. Яка роль персонажа Івана в оповіданні?
3. Чи має цей твір пригодницьке забарвлення?

4. Охарактеризуйте образи Остапа й Соломії. Зверніть особливу увагу на мужність, стійкість і волю до життя головних персонажів твору.
5. Які випробування чекали на Соломію й Остапа в циганській родині? Чому турецькі жовніри забрали Остапа у в'язницю?
6. З'ясуйте, у чому полягає трагізм тогочасної долі волелюбного трудового народу.
7. Поясніть алегоричність назви оповідання «Дорогою ціною».

8. Поміркуйте, чи є типовими образи персонажів оповідання (Соломії, Остапа).
9. З'ясуйте поняття прологу та епілогу оповідання. Яку роль вони відіграють у будові твору?

10. Поміркуйте, що саме дісталось Остапові «дорогою ціною».
11. Дослідіть, як проявилось знання етнографії автором в оповіданні «Дорогою ціною». Доберіть конкретні приклади.

Пролог та епілог. Поняття про літературні типи

Проло́г (від грец. *prologos*, де *pro* — перед і *logos* — слово) — окремий розділ чи глава художнього твору, де автор ознайомлює читачів із фактами, що мали місце задовго до початку подій, які взяті за основу сюжету.

Епіло́г (від грец. *epilogos*, де *epi* — після і *logos* — слово) — заключна частина твору, у якій розповідається про долю головних персонажів після розв'язки чи через багато років після описаних подій.

Тип (від грец. *typos* — відбиток, образ, зразок) — узагальнений художній образ-персонаж, що віддзеркалив максимальну кількість рис і властивостей людей певної групи. Типи діляться на позитивні й негативні.

У світі цитат

Хто вміє, той посіє, а хто знає, той і позбирає... Коцюбинський посіяв на українській землі, на всій нашій планеті добрі, вічні зерна краси й розуму. Це засів чарівного сівача. І нам треба уміти збирати ці зерна, бо вони роблять нас багатими душею і добрими серцем (Панас Мирний).

Михайло Коцюбинський — один із найвидатніших майстрів літературної форми свого часу (М. Горький).

Шевченко і його творчість були для Коцюбинського високим зразком служіння батьківщині, рідному народові (П. Тичина).

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО (1864–1925)

Володимир Іванович Самійленко народився 3 лютого 1864 р. в м. Великі Сорочинці Миргородського повіту на Полтавщині. Він був позашлюбним сином селянки Олександри та поміщика Івана Лисевича. На жаль, родичі не дозволили сорокалітньому Івану Лисевичу одружитися з Олександрою. Проте він дуже любив сина і зробив усе, щоб поставити його на ноги. Після смерті батька Володимиром опікувався поміщик О. М. Трощинський, який навчив хлопця французької мови; Володимир користувався великою бібліотекою поміщика. Після смерті О. М. Трощинського опікуном Володимира став його старший син. Десь у п'ятому чи шостому класі гімназист захопився творами Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша. У сьомому класі Володимир став писати вірші українською мовою й перекладати українською мовою твори О. Пушкіна, В. Жуковського, «Іліаду» Гомера. Перекладену ним першу пісню «Іліади» було надруковано в альманасі «Складка». У 1884 р. він закінчив Полтавську гімназію. Того ж року В. Самійленко став студентом історико-філологічного факультету Київського університету. Тут він познайомився з П. Житецьким, І. Нечуєм-Левицьким, М. Лисенком, Лесею Українкою, а також із І. Франком. Протягом 1886–1887 рр. у львівському журналі «Зоря» надруковано деякі твори В. Самійленка, які принесли поетові визнання читачів і критиків.

У 1890 р. в Києві виходить друком збірка «З поезій Володимира Самійленка». У цьому ж році Володимир закінчив навчання в університеті. Він працював на Київському телеграфі, потім — секретарем «Земского сборника Черниговской губернии». У Чернігові він одружується, знайомиться з Б. Грінченком, Л. Глібовим, М. Коцюбинським, а також пише драматичні твори. Поет друкується в журналах «Шершень», «Нова громада». У 1906 р.

у Львові виходить друком збірка В. Самійленка «Україні», передмову до якої написав І. Франко.

Володимир Самійленко працював в уряді, сформованому Центральною Радою, а також в уряді, сформованому Директорією. Згодом він опиняється в еміграції. У цей нелегкий час поет із родиною бідує, хоча йому допомагають друзі, збираючи гроші серед інтелігенції.

У 1924 р. поет, переживши смерть двох дочок, повернувся в Україну. Він переклав вірші італійської поетеси Ади Негрі, прозові твори іспанця Бласко Ібаньеса, написав поему «Спритний ченчик». 12 серпня 1925 р. поет помер.

В українській літературі В. Самійленко залишився неперевершеним ліриком, дошкульним сатириком і чудовим перекладачем. Його «Вечірня пісня» («Тихесенький вечір на землю спадає...»), покладена на музику, стала народною. Справжню славу поетові принесли гумористичні й сатиричні твори. Чимало сатирично-гумористичних віршів В. Самійленка не втратили актуальності й нині. Скажімо, його знаменитий вірш «Ельдорадо» поклала на музику рок-група «Кому вниз».

У сатирично-гумористичних творах поет висміює псевдопатріотів, демагогів, які лише на словах люблять українську мову та український народ. Натомість у вірші «Українська мова (Пам'яті Т. Г. Шевченка)» В. Самійленко прославляє руку Т. Шевченка, яка підняла із землі діамант, затоптаний байдужими перехожими, огранувала його та устала в коштовний вінець і «камінець засіяв». Цей коштовний камінь — українська мова, наш алмаз, наша ясна зоря, наше сонце, наша гордість. На жаль, ще й сьогодні є люди, які зневажають українську мову, намагаються принизити її, витіснити з ужитку.

1. Завдяки чому В. Самійленко з дитячих років мав можливість користуватися великою бібліотекою?
2. Творами яких українських письменників з юнацьких років захопився В. Самійленко?

3. Охарактеризуйте обставини, за яких В. Самійленко почав писати твори.
4. Твори яких російських письменників перекладав українською мовою В. Самійленко? Про що це свідчить?

5. Де відбулося знайомство В. Самійленка з Лесею Українкою? Чи позначилося воно на творчості поета?

6. З'ясуйте значення творчості поета для розвитку української літератури.
7. Підготуйте презентацію на тему: «Твори В. Самійленка, покладені на музику».

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ, ЩО...

Володимир Самійленко перекладав твори Гомера, Данте, П. Бомарше, Дж. Байрона, А. Франса, О. Пушкіна, М. Гоголя.

УКРАЇНСЬКА МОВА

(Пам'яті Т. Г. Шевченка)

Діамант дорогий на дорозі лежав, —
 Тим великим шляхом люд усякий минав,
 І ніхто не пізнав діаманта того.
 Йшли багато людей і топтали його,
 Але раз тим шляхом хтось чудовний ішов,
 І в пилу на шляху діамант він найшов.
 Камінець дорогий він одразу пізнав,
 І додому приніс, і гарненько, як знав,
 Обробив, обточив дивний той камінець,
 І уставив його у коштовний вінець.
 Сталось диво тоді: камінець засіяв,
 І промінням ясним всіх людей здивував,
 І палючим огнем кольористо блищить,
 І проміння його усім очі сліпить.

*

Так в пилу на шляху наша мова була,
 І мислива рука її з пилу взяла.
 Полюбила її, обробила її,
 Положила на ню усі сили свої.
 І в народний вінець, як в оправу, ввела,
 І, як зорю ясну, вище хмар піднесла.
 І на злість ворогам засіяла вона,
 Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
 І сіятиме вік, поки сонце стоїть,
 І лихим ворогам буде очі сліпить.

Хай же ті вороги поніміють скоріш,
Наша ж мова сія щогодини ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам здивувавсь у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на створіння своє,
Він побожно сказав: «Відкіля нам сіє?»

1. Як тема «коштовності мови» пов'язана із творчістю В. Самійленка? Наведіть приклади.
2. Назвіть художні засоби, до яких належать словосполучення: *алмаз, як та зоря ясна; мислива рука; мова сія; лихі вороги; камінець здивував; коштовний вінець*.
3. Як ви розумієте значення фразеологізму *положила на ню усі сили свої*. Яке забарвлення він має: книжне чи просторічне?

4. Розкрийте алегоричні образи вірша: *діамант, мислива рука, коштовний вінець*.
5. Із яких двох смислових частин складається вірш? Охарактеризуйте кожну з них за змістом і головною думкою.
6. Розкрийте значення слова *побожно* й поясніть сенс його використання поетом у реченні: *Він побожно сказав: "Відкіля нам сіє?!"* Якого забарвлення це надає реченню? Доберіть синоніми до прислівника *побожно*.

7. Поясніть, чому вірш присвячено пам'яті Т. Шевченка.
8. Пригадайте твори Т. Шевченка, доведіть справедливність слів про нього з тексту вірша: *Обробив, обточив дивний той камінець // І уставив його у коштовний вінець. // Сталось диво тоді: камінець засіяв // І промінням ясним всіх людей здивував...*
9. Поміркуйте, чому люди не завжди помічають красу мови.

10. Складіть власне висловлювання на тему: «Мова — мій дорогий діамант».

Поняття про ритмомелодику та римування

Ритмомелодика — поєднання слововиразових засобів, що за допомогою ритмічних пауз, *enjambement'-тів* (від фр. перенос — ідеться про перенесення

частини віршового речення з одного рядка в інший) створює своєрідність віршової інтонації:

Сяйнула думка: радісне Різдво
душі моєї сніг оцей святкує.

І. Жиленко

Подем проявів ритмомелодики й найбільшою одиницею ритмічного членування віршованого тексту й одночасно одиницею композиційною, що відображає певні етапи в розвитку теми твору, є строфа (*від грец.* строфе — поворот).

Строфа́ — це впорядковане (бажано симетричне) чергування віршових рядків із різними закінченнями й римами. Закінчення бувають *чоловічі* (наголос у слові на останньому складі), *жіночі* (наголос у слові на передостанньому складі), *дактилічні* (наголос у слові на третьому від кінця складі), *гіпердактилічні* (наголос на четвертому чи п'ятому від кінця складі). За кількістю рядків строфа може називатися *дистихом* (дворядкова строфа), *терциною* (трирядкова строфа), *катреном* (чотирирядкова строфа), *октавою* (восьмирядкова строфа), *одичною строфою* (строфа, що складається з десяти рядків). Римування буває *перехресним* (в катрені римуються 1–3 і 2–4 рядки), *кільцевим* (у катрені римуються 1–4, 2–3 рядки) і *суміжним* (однією римою скріплено два і більше рядків). Є ще *астрофічні* віршовані твори, тобто твори, що не діляться на строфи.

Риторичні фігури

Риторичні фігу́ри, або **стилістичні фігу́ри** (*від грец.* риторика — ораторське мистецтво та *від латин.* фігура — образ, вид) — будь-які звороти мови, що відрізняються від певної норми — «природного» мовлення. Прийнято розрізняти *фігури думки* й *фігури слова*. *Фігури думки* поділяються на такі, що уточнюють: позицію оратора (попередження, поступку), смисл предмета (визначення, уточнення, антитеза різних видів), ставлення до предмета (вигук), контакт зі слухачами (звертання чи запитання).

Фігури слова поділяються на три види: фігури нарощення, фігури зменшення та фігури переміщення, переосмислення.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА (1871–1913)

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) народилася 25 лютого 1871 р. в Новограді-Волинському (нині місто в Житомирській області) в родині небагатих дворян. Батько дівчинки був юристом, мати — письменницею, вона друкувалася під псевдонімом Олена Пчілка. Дитячі роки Лесі Українки минули на Поліссі. Узимку родина жила в Луцьку, улітку — у с. Колодяжному. Через тяжку хворобу Леся не могла ходити до школи, отож освіту здобувала вдома. Мати, батько і дядько Михайло Драгоманов (відомий громадський і політичний діяч) зробили все, аби Леся знала іноземні мови, літературу, історію, образотворче мистецтво, музику. Майбутній поетесі пощастило спілкуватися з поетом, прозаїком і перекладачем Михайлом Старицьким і композитором Миколою Лисенком. У дев'ять років вона вже писала вірші, у тринадцять почала друкуватися.

Леся Українка.
Фото. 1887 р.

Наприкінці 80-х років XIX ст. Леся Українка жила в Києві. На початку 1893 р. у Львові виходить друком її перша збірка поезій «На крилах пісень», яку дуже високо оцінив І. Франко.

Тоді ж Леся Українка починає перекладати кращі твори європейських поетів українською мовою, пробує себе в прозі.

Протягом 1894–1895 рр. вона жила в Болгарії в М. Драгоманова. Тут вона багато читала, працювала над поетичними творами.

У 1899 р. у Львові виходить друком друга збірка Лесі Українки «Думи і мрії».

1901 р., утративши свого друга, відомого громадського діяча Сергія Мержинського, Леся Українка гостює у своїй приятельки О. Кобилянської на Буковині.

У 1902 р. в Чернівцях побачила світ її третя збірка «Відгуки». Уже через два роки в Києві виходить друком збірка вибраних творів Лесі Українки «На крилах пісень».

Поетеса написала близько двадцяти драматичних творів, перекладала п'єси Г. Гауптмана, М. Метерлінка. Вершинними її творами вважаються драматичні поеми «Одержима» та «Кассандра», драма-феєрія «Лісова пісня», «Камінний господар».

«Білий будиночок»
у с. Колодяжному, де
проживала родина Косачів

Леся Українка писала й статті, у яких висвітлювала актуальні проблеми всесвітньої літератури.

Особлива любов Лесі Українки — це фольклор. Серед її записів — численні народні пісні й дитячі пісеньки.

Поетеса змушена була часто лікуватися в Німеччині, Швейцарії, Італії, Єгипті. Поїздки збагачували Лесю Українку новими враженнями й сюжетами. Тож не випадково дія багатьох творів поетеси відбувається в Єгипті, Римі чи в Іспанії.

В останні роки життя разом зі своїм чоловіком К. Квіткою Леся Українка жила в Грузії. 1 січня 1913 року її не стало. Поховано поетесу на Байковому кладовищі м. Києва.

Леся Українка описувала події минулого, але тими далекими образами й сюжетами вона промовляла до своїх сучасників, переймалася проблемами сьогодення, відгукуючись на події, що відбувалися в Україні. Вона безмежно була закохана в рідний край, мову, літературу, знала й цінувала історію та культуру країни, де їй довелося побувати. Навіть у поїздках Україною, скажімо, в Одесу в 1888 р., де Леся гостювала з матір'ю у відомого бібліографа й бібліофіла М. Комарова, вона подумки поверталася на Поділля, у рідне Колодяжне.

Вірш **«Красо України, Подолля!..»** входить до циклу «Подорож до моря», присвяченого сім'ї М. Комарова. Від'їжджаючи в Одесу, юна Леся Українка прощається з Волинню, з Поділлям... Приїхавши до українського міста Одеси, вона сприймає і місто, і південь України як чужину:

І все чужина! ох, біда самотньому
У місті широкім!
Себе почувать самотнім!
І добре, хто має к багаттю чийому
Склонитися слухом і оком.

А Поділля для Лесі Українки розкинулось «мило, недбало», вона бачить «балочку веселу», «красні села», «хати садками вкриті», «тополі», «лани золотії», «бори величезні»... Дисонансом до цієї краси звучать слова:

Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!..

Вірш «Скрізь плач, і стогін, і ридання...» датовано 1890-м роком. Поетесу дивують плачі, безнадія, непокоять жалі-туги, які панують в Україні. Їй особисто, фізично надломаній дівчині, набагато ближчою є людина сильна, дієва. Леся Українка вигукує:

Нащо даремнії скорботи?
Назад нема нам вороття!
Берімось краще до роботи,
Змагаймось за нове життя!

Звичайно, ці слова стосуються кожної людини, у тому числі й митців, покликаних бути виразниками інтересів народу. Багато творів Лесі Українки присвячено ролі митця, мистецтва в житті народу. Насамперед це поема «Давня казка», написана 1893 р. У ній Леся Українка розмірковує про «дивну силу слова». Закоханий лицар Бертольдо звертається до бідного поета з проханням написати серенаду для красуні Ізидори. Серенада сподобалася дівчині й невдовзі лицар одружився з нею. Весілля було бучним, та на нього забули запросити поета. Невдовзі після весілля король забажав, щоб лицарі йшли в похід — «звоювать чужеє царство». Якось військо обложило чуже місто і довго його не могло здолати. Воїни стали нарікати і вимагати, щоб Бертольдо зняв облогу, а вони повернулися додому. Та вийшли співці, які піснею підбадьорили військо й непокірна фортеця була завойована. Бертольдо дізнається, що вчителем цих співців був той самий поет, який писав для нього серенаду. Він вирішує нагородити поета, проте дома забуває про обіцянку. Більше того, після походу Бертольдо перетворюється з доброго та лагідного лицаря на зажерливого пана, від якого страждають піддані. Якось він прочув, що по місту ходять співці, виконуючи пісні «все про рівність і про волю». Бертольдо вирішує підкупити поета, щоб той не складав таких бунтарських пісень. Але поет відмовляється взяти золото. Він каже:

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

Поет потрапляє до в'язниці, але його пісні підхопив народ. Під час повстання Бертольдо гине. На зміну йому прийшов син, народилися нові поети, змагання між панамі й бідними триває. Леся Українка пише:

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

Прочитавши «Давню казку», І. Франко писав: «...поезія для маси робочого народу — потіха в горю, спочивок по праці, для кожного чоловіка — природний вираз розбудженого чуття і вищих змагань, для всієї громади — заохота в боротьбі й докір усякій нікчемності; для пригноблених вона — гарячий поклик до бою за волю і людські права, а для кривдників — грізний месник».

1. Назвіть справжнє ім'я Лесі Українки. У якій сім'ї народилася майбутня поетеса? Як творча атмосфера родини вплинула на подальшу долю Лесі?
2. Назвіть збірки поезій Лесі Українки. Хто з відомих українських письменників високо оцінив її творчість?

3. Чим Леся Українка захоплювалася з дитинства? Як це захоплення вплинуло на її творчість?
4. Які твори, крім поезії, посідають значне місце у творчому доробку поетеси? Назвіть їх.

5. Що стало трагедією усього Лесиноного життя? Охарактеризуйте риси Лесі Українки, визначальні для її особистої й творчої долі.
6. Поясніть роль письменниці в розвитку української літератури.

7. Прокоментуйте слова Івана Франка про роль поезії в суспільстві.

* * *

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!

Онде бálочка весéла,
В ній хороші, красні села,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,

П. Бала. Стояла я і слухала весну...

Розмовляють з вітром в полі.
Хвилюють лани золотії,
Здається, без краю, — аж знову
Бори величезні, густії
Провадять таємну розмову.

Он ярбчки зелененькі,
Стежечкі по них маленькі,
Перевиті, мов стрічечки,
Збігаються до річечки,
Річка плине, берег рвучи,
Далі, далі попід кручі.

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало.

1. Пригадайте, що таке *пейзаж*. Розгляньте ілюстрацію до твору. Визначте тип пейзажу, зображеного у вірші «Красо України...».
2. Укажіть риси твору, які наближають його до усної народної творчості.
3. Назвіть різновид художнього засобу словосполучень: *балочка весела; срібне марево; тополі розмовляють з вітром; бори проводять розмову; лани золотії; ярочки зелененькі; стежечки, мов стрічечки; бори величезні.*
4. Чому саме Поділля присвячує свій вірш Леся Українка?

5. Яку роль відіграють повтори вірша?
  6. Охарактеризуйте особливості віршованої форми поезії.
-
7. Розкрийте антитезу у вірші. Чому на тлі чудової природи гостріше сприймається страждання поневоленого народу?
  8. Поміркуйте, як втілюється високий патріотизм Лесі Українки у вірші «Красо України...».
  9. Доведіть, що вірш «Красо України, Подолля!» — справжня перлина пейзажної лірики.
-
10. Підготуйте виразне читання вірша.

* * *

Скрізь плач, і стогін, і ридання,
Несмілі поклики, слабі,
На долю марні нарікання
І чола, схилені в журбі.

Над давнім лихом України
Жалкуєм-гужим в кожний час,
З плачем ждемо тії години,
Коли спадуть кайдани з нас.

Ті сльози розтроюдять рани,
Загоїтись їм не дадуть.
Заржавіють від сліз кайдани,
Самі ж ніколи не спадуть!

Нащо даремнії скорботи?
Назад нема нам воріття!
Берімось краще до роботи,
Змагаймось за нове життя!

-
1. Який настрій відчутний у творі?
  2. Визначте тему та головну думку вірша.
  3. Про які *кайдани* йдеться в поезії Лесі Українки?
-
4. Яка роль запитальних та окличних речень у творі?
  5. Доберіть синоніми до слів: *розтроюдять*, *воріття*, *загоїтись*.

6. З'ясуйте ставлення поетеси до своїх сучасників.
7. Поясніть будову вірша. Чому Лєся Українка використовує строфи з різною кількістю рядків?
8. На прикладі вірша поясніть громадянську позицію поетеси.
9. Поясніть зміст і актуальність закликів Лєсі Українки.
10. Порівняйте типи лірики у творах Лєсі Українки на прикладі віршів «Красо України...» та «Скрізь плач, і стогін, і ридання...»
11. Підготуйте виразне читання вірша.

ДАВНЯ КАЗКА

Може б, хто послухав казки?
Ось послухайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове.

Та чого там, люди добрі,
За новинками впадати?
Може, часом не завадить
І давніше пригадати.

Хто нам може розповісти
Щось таке цілком нове,
Щоб ніхто з нас не відмовив:
«Ет, вже ми чували сес!»

Тож, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

I

Десь, колись, в якійсь країні,
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще в віршах,
Все можливо, добрі люде.

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла урода гожа,
Хоч не був він теж поганий, —
От собі — людина Божа!

Той співець — та що робити!
Видно, правди не сховати,
Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосою луною...

І не був поет самотнім, —
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Тее слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за тее
Ділом скрізь давали раду.

Що могли, то те й давали,
Він зо всього був догодний,
Досить з нього, що не був він
Ні голодний, ні холодний.

Як навесні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То щодня поет приходив
До діброви на розмову.

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,
Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав — не знаю!

Тільки чує — гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

Тупотять прудкії коні,
Гомін ближче все лунає,
З-за кущів юрба мисливська
На долину вибігає.

Як на те ж, лежав поет наш
На самісінькій стежині.
«Гей! — кричить він, — обережно!
Віку збавите людині!»

Ще, на щастя, не за звіром
Гналася юрба, — спинилась.
А то б, може, на поета
Не конечне подивилась.

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий Боже!
«Бачте, — крикнув, — що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда, — поет відмовив, —
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

«Се ще таке полювання! —
Мовить лицар з гучним сміхом. —
Слухай, ти, втікай лиш краще,
Бо пізнаєшся ти з лихом».

«Ей, я лиха не боюся —
З ним ночую, з ним і днюю;
Ти втікай, бо я, мосьпане¹,
На таких, як ти, полюю!

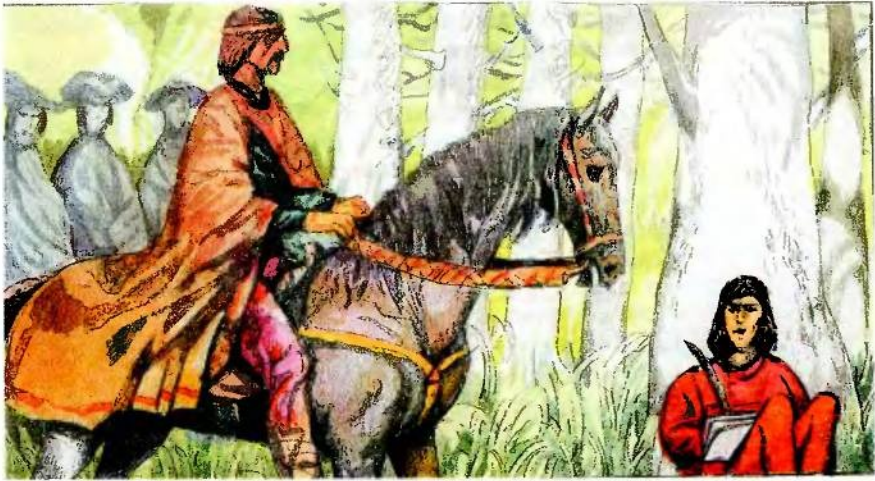
В мене рими-соколята
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»

«Та який ти з біса мудрий! —
Мовить лицар, — ще ні разу

---

¹ *Мосьпане* (заст.) — уживається як звертання в значенні «Милостивий пане добродію!».

Я таких, як ти, не бачив.
Я тепер не маю часу,

А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці! геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»

«От спасибі за послугу! —
Мовить наш поет, — несіте.
Та візьміть листки з піснями,
Он в траві лежать, візьміте».

«Він, напевне, божевільний, —
Крикнув лицар, — Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість —
Стороною обминаймо.

А ти тут зажди, небоже,
Хай-но їхатиму з гаю,
Я ще дам тобі гостинця,
А тепер часу не маю».

«Не на тебе ждять я буду, —
Так поет відповідає, —
Хто ж кому подасть гостинця,
Ще того ніхто не знає».

Лицар вже на те нічого
Не відмовив, геть подався;
Знову юрба загукала,
І луною гай озвався.

Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б вже вполювали
Хоч на сміх яку звірину!

А як сонечко вже стало
На вечірньому упрюзі¹,
Стихли сурми, гомін, крики,
Тихо стало скрізь у лузі.

Гурт мисливський зголоднілий
Весь підбився, утомився,
Дехто ще zostавсь у гаю,
Дехто вже й з дороги збився.

Геть одбившись від гурту,
Йде лицар в самотині.
Зирк! — поет лежить, як перше,
На саміснійкій стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш! —
Мовив лицар і лапнувся
По кишнях, — ой небоже,
Вдома гроші я забувся!»

Усміхнувся поет на теє:
«Не турбуйсь за мене, пане,
Маю я багатства стільки,
Що його й на тебе стане!»

Спалахнув від гніву лицар,
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки на упертість
Та на гордоці багатий.

«Годі жартів! — крикнув згорда. —
Бо задам тобі я гарту!»²

---

¹ На упрюзі (заст.) — у вечірні години.

² Зада́ти (дати) гарту — понівечити, знищити.

А поет йому: «Та й сам я
Не люблю з панамі жарту...

Бачиш ти — оця діброва,
Поле, небо, синє море —
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний».
Тут покликнув лицар: «Боже!
Чоловік сей божевільний!»

«Може быть, — поет відмовив, —
Певне, всі ми в Божій волі.
Та я справді маю щастя,
І з мене його доволі.

Так, я вільний, маю бистрі
Вільні думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави¹, ні границі.

Все, чого душа запрагне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину.

Скрізь гуляю, скрізь буяю,
Мов той вітер дзвінкий в полі;
Сам я: вільний і ніколи
Не зламав чужої волі».

Засміявсь на тєє лицар:
«Давню байку правиш, друже!
Я ж тобі скажу на тєє:
Ти щасливий, та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний

¹ Застава — перешкода, пастка.

За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний.

Я б віддав твоє багатство
І непевнії країни
За єдиний поцілунок
Від коханої дівчини...»

Щось поет хотів відмовить
На недбалу горду мову,
Та вже сонечко червоне
Заховалось за діброву.

Надійшла сільська молодь,
Що з роботи поверталась,
І побачила поета,
З ним приязно привіталась.

Тут поет взяв мандоліну¹,
І на відповідь гуртові
Він заграв, і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі
Зачаровані стояли,
А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!»

II

Літнім вечором пізенько
Сам поет сидів в хатині
Так од ранку цілу днину
Він просидів в самотині.

---

¹ *Мандоліна* — струнний щипковий музичний інструмент з овальним корпусом і чотирма парами струн, на якому грають тонкою пластинкою із загостреним кінцем (медіатором).

Тож сидів поет в віконці,
Слухав співів, що лунали
Скрізь по полю і до нього
У хатину долітали.

Співи стихли, потім хутко
Налетіла літня нічка;
Дерева шуміли з вітром,
Гомоніла бистра річка.

І поет в своїй хатині
Прислухавсь до того шуму,
Погляд в темряву втопивши,
Він таємну думав думу.

Тільки чує — хтось під'їхав
На коні до його хати
І спинився, потім зброя
Почала чиясь бряжчати.

Що за диво! Під віконце
Хтось помалу підступає.
Тут поет не втерпів: «Хто там? —
Невідомого питає. —

Якщо злодій, то, запевне,
Помиливсь ти, любий друже!»
«Ні, се я, — озвався голос, —
Маю справу пильну дуже».

«Хто ж се “я”?» — поет питає.
«Я, Бертольдо, лицар з гаю».
Тут поет пізнав той голос:
«А, мисливий! Знаю, знаю!

Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно,
Бо коли я сам у хаті,
Не палю вогню даремно;

Та для гостя запалю вже».
І добув вогню з кресала.
Перед ним лицарська постать
Владаря Бертольда стала.

«Добрий вечір!» — «Добрий вечір». —
Став тут лицар і — ні слова.
Щось ніяк не починалась
Тая пильная розмова.

«Де ж твоя, мій гостю, справа?» —
Далі вже поет озвався.
Лицар стиха одмовляє:
«Я, мій друже, закохався...»

Тут поет йому говорить:
«Що ж на се тобі пораджу?
А проте доказуй далі,
Може, чим тебе розважу».

«Закохався я і гину, —
Каже лицар, — вдень і вночі
Бачу я перед собою
Ясні оченьки дівочі».

«Що ж? — поет на те говорить. —
То за ручку та й до шлюбу!»
«Ох! — зітхає лицар. — Візьме
Інший хтось дівчину любу!

Під балкон моєї донни¹
Кожен вечір я приходжу,
І в журбі тяжкій, в зітханнях
Цілу нічку я проводжу.

На мою журбу й зітхання
Я відповіді не маю,
Чим я маю привернути
Серце милої, — не знаю!

Може б, краще їй припали
До сподоби серенади?...»
Тут поет на те: «Запевне,
Треба пташечці принади!»

«Голос маю, — каже лицар, —
Та не тямлю віршування...»

¹ *Донна* — слово, що додається до імен знатних жінок в Італії.

«Певна річ, — поет говорить, —
То не легке полювання,

А то б досі вже на лаври
Хто б схотів, то й був багатий,
Ні, — химерний, поровистий
Кінь поезії крилатий!»

«Правду кажеш, — мовив лицар, —
Але ж я тебе благаю,
Щоб поміг мені й в сій справі.
Пам'ятаю, як у гаю

Ти своїм віршем чудовим
Чарував усю громаду, —
Тільки ти один тепера
Можеш дати мені пораду!

За пораду все, що хочеш,
Дам тобі я в надгороду». —
«Ну, на се, — поет відмовив, —
Не надіюся я зроду.

Можу я знайти й без плати
Для приятеля пораду.
Ось пожди лиш трохи, зараз
Будеш мати серенаду.

Та мені для сього треба
Ймення й вроду панни знати». —
«Йй наймення Ізідора,
А вродлива!.. не сказати!..»

Більш поет вже не питався,
Сів, задумавсь на хвилину,
Записав щось на папері,
Зняв з кілочка мандоліну,

Показав слова Бертольду,
Мандоліну дав у руки
Та написанії вірші
І промовив для науки:

«Ти, співаючи, на струнах
Маєш так перебирати:
Ut-fa-la-sol, fa-mi-re-sol...
Далі можеш сам добрати...»

«От спасибі!» — крикнув лицар.
Ще ж поет не відозвався,
А вже лицар був надворі.
На коня — і геть погнався.

І погнався лицар хутко
Через доли, через гори,
І спинився під віконцем
У своєї Ізідори.

Хутко в неї під віконцем
Мандоліна залунала,
Із потоку гуків чулих
Серенада виринала:

«Гордо, пишно, променисто
Золотії світять зорі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі!

Найчистіші діаманти
Сяють ясні та прозорі,
Та не може дорівнятись
Ні один з них Ізідорі!

Дорогих перлин коштовних
Є багато в синім морі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі».

Отже, ледве серенада
Залунала у просторі,
Вийшла з хати Ізідора
Подивитися на зорі.

А як стихли під балконом
Любі гуки мандоліни,
До Бертольда полетіла
Квітка з рожі від дівчини.

В ту ж хвилину Ізідора
Зникла хутко, наче мрія,
Та зосталася в Бертольда
Квітка з рожі і — надія!

III

Боже, Боже! що то може
Наробити серенада!..
Зникли в серденьку в Бертольда
Темна туга і досада.

Усміх донни Ізідори
Був дедалі все ясніше,
І щораз вона ставала
До Бертольда прихильніше.

Далі перстень Ізидорин
На руці у нього сяє,
Нареченою своєю
Він кохану називає.

Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі!
Танцювали, попивали
Від неділі до неділі.

Всіх приймали, всіх вітали.
Всім уміли догодити,
Тільки нашого поета
Пан забувся запросити.

Звісно, клопоту багато
Завжди пану молодому, —
Хто ж би міг ще пам'ятати
Про якогось там сірому?

Час летів немов на крилах,
І мов сон життя минало.
Та незчувсь Бертольд, як лихо
Несподівано настало.

Забажалось королеві
Звоювать чужеє царство,
Розіслав він скрізь герольдів¹
На війну скликать лицарство.

І якраз серед бенкету
В замку нашого Бертольда
Залунала гучна сурма
Королівського герольда.

Прощавай, дружино люба,
Всі розкоші, всі вигоди!
Все те треба проміняти
На далекії походи.

Залишить Бертольдо мусив
Молодую Ізідору,
У неділю вранці-рано
Вже він вирушив із двору.

Подалося геть за море
Все одважнеє лицарство;
Там за морем десь лежало
Бусурманське господарство.

І пішло одважне військо
Через нетрі та пустині;
Не один вояк смутився
По своїй рідній країні.

Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

«Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.

Не журись, немарне пройдуть
Сії сльози й тяжка мука;

---

¹ Герольд — глашатай, оповісник при дворах феодальних правителів, а згодом при дворах європейських монархів.

Рідний край щиріш любити
Научає нас розлука».

Так вони співали, йдучи
Через дикі пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині,

Попереду всього війська
Три старші виступали:
Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали.

Їдуть, їдуть, врешті бачать —
Три дороги розійшлися,
Розлучились тут найстарші,
Кожний різно подалися...

Карлос вибрав шлях направо,
Гвідо вибрав шлях наліво,
А Бертольд подався просто.
«Дай же, Боже, нам!» — «Щасливо!»

І Бертольдові спочатку
Справді щастя панувало —
Довелось звоювати
Городів чужих чимало.

От вже він на стольне місто
Погляда одважним оком,
Але тут-то саме щастя
Обернулось іншим боком.

Чи то врешті у Бертольда
Притомилося лицарство,
Чи то владар бусурманський¹
Міцно так тримавсь за царство, —

Тільки твердо так трималось
Місто гордеє, уперте:
Раз одбилось, потім вдруге,
Потім втретє, ще й вчетверте.

¹ Владар бусурманський (заст.) — володар країни іншої віри.

Тут прийшлося Бертольду з лихом:
Край чужий, ворожі люди,
Голод, злидні, військо гине...
Що то буде, що то буде?!

Місяць, другий вже ведеться
Тая прикрая облога,
Серед війська почалися
Нарікання і тривога.

Пристипили до Бертольда
Вояки й гукають грізно:
«Гей, виводь ти нас ізвідси!
Геть веди, поки не пізно!

Нащо ти сюди на згубу
Підманив нас за собою?
Чи ти хочеш, щоб усі ми
Наложили головою?

Осоружне нам се місто!
Хай їй цур, такій облозі!
Хай їй цур, самій тій славі!
Хай їй цур, тій перемозі!..»

Хтів Бертольд розумним словом
Люте військо вгамувати,
Та воно дедалі гірше
Почало репетувати.

Далі кинулись до зброї..
Бог зна чим би то скінчилось..
Але тут хтось крикнув: «Стійте!»
Військо раптом зупинилось.

Вийшли тут наперед війська
Військові співці славутні,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні.

З них один промовив: «Браття!
Часу маєте доволі,
Щоб Бертольда покарати,
Він же й так у вашій волі.

Ми б хотіли тут в сій справі
Скільки слів до вас сказати,
Та співцям співати личить,
Отже, ми почнем співати».

Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:

«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі —
Від порога та до печі.

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста..
Чули ви його розповідь:
«Я один, а їх аж триста!»

Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернув живий, здоровий:
Талісман він мав з собою.

Я гадаю, талісман сей
Кожен з вас тут знать готовий,
Се буде речення мудре:
Утікай, поки здоровий!»

«Утікай, поки здоровий» —
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю попускали.

Раптом зброя заблищала
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою,
Краще смерть, ніж вічний сором!»

І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,
Що не встигла й ніч настати,
Як було вже місто взято.

Місто взято, цар в полоні
Бусурманський. Перемога!
От тепер уже одкрита
Всім у рідний край дорога.

Тут на радощах Бертольдо
Всіх співців казав зібрати,
І, коли вони зібрались,
Привселюдно став казати:

«Ви, співці славутні наші,
Ви, красо всього народу!
Ви нам честь відрятували,
Вам ми винні надгороду!»

Та співці відповідали:
«Ні, не нам, ласкавий пане:
Той, хто сих пісень навчив нас,
Надгороду хай дістане».

«Де ж він, де? — гукнув Бертольдо. —
Що ж він криється між вами?» —
«Він не тут, — співці говорять, —
На війні не був він з нами.

Він зостався, щоб піснями
Звеселять рідну країну,

Там він має розважати
Не одну сумну родину».

«Знаю я сього поета
І його величну душу,
І тепер йому по-царськи
Я подякувати мушу.

Тільки б дав нам Бог щасливо
Повернутися додому,
Срібла, золота насиплю
Я співцеві дорогому!..»

IV

Кажуть, весь поміст у пеклі
З добрих замірів зложився!
Для пекельного помосту
І Бертольдо потрудився...

Вже давно Бертольд вернувся
Із далекої чужини,
Знов зажив життям веселим
Біля милої дружини.

Знов у нього в пишнім замку
Почалося вічне свято, —
О, тепер було у нього
Срібла, золота багато!

Окрім того, що набрав він
На війні всього без ліку,
Ще король йому в подяку
Нагороду дав велику.

Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своєму графстві,
Наче сам король вельможний.

Та околиця, де жив він,
Вся була йому віддана,
Люд увесь в тім краю мусив
Узнавать його за пана.

Тож спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний:
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було не довго,
Він дедалі в смак ввіходив
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив.

Що ж, напитки, та найдки,
Та убрання прехороші,
Та забави, та турніри,
А на все ж то треба гроші!

Та й по всіх далеких війнах
Граф привчився до грабунку,
А тепер в своїй країні
Він шукав у тім рятунку.

Почалися нескінченні
Мита, панщина, податки,
Граф поставив на дорогах
Скрізь застави та рогатки.

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю, —
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв, у себе в замку,
У ярмі стогнали люди,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливався людський стогін
Всюди хвилею сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті:
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місті ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх саджають,
Та ніщо не помагає,
Їх пісні ідуть по людях,
Всяк пісні ті переймає.

«Ну, — гукнув Бертольд, — то байка!
Я візьму співців тих в руки!»
Раптом чує — десь близьенько
Залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні,
В пані рученька тендітна;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров поллеться,
Як пробити пану груди?»

«Що се, що? — кричить Бертольдо. —
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

Коли се з-за мурів замку
Обіззався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі

Не турбуйся ти даремно,
Все одно, вельможний пане,
Вловиш нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!

Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар,
Врешті, він знайомий пана...»

Мов крізь землю провалився
Той співець — утік од лиха.
А Бертольд сидів і думав,
Далі так промовив стиха:

«Маєм свого отамана! —
Ось де корінь цілій справі!
Ну, та я тепера хутко
Положу кінець забаві!»

Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.

Власне, я тепер бажаю
Дать йому за них заплату:
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знаднее,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сес:

«Ви скажіте своєму пану,
Що заплати не бажаю,
Бо коли я що дарую,
То назад не одбираю.

Хай він сам те пригадає,
Що то ж я йому дав злото,
Хоч тепер об тім жалкую,
Краще б кинув у болото!

Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів,
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!»

З тим вернулись вірні слуги
До Бергольда і сказали:
«Так і так поет відмовив,
Ми даремне намовляли...»

Аж скипів Бертольд, почувши
Гордовитую відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:

«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.

Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!»

Знову слуги подалися
До убогої хатини
І, підходячи, почули
Тихий бренькіт мандоліни.

У вікно зирнули слуги,
Бачать: зібрана громада,
Всі стоять навколо ліжка,
Мов якась таємна рада!

Утомивсь поет від праці,
Третій день лежить в недузї,
Слухачі навколо нього
Посхиляли чола в тузі.

А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям, —
Тут вступили слуги в двері.

Всі метнулись хутко з хати,
І поет один зостався,
Подививсь на слуг спокійно,
Гордовито привітався,

Всі Бертольдові погрози
Слухав мовчки, усміхався.
А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвався:

«Ви скажіть своєму пану,
Що готовий я в дорогу,
Тільки хай велить прислати
Слуг ще двох вам на підмогу.

На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.

Та й в темниці буду вільний, —
Маю думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця.

З словом зіллються в темниці
Гіркий жаль і тяжка туга,
І тоді потрійна стане
І страшна його потуга.

І поет від свого люду
Не почує слів догани
В день сумний, коли на нього
Накладатимуть кайдани!»

Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та zostалися на світі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люди,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та зостався по Бертольд
Молодий його нащадок,
І пиху його, й мастки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки графські
Тюрми міцніі будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують.

Проти діла соромного
Виступає слово праве —
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

1. Визначте жанр, тему й головну думку твору.
2. Яку проблему взято за основу поеми?
3. У яку країну перенесено події твору? Визначте час, зображений у «Давній казці».

4. Розкрийте назву поеми.
5. Чому Леся Українка назвала свою поему казкою? Визначте казкові елементи у творі.
6. Охарактеризуйте художні особливості поеми «Давня казка», її строфічну будову та ритміку.

7. Яка роль поетичних фігур — анафори, антитези, риторичного запитання, риторичного звертання тощо в тексті поеми?
8. Чому добрий граф Бертольдо став жорстокою і хижою людиною? Порівняйте образи Поета і лицаря Бертольда.
9. Поясніть утілення ідей вільної творчості митця в суспільстві.

10. Доберіть із тексту цитати, які розкривають тему: «Роль митця в суспільстві».
11. Чому твір, який закінчується смертю головного героя, має оптимістичне звучання?

Поєма як ліро-епічний твір

ТЕОРІЯ
ЛІТЕРАТУРИ

Поєма (від грец. роблю, творю) — великий віршований твір з оповідним чи ліричним сюжетом. За жанрами поєма може бути *героїчною, дидактичною, сатиричною, бурлескною, лірико-драматичною, твором із романтичним сюжетом.*

Розквіт жанру поєми припадає на епоху романтизму. Ліро-епічна поєма виникала в ХХ ст. в результаті поєднання епосу серця й «музики», потаємних почуттів та історичної концепції («Гайдамаки», «Катерина», «Наймичка», «Відьма» Т. Шевченка).

У світі цитат

Глибоко національна у своїй основі, усім змістом зв'язана нерозривно з життям народу, з переживаннями нашої людини в теперішню добу (М. Грушевський).

*Твій голос — як травня ласкаві пісні,
Як древня земля твоя славна.
Зерно твоїх слів проросло і в мені:
У серці ж засіяно здавна!*

Г. Чиковані, грузинський поет

Коли б треба було окреслити творчість Лесі Українки одним словом, то найвідповідніше слово було б — боротьба... Співець героїчного вольового начала в людині, вона однією з найвищих людських чеснот уважала почуття обов'язку, вірність обов'язкові, незламну твердість у його виконанні.

Це була жінка-боєць, жінка-воїн — суцця правда. Але це була жінка, і глибокою, ніжною жіночністю овіяні деякі її ліричні шедеври, у яких вона часом — на хвилинку — опускала гострий свій меч і навіть іноді видобувала із серця сумні, але розпачливі ноти (М. Рильський).

ЄВГЕНІЯ ЯРОШИНСЬКА (1868–1904)

Євгенія Іванівна Ярошинська народилася 18 жовтня 1868 р. в с. Чунькові, нині Заставнівського району, на Буковині в сім'ї вчителя. Освіту здобула в шестикласній «школі вправ», а потім займалася самоосвітою. Під впливом класиків німецької літератури Є. Ярошинська пише німецькомовні твори. Їх друкують у віденських газетах, тож буковинська дівчина могла б стати німецькомовною письменницею. Свого часу перші твори німецькою мовою написали Ю. Федькович, О. Кобилянська. Проте під впливом творів Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Франка вони повернулися до рідної української мови. У становленні Є. Ярошинської як письменниці велику роль відіграв Ю. Федькович. Він підтримав молоду авторку, дав їй змогу друкуватися в редакційній ним газеті «Буковина». Великий вплив на неї мав також М. Павлик, соратник І. Франка.

Євгенія Ярошинська активно збирала фольклор Буковинського краю і була нагороджена за це срібною медаллю від Петербурзького «Російського географічного товариства».

Багато сил Євгенія Іванівна віддала педагогічній діяльності, виховуючи в дітях любов до рідного слова, до рідної країни. Вона брала активну участь у жіночому русі, займалася фольклорно-етнографічною діяльністю.

Згодом письменниця тяжко захворіла; 21 жовтня 1904 р. після невдалої операції вона померла на тридцять шостому році життя.

Літературна спадщина Є. Ярошинської порівняно невелика — це близько тридцяти оповідань, новел, нарисів і казок, три повісті, статті, фольклорно-етнографічні праці, записи народних пісень, переклади, листи. Герої художніх творів Є. Ярошинської — селяни й інтелігенція.

Одна з кращих повістей письменниці «Перекинчики» опублікована в 1902 р.

Багато творів Є. Ярошинської присвячено дітям. Вони увійшли до трьох книжечок письменниці, виданих у Львові під назвою «Перша китичка для малих дівчат», «Друга китичка для малих дівчат» і «Третя китичка для малих дівчат». Притча «Двір життя» входить до збірки Є. Ярошинської «Повістки для молодіжи». Маленький хлопчик Стефан — головний герой оповідання — не може жити без старшої сестри і, лежачи біля її могили, просить, щоб дівчина забрала його до себе. Повести хлопчика до сестри взялася «дивна блискуча пташка». По дорозі до сестри хлопець проходить через усілякі випробування: працює, як бджола; визволяється із зачарованого будинку; долає стрімкі кам'яні схили; витримує спеку й холод; перепливає швидко холодну ріку й таки приходить до двору життя, де й зустрічається із сестрою. Та підводить його до води, Стефан нахилиється і бачить у воднім дзеркалі згорбленого старця. Виявляється, що на пошуки двору життя він витратив увесь вік.

Титульна сторінка повісті «Перекинчики»

1. Назвіть основні факти біографії письменниці.
2. Які твори написала Є. Ярошинська для дітей?

3. Розкажіть про педагогічну, громадську та фольклористичну діяльність Є. Ярошинської.
4. Чому перші літературні спроби письменниці були німецькомовними?

5. Хто з українських письменників відіграв значну роль у становленні Є. Ярошинської як літератора? Відповідь аргументуйте.
6. Із яких творів складається літературна спадщина Є. Ярошинської. Розкажіть про їхню тематику та жанрове розмаїття. Назвіть одну з кращих повістей письменниці.

7. Складіть план до статті.

ДВІР ЖИТТЯ

Се вже тому буде багато літ, як у маленькім селі проживав невеликий хлопець Стефан. Він був круглим сиротою і жив разом зі своєю старшою сестрою, котра заробляла для нього і для себе на шматок хліба. Аж якось вона простудилася й занедужала. Стефан доглядав її, але се не помогло, вона померла. Бідний хлопець плакав і жалував, а як по похороні всі люди розійшлися із цвинтаря, то він, лишившись сам, ліг коло свіжої могили і почав хлипаючи говорити:

— Що я бідний тепер робитиму? Сестричко, змилосердся, візьми мене до себе, най я тут не поневіряюся!

— Звірся мені, — обізався голос з яблуньки, що росла в близькості, — я заведу тебе до сестри, лише мусиш слухати моїх приказів.

Стефан глянув угору й побачив дивну блискучу пташку, що сиділа на галуззі яблуньки.

— Хто ти, що говориш, як людина? — запитав задивований, а разом і утішений хлопець.

— Я — віра, — відповіла пташка. — Я запровадила твою сестру до двору життя. І ти зайдеш туди, як підеш тою дорогою, котру я покажу тобі, і як нічого у світі не заверне тебе з неї. Ця дорога тяжка й повна небезпек, але не бійся, тобі не станеться нічого злого; доки будеш іти вправо, я буду з тобою.

— О, заведи мене якнайскоріше до моєї сестри, — просив хлопець.

Пташка піднялася вгору і полетіла, даючи хлопцеві знак, щоб ішов за нею. Хлопець пішов. Дорога вела через завітчані луки, на котрих пильні пчїлки збирали мед.

— Що ви тут робите? — запитав їх хлопець.

— Ми мусимо збирати засоби на зиму, ми працюємо, бо працювати — значить жити! — відповіли маленькі створіння.

— Запам'ятай собі те, що кажуть пчїлки, — відозвався згори голос віри, — і старайся діяти по їх словах.

Стефан запам'ятав собі ті слова, і де траплялася йому по дорозі праця, не обминав її, а сповняв щиро і совісно. Він переходив тепер через пусті, безлюдні околиці, і йому було на душі дуже тяжко. Нараз побачив побіч своєї дороги рожевий гай, у котрім весело забавлялися мотилі й хрущі. На квітучих корчах рож соловейки виспівували свої гарні пісні. Стефанові тут дуже подобалося. Він із приємністю вдихав пахуче повітря і бігав за мотілями. Нарешті зловив одного з найкращих.

— Будь моїм приятелем, — сказав до нього, — та ходи зі мною до двору життя, де перебуває моя сестра.

— Одна із сих рож вартніша для мене, як всі сестри на світі. Учора я був ще гусеницею, сьогодні мотилем, а завтра — нічим. Тому мушу бавитися! Бавитися — значить, жити! Тішмося, доки світить сонце; злови мене, коли можеш. — Мотиль літав від корча до корча, від рожі до рожі, а хлопець ганявся за ним, не вважаючи, що через те віддаляється чимраз більше від своєї дороги. Нараз почув, що під його ногами запалася земля, і він упав у глибоку прірву, котра була закрыта рожевими корчами. На щастя, ухопився за виступаючий корч, бо інакше був би вже не увидів денного світла. Окровавлений, видобувся з прірви й оглянувся за своєю крилатою товаришкою подорожі. Він жалкував, що піддався спокусі й став непослушним. З плачем наслухував, чи не почує де голосу віри. Довго, довго слухав, аж почув той голос далеко, дуже далеко. Він подумав, що вона заведе його знов на праву дорогу, і дав собі слово, що тепер нічого його не примусить зійти з тої дороги.

Йдучи через поля, покриті колосистим збіжжям, зайшов на обліг¹, де паслося стадо волів. Через обліг тік вузький потічок, а там далі росли розлогі дуби. Змучений Стефан хотів у їхній тіні відпочити хвилю, тому приступив до найвиднішого вола і запитав, чи зможе затриматися тут. Віл прийняв його дуже радо і просив стати волом і разом із ними проводити свої дні.

¹ Обліг — протягом кількох років не оране, не оброблене поле; переліг.

— Чи не чули ви про двір життя? — допитувався Стефан.

— Наші прадіди говорили часом за се, — відповів рогатий віл. — Але ми дуже освічені, щоби вірити в подібні байки. Немає більшого щастя, як їсти та спати.

Стефан сумно помандрував далі. Через час побачив перед собою великий будинок, котрий заступив йому дорогу.

— Чи се двір життя? — питав хлопець.

— Ні, — навчала його віра, — тут мешкає злобна чарівниця, котра перемінюється часом в жабу. Вона запросить тебе залишитися в неї, а як ти зробиш се, то перетворить тебе у вола.

Стефан не мав часу відповісти, бо перед ним з'явилися два великі дуже гарні пси, що завели його до помешкання чарівниці. Вона сиділа в постаті великої жаби на троні й мала корону на голові.

Із поганим усміхом подала йому грубу лапу, і він мусів її поцілувати.

— Приятелю, — почала вона, — я знала, що ти прийдеш сюди, круки принесли мені сю звістку. Я подумала зробити тебе паном моїх скарбів, якщо залишишся в мене. Тут чекає тебе життя, повне втіх. Ходи, подай мені руку і забудь за свою тяжку дорогу, котрої ти не зможеш перейти.

— Ніколи, — обізвався Стефан, — я не шукаю ні блиску, ні багатства, моєю метою є двір життя!

— Ти пожалкуєш, — закричала жаба в найбільшій злості й щезла. Замість неї з'явилася ясна полумінь, що заслонила вихід. Бідний Стефан не знав, що робити, і дивився безпомічно навкруги.

Утім, почув тихенький голос віри. Він зібрав усю свою відвагу і кинувся в полумінь. Він волів віддати життя, аніж пробувати довше на сім поганим місці. Але, о диво! Полумінь розділилася, і він вийшов неушкоджений із зачарованого будинку.

Тут на нього чекала віра. Вона перелетіла через зачароване місце.

Дорога, що була дотепер приємною, обсадженою тінистими деревами, ставала чимраз стрімкішою, каменистою. Гостре каміння кололо Стефана в ноги, він був такий змучений, що не міг йти далі. Тепер він зазнав від віри правдивої щирості. Вона піддержувала його, як дорога ставала тяжчою, гартувала до подальшої витривалості. По великій спеці слідували часом сніг і метелиця. Підвечір вони прийшли до широкої ріки, котру треба було перейти. Не було ні човна, ні моста. Повернутися вже було запізно.

— Відваги! — говорила віра. — Кинься у воду, на другому березі стоїть двір життя. Як мине ніч, уже будеш у спокійній пристані.

Мов зачарований невидимою силою, Стефан кинувся в ріку. Якийсь час тримався ще великої криги, але потім сили залишили його, він мусів пустити її. Ще останній погляд кинув на віру і почав тонути. Втім, ударив сильний грім, природа затряслася — хвилі викинули Стефана на берег. Як він прийшов до тями, не було вже темноти, а чудова зелень покривала околицю. На високій скалі недалеко виднівся двір життя.

Пожвавившись, Стефан піднявся із землі, підійшов до двора і почав просити, щоб його впустили, але нікого не було видно. На його несміливе гукання відповів голос із середини:

— Хто привів тебе сюди?

— Віра, — відповів Стефан.

Брама трохи відхилилася.

— Чи ти терпів, щоби стати гідним проживання у дворі життя?

— Так, — відповів Стефан, — але найбільше з власної вини.

Брама відкрилася на половину.

— Чи ти завжди виконував свої обов'язки? — звучало третє запитання.

— Не завжди, — зітхнув Стефан і впав на коліна. — Я часто блудив, але й карався за се великими докорами мого сумління. Прости мені й пусти у двір життя, за котрим я так тужив.

Брама розкрилася цілком, і на середині гарного огорода, по котрім проходжувалося багато людей, Стефан побачив свою сестру. Він підбіг до неї і обійняв обома руками.

Але коли вона повела його до близького потоку, щоби напився цілощюї водиці, у воднім зеркалі він побачив згорбленого старця, який був подібний на нього.

Тепер Стефан зрозумів, що на шукання двора життя пройшло ціле його життя...

1. Пригадайте визначення притчі. Чому прочитаний твір є притчею?
2. Чи витримав Стефан свій життєвий іспит? Чи завжди супроводжувала його віра?
3. Чому дорога до двору життя стає чимдуж стрімкішою і каменистішою?

4. Чого навчає притча «Двір життя»? Назвіть проблеми, які порушує авторка у творі.
5. Знайдіть в оповіданні приклади архаїзмів (застарілої лексики). Доберіть сучасні синоніми до них.
6. Що зрозумів Стефан, потрапивши в потрібне йому місце й зустрівшись нарешті з рідною сестрою?

7. Розкрийте алегоричність образів пташки, пчіл, лег-кокрилої комахи, жаби. Що означають вони для людини на її життєвому шляху? До чого слід прагнути, а чого уникати?
8. Прокоментуйте слова дивної пташки про дорогу до двору життя: *Ця дорога тяжка і повна небезпек, але не бійся, тобі не станеться нічого злого; доки будеш іти вправо, я буду з тобою.*
9. Як ви зрозуміли метафоричний вислів *двір життя*? Що він уособлює для людини? Які три важливі запитання пролунали із середини двору життя? Чому брама пропустила його?
10. Складіть цитатний план оповідання «Двір життя».
11. Складіть власний твір притчового характеру, який би розкрив подібні проблеми.

Поняття про символи

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Символ (від грец. симболон — знак) — словесне чи картинне зображення, яке допомагає окреслити певну ідею, виразивши її через натяк, через вказівку на певну подібність між реальним предметом і предметом мрії, уявним предметом. Символ використовується тоді, коли не можна описати предмет, а можна лише натякнути на нього, відтворити на основі якоїсь істотної подібності чи внутрішньої спорідненості з іншим предметом. Скажімо, у творах Т. Шевченка символом смерті є далека дорога, символом Яна Гуса, героя поеми «Єретик», є орел, калина на козацькій могилі — це дівчина, Прометей у поемі «Кавказ» — це символ невмирущості народу, сокира у вірші «Я не нездужаю нівроку...» є символом революції.

У світі цитат

Гарний талант початківця виявився на Буковині в особі панни Є. Ярошинської, яка своїми новелками, узятими з життя, підтримує виключно буковинські видання (І. Франко).

**ІЗ НОВІТНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
XX ст.
ВСТУП**

**Історичні
умови
розвитку
художньої
літератури
XX ст.**

**Тодось
Осьмачка**

**Андрій
Малишко**

Олег Черногуз

**Анатолій
Дімаров**

Ірина Жиленко

ІСТОРИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ XX ст.

Українську літературу XX ст. умовно можна поділити на три етапи: перший — література від 1900 — до кінця 1930-х років, другий — 1940–1950 рр., третій — друга половина XX ст.

Перший етап характеризується творчим змаганням письменників старшого покоління, які сповідували й відстоювали реалістичний стиль у літературі й митців нової генерації, зорієнтованих на Європу та модерністські течії в мистецтві. Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний ще відстоювали народницькі позиції, але вже на повну силу Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, а з молодших — Микола Вороний, Олександр Олесь і Грицько Чупринка декларували нову естетику. Цей поділ на прихильників традиційного літературного стилю й стилю модерного збережеться і в 1920–1930-х роках, коли з'являться літературні організації «Плуг», «Гарт», Асоціація панфутуристів, угруповання конструктивістів, неокласиків та ін. Модерний стиль виникне і в 60-х роках XX ст., коли в літературу прийдуть Дмитро Павличко, Ліна Костенко, Іван Драч, Микола Вінграновський, Василь Симоненко, Євген Гуцало, Володимир Дрозд, Ірина Жиленко та ін.

Творчість Тодося Осьмачки, Андрія Малишка, Анатолія Дімарова, Олега Черногуза, Ірини Жиленко певною мірою віддзеркалюють усі названі етапи. Тодось Осьмачка починав літературну діяльність у 20-і роки XX ст. Він на власні очі бачив увесь жах голодомору 1933 р., зазнав репресій. У роки Другої світової війни Т. Осьмачка змушений був емігрувати. На чужині письменник продовжував творити, там виходили у світ його твори.

Андрій Малишко почав друкуватися в середині 30-х років XX ст. Він пережив лихоліття Другої світової війни, був учасником жорстоких боїв із загарбниками, свідком героїзму і звитяги солдатів-визволителів, і талановито висвітлив це в поетичних творах. Після розвінчання культу особи Сталіна, що спричинило

важливі суспільно-політичні зміни, поет вдихнув повітря свободи. У роки ідеологічної відлиги він сказав своє правдиве слово про Україну, її красу, оспівав любов до матері й коханої жінки.

Анатолію Дімарову також випало спізнати лиха, яке принесла війна. Він прийшов в українську літературу в 50-х роках ХХ ст. Визнання його як письменника було повільним і тяжким. Особливо дошкуляли цензурні утиски — свого часу з роману «І будуть люди» були вилучені глави про голод 1933 р. Проте письменник наполегливо утверджував своє слово, узаконюючи сільські, містечкові й міські «історії», які дали йому змогу адекватно, чесно й негучно відтворити те, що пережив народ.

До когорти шістдесятників можна долучити й Олега Чорногуза; з його приходом в українській літературі відродилася сатира, витіснена з ужитку радянською номенклатурою. Він відмовився від стандартних сюжетних схем і «дурного» сміху, критично опишував недоліки виробничого життя, «досягнення» лженауки, ділків і пристосуванців різного ґатунку.

До шістдесятників належить і поетеса Ірина Жиленко. Їй, як й іншим представникам цього покоління, відомі любов читача та нищівні удари критики, що вимагала від письменників дотримання соцреалістичних канонів.

У вільних умовах творять прозаїки та поети, які прийшли в літературу в роки перебудови (1985–1990), а особливо після проголошення незалежності України.

1. На які етапи можна поділити українську літературу ХХ ст.? Визначте роки кожного з них.
2. Окресліть тематику творів і жанрове розмаїття української літератури ХХ ст.

3. Творчість яких поетів і письменників віддзеркалює всі етапи розвитку української літератури? У чому виявляється схожість долі цих митців?
4. З ім'ям якого письменника-шістдесятника пов'язаний розвиток сатири?

5. Який історичний етап в Україні створив письменникам усі умови для самовиявлення, реалізації своїх талантів? Чому?
6. Які відомі літературні угруповання з'явилися в 20–30-х роках ХХ ст.?

7. Підготуйте повідомлення про життєвий шлях одного з митців ХХ ст.

ТОДОСЬ ОСЬМАЧКА (1895–1962)

Тодось Степанович Осьмачка народився 3 травня 1895 р. в с. Куцівці на Черкащині в сім'ї бідного селянина. Середню освіту здобув у рідному селі. Ще школярем захопився поезією. З часом почав писати вірші. Закінчивши Київський інститут народної освіти, учителював у Києві. За поему «Думи солдата», спрямовану проти царського уряду та війни, потрапив під військово-польовий суд. Перша збірка Т. Осьмачки «Круча» побачила світ у 1922 р.; до неї входило десять поезій. Поет належав до літературного угруповання «Ланка», а пізніше — «Марсу» («Майстерня революційного слова»), що утворилося замість «Ланки». До цих угруповань входили відомі поети й прозаїки Г. Косинка, В. Підмогильний, Є. Плужник, І. Багрянний та ін. У 1925 р. виходить друком друга збірка Т. Осьмачки «Скитські вогні», а незабаром — третя збірка «Клекіт». Уже на перших поезіях Т. Осьмачки позначився вплив П. Тичини, а також французьких поетів-символістів П. Верлена, С. Малларме.

Жорстока реальність 20-х років ХХ ст. (голод, зубожіння села та інші негаразди) вносить у поезію Т. Осьмачки нотки болю й тривоги за рідний народ, посилює розпач, відчуття самотності (до таких творів належить зокрема вірш «Лист»).

У роки репресій Т. Осьмачка зазнав переслідувань, арештів, допитів. На початку Другої світової війни після нетривалого перебування в родичів він виїжджає за кордон.

Тодось Осьмачка опиняється в Німеччині. Тут він перебуває в таборі переміщених осіб, активно співпрацює в організації письменників-емігрантів МУР («Мистецький український рух»). Поет бідує. Він мріє зібрати кошти на видання своїх творів, а потім продати весь тираж і розрахуватися з боргами. Переїжджає до США, але й тут страхи за життя не залишають його. Згодом він їде до Канади, потім до Франції, Югославії, знову до Німеччини, де його

спіткала тяжка недуга. Друзі звертаються до лікарів, сподіваючись врятувати поета. Та лікування не допомогло. 7 вересня 1962 р. Т. Осьмачка помер на 67-му році життя.

Тодось Осьмачка написав повісті «Старший боярин», «План до двору» та «Ротонда душогубців», переклав твори В. Шекспіра й О. Уайльда.

Образами, запозиченими з казок, переповнений вірш Т. Осьмачки «Україна», надрукований у збірці «Китиці часу». У цьому творі він бачить свою землю багатою і щасливою, називає Україну «синє-небою».

У багатьох творах Т. Осьмачки спостерігаємо химерне переплетіння дитячих уражень і вражень від «дантових кіл» тоталітарного режиму.

Казковою гіперболізацією та народно-пісенними мотивами насичений вірш «Казка» (1921), що увійшов до збірки «Скитські вогні».

Поет згадує дитинство, як його, ще маленького, мати купала в любистку, йому здається, що тоді в купелі залишилося його серце і що з тієї води, вилитої під калину, виросло ромен-зілля, те зілля зірвала дівчина, яку поет шукав усе життя.

1. Визначте етапи життєвого й творчого шляху письменника.
2. Твори яких зарубіжних письменників перекладав українською мовою Т. Осьмачка?

3. З'ясуйте, як «ходіння по муках» у 30-х роках ХХ ст. вплинуло на подальшу долю Т. Осьмачки.
4. Де перебував поет під час Другої світової війни? Який вплив мав цей факт на його творчість?

5. Охарактеризуйте змістовну та естетичну цінність його поезії.
6. У чому полягає трагедія життя Т. Осьмачки?

7. Проведіть міні-дослідження на тему: «Фольклорні елементи у творчості Тодося Осьмачки».

Гіпербола — перебільшення; стилістична фігура, у якій перебільшено певну ознаку, щоб посилювати виразність мови.

УКРАЇНА

Шляхи мої не міряні,
гори мої не важені,
звірі мої не наджені
води мої не ношені,
риба у їх не ціджена,
птахи мої не злякані,
діти мої не лічені,
щастя моє не злежане...
Оце така я в тебе матінка,
в руці Господній
Україна синенебая!

Ф. Манайло. Село в горах

ЛИСТ

Гарячим вітром прилетів
Од батька лист,
Що чорну кригу град звалив
Там серед нив;
Що скрізь поламани лежать
Сухі поля
І села викотили жаль
На давній шлях.
На тім шляху пили курять
На цвинтарі —
Вози то з мертвими риплять,

Як журавлі...
 І батько просить «як-небудь
 На пудів два...».
 Я ж тільки й можу, що від мук
 Тут закричать!
 Сорочка в мене та штани,
 Ще черевик...
 П'ятою з «Паньківки» сліди
 Я позначив.
 Чийми ж п'ятами вгорі
 На небесах
 Мені так світять вечори,
 Як я в сльозах?
 Нічого, тату, вам не дам,
 Я сам як глід —
 Просить до «Ар» ходжу в туман
 Важкий обід.
 А поки що крихти з шухляд
 Цвілі поїм
 Та пісню вашого села
 Хоч розповім.
 А ті ж крихти, в ночах живі,
 З стола небес
 Хай рідний вітер на папір
 Мені зідме!

1. Які події з життя українського села зображені автором у вірші?
2. Про що в листі просив батько сина? Яка трагедія трапилася в його селі?

3. Чи зміг син допомогти батькові? Чому?
4. Яким настроєм проиняний вірш? Порівняйте вірші «Казка» і «Лист» за ліричним забарвленням.

5. Як ви зрозуміли останні рядки вірша: *...А ті ж крихти, в ночах живі, / З стола небес / Хай рідний вітер на папір / Мені зідме!?*
6. Поясніть значення виразу *сам як глід*.

7. Поміркуйте, чому трагедію батьківського села син називає піснею.

КАЗКА

Як купала мене мати
у любистку,
трусив зорі Див із лану
у колиску.
Схиляв голову весняну
голий місяць
до маленьких моїх ніжок
в купіль свіжу.
Вода з місяця збігала
на малого,
ніби сріблом полоскала
тепле лоно.
Як скупала мати сина,
то між зорі
положила у колиску,
як у полі...
Як у полі, на могилі
коло яру,
у пшеницю колосисту
серед лану.
Та в купелі моє серце
залишилось,
й мати вилили з водою
під калину.
М'ячі срібні кругом серця
впали в трави —
солов'ї їх покотили
на дзеркала.
Ромен-зілля зросло з серця
в росах кутих,
йому в листя упав місяць
з озер гнутих.
Погойдулось ромен-зілля
на все поле,
свою голову вмочило
в синє море.
З моря сокіл тоді степом
нап'яв крила,
з крил тумани поспадали
скрізь по нивах.

Й ромен-зілля стало в'януть
у туманах...
Ішла дівчина й зірвала
його в травах.
Тепер дівчину шукаю
в теплих зорях —
дзвоню в роси, з поля босий
в сині гори!

1. Чому свій вірш Т. Осьмачка назвав казкою? Знайдіть казкові мотиви в його поезії.
2. На якому художньому засобі побудовано вірш (*угав місяць, тумани поспалили, Див трусив зорі у колиску та ін.*)?

3. Яка головна думка вірша? Уособленням чого для автора є образи: *ромен-зілля, любисток, пшениця колосиста, вода з місяця* тощо?

4. Визначте ліричне забарвлення поезії. Охарактеризуйте настрій героя.
5. Який образ з вірша вам сподобався найбільше? Чому?
6. Як ви зрозуміли словосполучення *дзвоню в роси*?

7. Зверніть увагу на побудову вірша. Який спосіб римування він має? Випишіть декілька рим.
8. Спробуйте скласти ряд власних асоціацій, пов'язаних із рідним краєм.

Фольклорні елементи в мові творів письменника

Фольклорізм (від *англ.* народна мудрість, народне знання) — наявність у літературному творі фольклорних елементів, тем, сюжетів, образів, поетичних фарб, естетичних норм та ідеалів у професійній художній творчості, публіцистиці та ін.

АНДРІЙ МАЛИШКО (1912–1970)

Андрій Самійлович Малишко народився 14 листопада 1912 р. в с. Обухові Київської області в родині сільського шевця. Після закінчення Київського інституту народної освіти вчителював, працював у республіканських газетах і журналах. Під час Другої світової війни А. Малишко був кореспондентом фронтових газет. Після війни його призначають відповідальним редактором журналу «Дніпро». Друкуватися він почав ще в студентські роки. Перша збірка поета «Батьківщина» побачила світ у 1936 р.

Твори А. Малишка поєднують глибокий ліризм, емоційність, сентиментальність, широке використання народних уявлень про прекрасне, віру в силу, неперебутність і незнищенність народної моралі. Протягом життя А. Малишко видав майже сорок поетичних збірок. Він автор таких пісень, як «Рідна мати моя», «Знову цвітуть каштани», «Ми підем, де трави похилі», «Пісня про рушник», «Вчителька», «Чому, сказати, й сам не знаю», «Цвітуть осінні тихі небеса». Покладені на музику Платоном і Георгієм Майбородами, Олександром Білашем, вони стали широковідомими й улюбленими в народі.

Важливе місце в його творчості посідає тема війни. Поет звертається до неї і в повоєнні роки, і пізніше. Вершинною серед творів А. Малишка про Другу світову війну є поема «Прометей» (1946). Українські поети не раз зверталися до образу давньогрецького титана, який дав людям вогонь і ліки, приручив тварин, запряг до воза коней, збудував перший корабель і змайстрував вітрило... Прометей належить до галереї так званих вічних образів. Тарас Шевченко оспівав його в поемі «Кавказ» як борця за волю.

У поемі «Прометей» А. Малишка події відбуваються під час Другої світової війни: хлопчик знаходить на березі Дніпра пораненого солдата із Смоленщини, селяни доглядають його; хлопчик

читає солдатів «Кобзаря»: твори про Гонту, Катерину, Прометея, образ якого особливо вразив пораненого. Під час облоги фашисти знаходять бійця. Селяни заповняють окупантів, що юнак — їхній, проте, їм не вірять. Солдат, аби врятувати селян від покарання, зізнається, що він розвідник. Німці прив'язують його до дуба і сплячуть. Поет називає героя «русявим Прометеєм», адже той також пожертвував життям заради порятунку людей.

Талант А. Малишка з особливою силою розкрився в 60-і роки ХХ ст. За збірку «Далекі орбіти» поет був удостоєний Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1964).

Помер А. Малишко 17 лютого 1970 р., похований на Байковому кладовищі в м. Києві.

1. Автором яких відомих пісень став А. Малишко? Назвіть композиторів, які поклали слова поета на музику.

2. Як вплинула Друга світова війна на долю А. Малишка?

3. Назвіть першу збірку поета. Які характерні риси поезії А. Малишка привернули до неї увагу?

4. Яка тема у творчості поета стала головною? Чому?

5. Кого назвав поет Прометеєм у своїй поемі?

6. За яку збірку віршів поет був удостоєний Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка?

7. Підготуйте за додатковим матеріалом реферат на тему: «Пісенна творчість Андрія Малишка».

ПРОМЕТЕЙ

(Скорочено)

Як зараз бачу: з-за ріки —
Дві кручі, наче маяки;
Одна зелена, чорна друга.
Чи літне сонце, чи зав'юга, —
Вони стоять собі віки.

На чорній кручі чорний дуб,
Як добрий воїн-вітролюб,
Весь посмаглилий, обгорілий,
Стоїть на кручі потемнілий.
Кому б сказати все? Кому б?

А тиха пристань ожива:
В артілях виспіли жнива,
Вантажать динь багряні кулі,
І кавуни лежать поснулі,
За човном човен підплива.

Од цигарок снується дим,
І пахне житом молодим,
І рибним виловом багатим,
Сухим засмоленным канатом
І тютюном, як спирт, міцним.

Чому ж та круча нависа?
Чому лиш чебер та роса
Лежать на схилі одиноко,
І стовбур спалений високо,
Як меч, ввігнався в небеса?

I

Отож на пристані, як сон
Зморив, узяв собі в полон
Артіль вантажників, і тиша,
Замків закованих міцніша,
Лягла на тучі й на затон,

П'ятірка сивих плотарів
Сиділа в тінях яворів.
Варили кашу на триніжку,
А молодий козячу ніжку
Смоктав і річ сповага вів.

Я теж підсів до них...
«Тоді дощі пройшли і на воді
Ще хвилі в'юнились, ще зорі
Стояли тихі та прозорі,
Як перші маки молоді.

Ще вечір спав в очеретах
І полохливий мокрий птах
Шукав гнізда. Об тій годині
Знайшли їх трьох в оцій долині:
Один юнак, а два — в літах.

Знайшов їх хлопчик із села
Із нашого. Смертельна мла
Ще молодого не зв'ялила,
А двох старіших опалила,
Холодні очі сповила.

Вони уткнулися в пісок.
Немов заснули на часок,
І землю гріли під собою, —
Шматок землі, одбитий з бою,
Плацдарм — на метр, а чи на крок.

То добре — німців ні душі.
Шумлять пошерхлі комиші.
Бійців тих два, прийнявши муку,
Плече в плече, рука на руку
Лежать. Видать, товариші.

А третій попросив води,
Хлопчині каже: — Підведи,
Я ще живий, підходь-но ближче. —
Його сховали на горищі,
І ранок змив його сліди.

То був юнак не з ближніх міст,
Чи комсомолец, комуніст, —
Ніхто не знав. Знайшли солдатом.
То вже й мовчок. Немов за братом,
За ним дивились. Падоліст

Ще не вийшов із дібров,
Ще жовтень літа не зборов.
І в ті години, ясні й гожі,
Юнак вже зводивсь насторожі,
Відчув живу, гарячу кров.

Кажу, він був не з ближніх сіл,
А десь з Смоленщини, де стіл,
І хата, й люди — всім привітні,
Зайди у лютому чи в квітні,
То хліб і сіль — завжди навпіл.

І в нас, і в них — цвіте в маю,
Жита одні, в однім краю,
А вечорами — хлопців гулі¹,
А влітку в них такі ж зозулі
Кують в дубовому гаю.

Дніпро із їхніх шум-борів
Тече до нас. А в матерів
Такі ж смугляві, чесні руки,
А в довгі дні боїв і муки
І їхній край, як наш, горів...

Отож у темінь зореvu
На в'ялу, скошену траву
Його поклали у стодолі,
Забинтували груди кволі. —
Нічого, — каже, — оживу.

Неначе з тяжкого труда,
В пилу сорочка — аж руда.
А він хазяйці: — Що там, мати?
Смертям двом, — каже, — не бувати,
Одну ж обдурим, не біда.

Сусід одежину дає:
— Своє зніми, бери моє,
Ось, ось-бо німці будуть скоро. —
Він гляне скупю і суворо:
— Ні, — каже, — буду вже як є...

Лежить — в пілотовці своїй,
У гімнастюрці польовій,
З кишени виїняв білу хустку,
Неначе їхав у відпустку, —
Затримавсь на передовій.

П'янить ромашкою трава,
І він, неначе у жнива,
Приліг спочить, сказати слово,
А тільки рана випадково
Йому дихання забива.

¹ Гулі — гуляння.

Заснув. І сниться сон. Як тінь,
 Все метучи у пил і тлінь,
 Виходить смерть, старенька сваха,
 З мішком дорожнім, костюмаха,
 Бреде між часу й поколінь.

А проти неї вітер-птаха,
 Отой, що виріс у житах,
 Що гне дуби, як буйні коні.
 Питає смерть: «Боєць на сконі?
 Я з ним пограюсь попервах».

«Ні, не пограєшся, стара, —
 Говорить вітер, — не пора.
 Давай-но битися з тобою,
 Як переможцем вийдеш з бою,
 Кульгай, бери його з двора».

Як свисне щерблена коса,
 Аж кров'ю бризнула роса,
 А вітер: «Стій!» — і вище в тучі,
 Метнув на неї гори-кручі,
 Аж захитались небеса.

Вона на нього — сліз потік,
 Полки журби, — збирала ж вік.
 А він — цвітінням, літнім громом.
 Огнем любові, всім відомим,
 Стару у піджилки підсік.

Та смерть сміється: «Братку, бре!» —
 За косу й знову за старе.
 А він снаги узяв між люди,
 Гарячим щастям їй у груди,
 Та смерть і щастя не бере.

Він — блискавицею до ніг,
 Хлібами, плодом, все, що міг,
 Зібрав. А смерть жує охоче,
 А костюмаха знай регоче,
 Кульгає в двір і на поріг.

І просить вітер у бійця:
 «Постій зі мною до кінця».

І людським серцем — в очі смерті,
Спалив, стоптав кістки потерті!
Ще є в людей такі серця!

Сміявсь юнак о другім дні. —
Це, — каже, — в роті по мені,
Мабуть, скучають. Сни на руку. —
А за вікном земля од гуку
Тряслась і корчилась в війні.

II

Ви чули, як шумлять бори
У вересневі вечори?
І кожен вечір — у шоломі,
В шинельці — в далі невідомі
Несе багряні прапори.

Де він спочине на землі,
Під курним небом, в ночі злі?
А з ним за дальніми містами,
За ріками і за мостами
Курличуть мирні журавлі.

Бійцю полегло, він міг
Вже підвестися на поріг,
Картоплю, зварену в «мундирах»,
Вже їв, як є, в розмовах щирих
Летів, як птиця, в даль доріг.

Він думав часто, що в полку
В таку годину, в ніч таку
Об нім забули. Про кончину
Сам командир в сумну годину
Промову висказав палку.

Що, може, на передовій
Його шукав весь перший рій.
Та де ж? І дощечку з зорею
Йому зробили, й над землею
Вона над іншим кличе в бій.

А він живий, дивись, живе!
Чуття бринить легке й нове,

Ще день чи два — і він, нівроку,
Глибінь Дніпра, ясну, широку,
Не в човні — сам перепливе.

За ним — до смертної межі
Німецькі кулі, як ножі,
А з ним услід — дніпровські бурі,
І сміх радий, і дні понурі,
Й вітрів осінніх мятежі

Перепливають. Такі дива.
То буде радість, а слова
Самі поллються. — Як ти? Звідки? —
А рани дві — важкі, як свідки,
Та ще в сивинах голова...

Чекай, це все в потоці мрій.
Заходить хлопчик, вірний твій
Товариш. Він тебе німого
Знайшов із матір'ю й до свого
Двора приніс. Живи. Радій.

— Ну що там, хлопчику? Сідай.
— А що казати? Німцю край!
Година, бачите, сувора,
Не сплять учора й позавчора.
Гелгочуть, шепчуть. Що там — знай!

— Видать, капут? — Мабуть, капут!
Гармат наставили он тут,
За нашим садом в огорожі,
Блукають тихо на сторожі,
Один другому: «Гут? Не гут!»

А щоб вас чорт узяв, сичі!
— І ще що бачив? — Що? Вночі
Вже осінь глянула до двору.
Мені б до школи в цюю пору,
Та школу замкнута, й ключі

Украли німці. А в ліску
Кленове листя по піску

Лежить багряною габою,
А чорногузи між собою
Клекочуть на старім містку.

І ти Смоленщини поля
Згадав обкошені. Рілля
Біліє в бабинім тім літі,
Немов по всім широкім світі
Полотна білі простеля.

Калина в пурпурі, дуби,
На отчій хаті голуби
Злітають в синь, гармошка грає,
І так-то грає — серце крає,
Що вмри, — а згадуй і люби!

Снується вечором легка,
Глибока й тиха, як ріка,
Забута пісня за поромом:
«Звезда полей над отчим домом
И матери моей рука...»

— Ах, світе вольний, грозівий,
Як я люблю тебе! В нічний
Осінній тиші хоч книжчину
Ти почитай мені, хлопчино,
Світи ліхтарик, хлопче мій!

— А що читати? Книг нема.
Тут за листівку — всім тюрма,
А ви про книгу. Де та книжка?
Хіба «Кобзар»... — В очах усмішка,
Побіг, руками обома

Несе. Сухий листок — папір
У книжці, видно, з давніх пір
Не раз прочитаний, жовтавий,
А жар його, а поклик правий
Легкою мірою не мір.

І вже бреде сліпий кобзар,
І Гонта кличе на пожар,

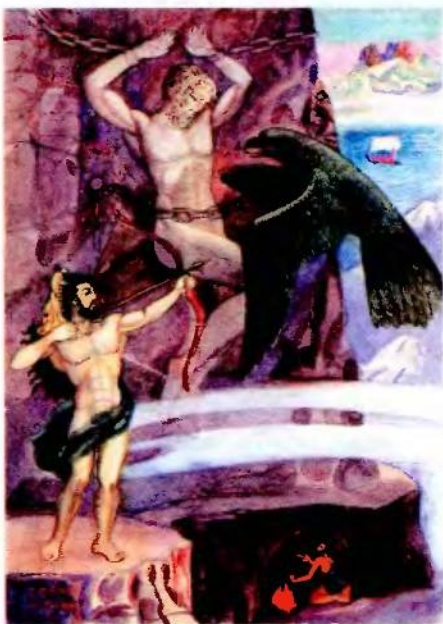

Кавказькі гори, в млу повіті,
Рясною кровію политі,
Чолом підводяться до хмар.

І Катерина півжива
Дитя в хуртечі сповива,
Сніги колишуться над нею,
Орел жадібний Прометею
Криваве серце розбива.

— То хто ж він був? — То був юнак,
Що в бога вкрав вогонь і знак
Того вогню приніс людині.
Читай-но далі. — Мерхлі тіні
В кутку хитаються, як мак.

— І Бог убив його? — Ні, ні,
Скарав довічно, в єдині
Прикув до скелі, мов к порогу.
— То й що? — Він не скорився Богу.
Ото людина!.. — Так одні

Собі удвох у пізній час
Щось гомонять. Ліхтар погас.
Вони вже сплять ополуночі,
І Прометея зорні очі
Їм в сні ввижаються не раз.

III

Облава німців по дворах,
Як та чума, ходила. Жах,
Німії, холодний, до світанку
Гримів прикладами на ганку,
Стріляв, свистів, палив у прах.

Повзли машини по шляху,
Стерню збиваючи суху,
Веселий півень на загаті
Мовчав, кричали діти в хаті
В тривожну ніч, у ніч глуху.

Ворота впали, од воріт
Сліди підкованих чобіт,
Чужих чобіт, чужого слова.
І місяць в небі, як підкова,
Безумно котиться у світ.

Уже моргає ліхтарець,
Уже в стодолі, де боєць
Заснув, — стоять, як сірі круки,
Уже кричать, падають на руки:
— Ти звідкіля? Ти хто? — Кінець.

Коли ж виводили за двір,
То на ворота впав твій зір,
На дві обірвані ворітні.
Здалось, завалені, самотні,
Вони шепочуть: «Нам повір,

Ми цю обійдемо біду,
Ми ще скрипітимем в ладу,
До нас хазяїн хліб везиме,
Весілля бубнами густими
Стрічати буде молоду.

А ти приходь, як будеш жив,
 До нас у гості після жнив,
 І щоб твоє зраділо око,
 Ми так відчинимось широко,
 Щоб ти й сучечка не вчепив!..»

IV

Коли ж розвіявся туман,
 Його з комірки на майдан
 Вели з-під допиту на люди,
 Можливо, хто жалом огуди
 Роз'ятрить біль зажитих ран.

Як важко перші кроки йти!
 На ланцюгах біжать хорти,
 Дорогу нюхаючи, звірі,
 І вартові мовчазно-сірі,
 І офіцери — два кати.

Про що ти думаєш в цю мить?
 Про те, що день твій одшумить,
 Що згасне погляд на півслові?
 Що, може, першої любові
 Не дочекались, не допить?

Людських облич, можливо, жаль?
 Чи неба літнього кришталь
 З дубами й сонцем у долині
 На серце ліг, як жар, однині,
 Як літ юнацьких тепла даль...

Чи, може, смерті лютий крик
 Ліг німотою на язик,
 І ти прокляв і сонце, й трави,
 Вечірніх зір м'які заграви
 І все, до чого здавна звик?

Ні... Як же можна проклясти
 Те, що живе в тобі для мсти,
 Для воскресіння, як відбиток
 Душі твоєї. Сонця злиток,
 І правду, й гнів — тобі нести.

Тривожить інше: «Стане друг
Людей розпитувать навкруг,
Чи хто розкаже, як з собою
Не взяв зневіри я з журбою,
Не похиливсь од ран-недуг,

А чесно вмер. Від цих долин
Чи зайде воїн хоч один,
Чи занесе в смоленську хату
Про мене звістку скупувату,
Що не верне додому син.

Що з ним не стрінеться сім'я.
Чи мати знатиме моя,
Що інша мати в іншій домі
Мене доглянула в утомі,
Неначе син для неї — я...

Що інша мати при свічі
В'язала рану на плечі,
Поїла чаєм, з вишні соком,
А одвернувшись, ненароком,
Тихенько плакала вночі».
Ну от і все. Б'є барабан.
Мовчить юрба. Завмер майдан.

Стоять жінки у три ряди,
Дівчата й згорблені діди,
І хлопчаки побіля тину
Злетілись, стихли на хвилину,
Почувши подихи біди.

А він — в пілотовці своїй,
У гімнастборці польовій,
В юхтових чоботях — напроти,
В очах ні крику, ні скорботи,
Таким ходив, мабуть, і в бій.

Лиш похилився раз чи два...
Чи закрутилась голова?
Від рани стомленого тіла
Уся сорочка потемніла,
Вся поруділа: не нова...

— Це ваш? — Це наш, — говорить дід.
 — Це наш, — хлопчак за дідом вслід.
 — Це наш, — дівча ступа охоче
 І щиро дивиться ув очі,
 Щоб не хитнувся, не поблід.

Ідуть мовчазно ковалі,
 А в хлопця руки в мозолі.
 Він, може, теж коваль? І знову
 Клепав би плуг чи гнув підкову.
 — Це наш, — і клоняться к землі.

А тесля теслі: — Підійдім,
 Він, може, теж возводив дім,
 Сушив кленину в ночі літні
 Чи ставив тесані ворітні.
 — Це наш, ми клянёмсь на тім!

І матерів гірка любов
 Підводить їх без перемов
 До юнака, бо ясночолі
 І їх сини воюють в полі.
 — Це наш, ми кров дамо за кров.

І вже земля, піднявши цвіт,
 Від круч, від поля, від воріт,
 Уставши камнем і травою,
 Вітрами й ніччю грозовою,
 Кричить: — Це наш! Іду на звіт...

Ах, як він мить оцю зустрів!
 Немов не дихав, не горів...
 І тіло — так! Своє це тіло,
 І сонце інше засвітило
 У кронах чорних яворів.

І навіть сірі горобці
 Здаються — срібні промінці,
 Дівочі очі, карі й сині.
 Він жив. Він житиме однині,
 Ховай же муку на лиці!

— Це ваш? Ви брешете. Не ваш!
 Чому ж у нього патронташ

І п'ять гранат знайшли в соломі?
Він ночував в чужому домі,
Він двічі ранений. Він — наш!

Ми з ним по-своєму. А вам
Я все сторицею віддам:
В теплушки всіх, гайда в дорогу.
Хати ж — з порогу до порогу
Спалю, стопчу — віддам чортам.

Ну, як? Це ваш? Замовкли ви? —
Як лан колючої трави,
Хитнулось, втихло. Тільки очі
Горять дідівські і дівочі
І сльози в матері-вдови.

Боець підвівсь, як біль із ран,
На цей осуджений майдан,
Побачив даль — не теплий вирій,
Теплушок ряд у ночі сірій,
Світанку смертного туман.

В теплушках люди без води,
Оці хлоп'ята і діди,
Ці матері — і в тебе ж мати, —
А ген за ними тліють хати,
Пожежі чорної сліди.

А кожен з них — сестра і брат.
Нащо їм холод ржавих ґрат?
Нащо їм сліз гіркі потоки?
І він вперед ступив два кроки:
— Стріляй! Розвідник я. Солдат.

V

Чотири ночі й довгі дні
Без сподівань, в самотині,
У кам'яній, як лід, комірці...
Лиш гострий окрик на повірці,
Лиш милі спогади одні. (...)

А по сухім календарю
Світанок вів свою зорю,
І день, пустивши буйні коні,
Ставав у хмарній оболоні
З високим вереснем на прю¹.

Яких думок, яких казок,
Яких-то спогадів разок
Ти нанизав у довгі ночі?
Надія в сні твої пророчі
Котила свій легкий візок.

У двері стукають: — Вставай! —
Надії край. Чекавню край.
Бери свої немудрі речі,
Бери життя своє на плечі...
То вітер свище? Ні, нагай.

Короткий день, короткий вік.
Кому він біль важкий зарік?
Кому розклав огонь на кручі?
То гомонить потік співуче?
Ні, — люди стали як потік.

І барабани б'ють згори,
І вороння — як прапори
Жалоби чорної у хмарі.
Ті ж людські очі — сині, карі —
Чекають, просять: говори.

І повели його на шпиль.
Над рокотання юрб і хвиль,
Ремінням скручений при згубі,
Високо піднятий на дубі,
Живий, дививсь на сотні миль.

Он — білий парус з-за ріки
Пливе, як чайка, у віки,
Полів нескошених безмежжя,
Он — видно все Лівобережжя,
І рідні армії, й полки.

¹ Пря — спір, змагання.

Свої там хлопці на межі,
Нові зайнявши рубежі,
Ще не обралися клопоту,
Парторг зайшов у першу роту,
Чита газету в бліндажі,

А кашовар зварив обід,
Веде до кухні димний слід,
Листи доставили в траншею.
Земля повернеться, й над нею
Умитий день зійде без бід.

А в тебе ніч побіля ніг,
І що ти міг? І що не зміг?
Огонь сухими язиками
По чорнокор'ю, між гілками,
До рук, звиваючись, побіг.

...Юнацькі руки молоді,
Вам добре б тішитись в труді,
Тесать, копать, залізо б гнути,
Садити сад, зелені рути,
Плоти гонити по воді.

Кохання б в серце полилось —
Вам гладить золото волось,
Своє тепло коханій дати.
Ви ще не вмiли обнімати,
А воювати — довелось...

Огонь сяга тобі до віч,
Палає дуб в мільйони свіч,
І сушить груди мука люта.
Ти руки звів — і трісли пута,
Реміння спалене із пліч.

Над зойк людей і даль узвиш,
У димну ніч, у мертву тиш
Глибiнь очей твоїх іскриться,
Ти не людина, ти вже птиця
І не палаєш, а летиш.

Тріпоче серце: «Я люблю
У справі, в радості, в жалю.

Огнем напоєне до краю,
Горю, м'ятежне, не згоряю!
І не прошу, і не молю...»

— Дивіться, люди, по мені
Устануть інші в пламені.
Ставайте й ви в трудні походи.
Не вип'ють прокляті заброди
Живущу кров мою. О ні!

Уже не видно ні лиця,
Ні засмаглих рук бійця.
Димить димовище під хмару,
І дуб тріщить, ясний од жару,
Зотлілий з серцем до кінця.

Ущухло вогнище, злягло.
Людей погнали у село,
А з ними йшли надії віщі...
Лише хлопчак на попелищі
Підвів засмучене чоло.

Десь журавлів пливли ключі.
А він, самотній, уночі
Ще довго в вогнище дивився,
Не витримавав, і похилився,
І впав на землю у плачі.

Жаркі вуглини підібрав
Для інших, радісних заграв,
Бо вже й йому сурмили ранки,
І серця стлілого останки
Зібрав, на груди приховав.

«Живіть мене теплом своїм,
Я понесу вас в кожен дім.
Щоб знов життя людське розквітло,
Чи ж ваше горде, яре світло
Не вмре, як одинокий грім?»

«Ой хлопчику, хороший мій,
Чому ти плачеш? Зрозумій,
У добре літо, в гошу весну

Я знову встану, я воскресну
Цвітком людських ясных надій...»

Світало. Хлопці-плотарі
Вже підтягали якорі,
І дуб об тій ясній годині,
Як чорний меч, на верховині
Торкнувся білої зорі.

Мені здалося, що то я
Стою, горю й душа моя,
Моя надія опівночі
Згоряє, б'ється і тріпоче,
Пливе, як неба течія;

Що вже я спалений стою
В тривожнім віці на краю
І людям серце простягаю.
Чи я живий, чи ні — не знаю,
Не відаю і не таю...

І тільки спогад з далини,
Як рідні відгуки луни,
І тільки зорі над землею.
О мій русявий Прометею,
Загублений в ночах війни!..

1. Які події в історії українського народу зобразив поет? Назвіть час подій.
2. Доведіть, що композиція твору — це «оповідання в оповіданні». Розкрийте дві сюжетні лінії поеми.
3. Поясніть назву поеми. Який зв'язок між давньогрецьким міфологічним героєм Прометеєм і молодим бійцем-розвідником?

4. За яких обставин молодий солдат напівживим потрапив до української хати і був схований її господарями від фашистів?
5. Які герої шевченківського «Кобзаря» згадуються в тексті поеми? Хто ознайомив розвідника з ними? Яке враження справили твори українського поета на солдата?
6. Назвіть батьківщину радянського бійця. Які картини рідного краю пригадуються героєві?

7. Чому герой відмовився від запропонованого одягу, який би міг його врятувати під час облави, а залишився у своїй польовій гімнастерці та пілотці?
8. Як намагалися сільські люди врятувати розвідника? Чи ризикували вони власним життям і долею рідного села? Доведіть це.
9. У чому полягав подвиг бійця? Що надало йому сили зустріти смерть?

10. Про що свідчить епізод поеми, у якому хлопчик, який був присутній під час страти розвідника, підбирає з пожежі вуглинка й ховає їх на грудях? У чому полягає авторська думка фіналу поеми? Пов'яжіть цей епізод із давньогрецьким міфом про Прометея.
11. Доведіть, що прочитаний твір є поемою. Доберіть власні заголовки до кожної частини твору.

Поглиблене поняття про композицію

Композиція (від латин. композиціо — складання, поєднання) — розташування й співвіднесеність компонентів художньої форми, тобто побудова твору, обумовлена його змістом і жанром. Композиція охоплює обстановку, у якій відбувається певна дія, поведінку героїв, їхні переживання, стилістичні прийоми, висловлювання, деталі, послідовність появи героїв, кількість актів у драматичному творі тощо.

Поняття про ліричний відступ

Ліричний відступ — авторський відступ від розгортання подій, картин і образів, у якому письменник безпосередньо від себе висловлює почуття і настрої у зв'язку з долею героїв, виявляє своє ставлення до них, допомагаючи краще прояснити авторський задум та створити певний настрій. Він може бути сатиричним, іронічним, гумористичним або філософським. Ліричний відступ трапляється як у віршованих, так і в прозових творах.

**ОЛЕГ
ЧОРНОГУЗ**
(Народився 1936 р.)

Олег Федорович Черногуз народився 15 квітня 1936 р. в с. Іванові Калинівського району на Вінниччині. Серед своїх учителів письменник називає Даніеля Дефо, автора роману «Робінзон Крузо», Степана Руданського, Шолома-Алейхема, Марка Твена, Остапа Вишню, а також Карела Чапека.

Свою творчу діяльність О. Черногуз розпочав у редакціях районних газет на Вінниччині. Він писав як вірші, так і прозу. У 1964 р. Олег Черногуз закінчив факультет журналістики Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Працював в обласних і республіканських газетах і журналах, очолював видавництво «Радянський письменник» (нині «Український письменник»), був головним редактором журналу «Перець».

У 1962 р. побачила світ його перша книжка «Моральна підтримка». Відтоді письменник видав понад двадцять книжок. Серед них — і повість «Життя та пригоди Ельбрика Чепчика», що не втратила злободенності й сьогодні. Особливе визнання читачів випало на дилогію О. Черногуза «Аристократ» із Вапнярки та «Претенденти на папаху», героєм якої став Євграф Сідалковський, пристосуванець, авантюрист, пройдисвіт, базікало, нахаба, волоцюга й джигун.

Уміло поєднуючи жарт, гумор, шарж, іронію, сатиру, пародію та гротеск, письменник відтворює широку картину життя, виступає з нищівною критикою негативних явищ і людських недоліків. Сьогодні дилогія Олега Черногуза сприймається як яскравий і достовірний опис життя в тоталітарному суспільстві з його фальшивими цінностями й показною діяльністю непотрібних установ.

Важливе місце у творчості О. Черногуза посідає «Книга веселих порад». У ній письменник відмовляється від фабули й зосе-

реджується на розкритті заздалегідь сформульованої ідеї. Він вдається до її іронічного тлумачення, яке ґрунтується на «живих прикладах». Олег Черногуз ніби кепкує над тими, хто погано поводить, хто не думає про те, який має вигляд збоку, він висміює самозакоханих, зарозумілих, невихованих осіб, підказуючи в такий спосіб, як не треба поводитися, з кого не слід брати приклад.

В останні роки О. Черногуз написав роман-версію «Дари пігмеїв», у якому змалював події, що сталися кілька років тому, описав країну, у якій намірили й відбулися важливі суспільні зміни, а також сатиричний роман «Міністр без портфеля, або Велика гра» та роман-фантазмагорію «Одіссея з Аолом-77, або Ремезове болото».

1. Розкажіть про життєвий і творчий шлях Олега Черногуза. Де розпочав свою творчу діяльність письменник?
2. Які українські та зарубіжні письменники мали вплив на творчість Олега Черногуза?

3. Назвіть відомі твори письменника. Яка їхня тематика?
4. Пригадайте види комічного. Які людські вади висміює у своїх сатиричних творах Олег Черногуз?

5. У чому секрет успіху в читачів творів письменника?
6. Доведіть, що письменник Олег Черногуз має активну життєву позицію.

7. Проведіть міні-дослідження на тему: «Засоби комічного у творах Олега Черногуза».

ЯК ВИБИРАТИ ІМ'Я

Це питання, безперечно, хвилює кожного, хто збирається стати батьком чи матір'ю. Питання, як на мій погляд, не таке вже й дрібне. Бо й справді, яке ім'я дати дитині? Чим керуватися? З чого починати?

Перш за все, слід забути про будь-які сімейні традиції, якщо вони якимось дивом збереглися у вашій сім'ї. Все то пережитки минулого. Тепер нові часи, нові імена. Не варто в ці дні згадувати батька Арсена чи діда Андрія, а тим більш прадіда Данила. Не треба й згадувати маму, бабу, прабабу. Не варто задумуватись і над майбутнім. Хай вас не хвилює вже тепер, як поставиться ваш син

чи донька до підбраного вами імені. Хай це їх не цікавить. Вони ще до цього не доросли. Єдине, що в ці щасливі для вас дні має вас цікавити, так це «Книга власних імен» та поради знайомих.

«Книга імен» запропонує вам чималенький список, і ви зможете знайти сяке-таке ім'я для нащадка. Але моя вам щира порада: не заглядайте туди. Не мине й дня, як до вас завітають ваші знайомі, які дві, а то й цілі три ночі не могли заснути. Все думали, яке б ото вашій дитині ім'я підібрати.

— Чи, може, усе ото даремно? — з острахом цікавляться вони. — Ти що, з отієї книжки, батьку, надумав своїй дитині ім'я підбирати? А ми ж для чого? Ми тобі друзі чи ми тобі хто? Викинь книжку, поки не пізно.

Ви, ніяковіючи, відкладаєте книгу вбік.

— Закинь її, — радять ваші знайомі. — Що ти з нею носишся, як із крапанкою! Ось тобі справжні імена. Це моє, це Митькове, це тьотя Фрося написала, це Гарик, це Жоржик. Чи, може, ти вже без нас придумав, так кажи!

— То жінка хоче, — починаєте ви так, ніби щойно когось ненавмисно підрізали. — Не я, а жінка хоче, щоб, як син народиться, то назвати Назаром, якщо донька, то Соломією...

— Що? — скрикують усі троє чи четверо, скільки там уже до вас прийшло. — Нам не почулось? Ти так оце сказав, як ми почули, чи ти ще нічого не сказав?

— Та це все жінка. Дід у неї був Назар. Замість батька їй. Вона ж у мене сирота, так оце вигадала. В дідову пам'ять. Виховував, мовляв, у люди вивів.

— Забобони, — кидає хтось.

— Факт, пережитки. Ніби тому дідові тепер не все одно... Ти що, перед жінкою по шнурочку ходиш?

— Та ні... Що ви?..

— А в тебе своя думка є? В тебе своє ім'я є?

— Та я думав. На батькову честь — загинув на початку війни...

— Ну й правильно. Ото на батькову честь і називай. А то вигадують — Назар! Хто тепер із таким іменем ходить? Тьху! Називай на честь батька й не вигадуй. Чи, може, жінка не погоджується?

— Та погоджується.

— Ну й чудесно! Значить, ім'я вже є. Свій список можна рвати? Чи не так? То як же зватимуть твого спадкоємця?

— Тимофій!

— ??

А по хвилі:

— Ну, ти вибач. Це, звичайно, ваші сімейні справи. Вам видніше. Але ми радили б і про дитину подумати. Ти подумав, як

воно, беззахисне, піде у світ із таким іменем? Тимофій! Тиміші! Уявляєш?!

— Збожеволіти мало! — підтримує другою жінка. — Що люди про батьків подумують? Оце вже балачок буде.

— Оригінальне щось треба, — знову друг. — Щоб відбивало наш дух, епоху. А ти — Назар, Тимофій! Що ж ти, кожному стрічному пояснюватимеш, на чию честь ти так свою дитину назвав? На честь діда чи баби? Не сміши людей...

— Гаразд, — здається ви. — А які у вас пропозиції?

— У нас? Ось список. Я, наприклад, пропоную назвати його іменем відомого співака. Звичайно, не нашого. Ну, якогось французького чи італійського. Скажімо, Антоніо. Чим погано? Або на честь Жана Маре? Моїй жінці цей артист дуже подобається. Для доньки — Лола. Гарно? І взагалі, яке кому діло, Лола чи Жан?..

Ото довго не дискутуйте, згоджуйтесь одразу. Знайомі завжди діло кажуть. Беріть у них список і поспішайте в пологовий будинок. Список передайте через санітарку чи медсестру разом із записочкою: «Люба! Всі пропонують назвати сина (як буде син) Жюлем. Якщо донька, то Лолою. Гадаю, наші знайомі мають рацію. Назар і Тимофій — архаїзми. Не сподобаються ці, то вибери зі списку, що додаю. Цілую.

Твій Вася»

Оскільки я теж батько і мені теж знайомі приносили список імен, то я хочу його винести на широкий осуд, щоб наші товариші й друзі не сушили собі голів. Ось цей список:

Жіночі імена:

Жюля
Ія
Лола
Піама
Люсі
Гонората
Ферфуфа
Естера
Сосіпатра
Паола
Кюнна

Чоловічі імена:

Жюль
Мюль
Пріам
Люс
Гарик
Жорик
Роллан
Ірек
Анжел
Руслан
Кизил-Кум

Якщо ж ви вважаєте, що цей список неповний, не впадайте у відчай, ваші знайомі доповнять. Останнє, що я вам пораджу, це

не забудьте про гармонію імені й прізвища. Це дуже важливо. Подаю приклади: Нінель Кукурудза, Травіата Пацюк, Жульєна Миска, Анжела Кендюх, Вольдемар Копистка, Гонората Пузир, Геракл Гарбуз, Жужи Коза, Неда Баран, Аттіла Шкапченко й Апполон Козолуп.

Якщо ця гармонія є, вважайте, що ім'я ви вибрали правильно. Діти вам дякуватимуть. Особливо, як підростуть.

Як дізнатися про походження свого прізвища

Майже науковий трактат

Вважатиму неповноцінною свою книгу, якщо бодай хоч коротко не зупинюсь на походженні наших прізвищ. Подаючи пораду «Як підібрати ім'я» й зовсім не сказати про походження свого прізвища, — значить, обікрати читача, не задовольнити його допитливої душі. Тим паче, що прізвища хвилюють нас інколи більше, ніж імена. Бо як-не-як імена нам дають, як ми вже знаємо, сусіди, родичі, знайомі, рідше батьки, а ще рідше діди чи прабаби. То вже прізвища, якось так повелось, дістаються не від знайомих, а саме від батьків, дідів чи навіть від прапрадідів. І спробуй тепер після стількох епох і воєн установити, чи у вас таке ж прізвище, як було в прапрадіда, а чи дійшло до наших днів в іншому вигляді, а може, й змінилось за вимогами часу чи самого власника того прізвища. Бо тепер, скажімо, багато хто змінює своє прізвище як йому заманеться, і часто на шкоду собі.

Тому я раджу: перед тим, як збираєтесь змінити своє прізвище, подумайте, чи не міняєте шило на швайку. Можливо, ви й досі не догадуєтесь, яке благородне походження має ваше прізвище. Щоб ви впевнились, що це справді так, то пропоную вам кілька прикладів, з допомогою яких ви зможете визначити генеалогію свого прізвища і пересвідчитесь, що воно у вас не таке вже звичайне, як на перший погляд здається.

Як дізнатись, чи ви випадково не італієць?

Приклад перший. Ваше справжнє прізвище, як твердить батько чи мати, — Мирон Деко. А якщо його прочитати навпаки, та ще написати разом, то виходить, що ви ніякий не Мирон, а Декомирон. Отже, ваші далекі предки — це, безсумнівно, італійці — сучасники Джованні Боккаччо (Воссассіо), Мікеланджело і Тиціана.

То питається, чи варто міняти таке прізвище?

Приклад другий. Ви Антон Канава. Три «а» в одному прізвищі, звичайно, забагато, як замало одного «о» в імені. Що ж слід

робити? Перше «а» в прізвищі заміняєте на «о» разом із наголо-сом. Тепер прізвище вимовляється Конава. Відчуваєте, зовсім ін-ший нюанс? А до імені Антон додасте «іо». Правда, цього вашо-го поривання часто не розуміють формалісти із загсу. Але якби не вони, бюрократи, ви, мабуть, і не догадуєтесь, яке б мали пі-кантне прізвище: Антоніо Конава — наче тезко видатного італій-ського скульптора — представника класицизму Антоніо Конава (1757–1822 роки).

Приклад третій. Прізвище змінюється за допомогою додаван-ня, точніше, дописування. Це можна зробити без чиновника із загсу чи секретаря сільради. Головне — підібрати відповідне чор-нило. Якщо у вашому паспорті стоїть Мазач чи Кирпач, вважайте, що до італійця вам — дві літери. Допишуйте «чо». Не «чао», а саме «ч» і «о» й носіть собі на радість, а іншим на втіху: Ма-заччо чи Кирпаччо. Якщо у вас прізвище Пізан, то робіть — Пі-занно.

Приклад четвертий. Про прізвища, усне звучання яких має особливу вагу. Такі прізвища в основному не пишуться, а вимов-ляються. Пояснюю. У вас прізвище — Мина Фасоля. Маючи таке ім'я та й прізвище, ви чомусь проклинаєте своїх батьків (а вони той день, коли ви народилися), ненавидите себе, своїх родичів і того діда, що вмудрився під час російсько-японської війни стати повним георгіївським кавалером. Саме на честь пам'яті діда Мина вас і нарекли цим страшним (для вас) дореволюційним іменем. Ви нині повинні через це страждати, згадувати батька й матір, а заодно й діда — георгіївського кавалера, словами, які навіть у порадах писати заборонено. А тим часом, чините ви так даремно, бо, мабуть, і не здогадуєтесь, що такому співзвуччю між іменем та прізвищем може позаздрити артист із капели гітаристів чи клоун столичного цирку. Лише вслухайтеся у своє прізвище. Вимовте його ніжно й з любов'ю, особливо в присутності інтелекту-ала чи науковця. Не встигнете й рота затулити, як він підбіжить до вас і запитає:

— Скажіть, ви випадково не родич італійського скульптора Міно Фазолі?..

Ви раптово ніяковієте. Бо, між нами кажучи, ви, безперечно, родич, але далекий. Прізвище дуже трансформувалось.

— Я це одразу помітив, — запевнить вас інтелектуал. — Бачи-те, я саме працюю над темою «Італійське Відродження й Украї-на». Досліджую зв'язки, торгові відносини. Особливо акцентую увагу на сфері впливу України на Італію. Ваше прізвище мені за-пам'яталося.

Якщо після цього подікавиться, чи у вас дома випадково немає чогось такого (ну, скажімо, кардинальської мантії чи весла від гондоли), одразу не відповідайте. Вдайте, що вам трохи ніяково й навіть неприємно. Бо товариш уперше у вашому житті так точно, безпомилково (от що значить освічена людина!) розгадав справжнє походження вашого прізвища, хоч як ви й маскувалися. Після цього скажіть: «Треба подумати» — і негайно мчіть в «академку», дізнайтесь хоч, хто такий отой Міно Фазолі, коли він жив і чим займався.

Носій прізвища Пиколом — прямий нащадок папи римського Пія II. Справжнє прізвище обох — Пикколоміні. Але це так, між іншим.

Як визначити, чи ви випадково не француз?

Переднє слово. Як не дивно, із французами у нас справи гірші, ніж з італійцями. Французи є. А от прізвищ значно менше, ніж, скажімо, італійських, німецьких чи турецьких. Це, певне, пояснюється в першу чергу тим, що Франція з нами не межує, хоч зв'язки в нас давні, починаючи від Анни Ярославни Мудрої і кінчаючи Борею Штойком із Томашполя, який торік їздив у Париж по туристській путівці...

Приклад перший. На Україні поширене прізвище Гроха. Якщо послухати Аделю з Кобеляк, то довідаєтесь, що в її жилах тече чиста французька кров одного з фельдмаршалів часів Наполеона Бонапарта, який під час Першої вітчизняної війни переховувався в Хоролі, де перше жила прабаба Аделі. Від фельдмаршала й пішло прізвище Аделі Грохи, яке, будучи малограмотним, волосний писар записав у метрику — Аделя Гроха. Хоч насправді вона французька й повинна писатися: А-де-ля Гроха. З наголосом на останньому «а».

Приклад другий. Прізвище Філіпченко. Одразу відчувається, що воно не українського походження. Бо в українців є Пилип (Пилип із конопель), а не Філіп. Закінчення — «ченко» запозичено в українців. Філіп — навпаки — чуже нашій мові, або, як кажуть, слово іншомовного походження. Тому не важко здогадатися, що справжнє прізвище Філіпченка свого часу було Філіп. Приміром — Жерар де Філіп. Те ж саме стосується прізвищ Філіпчук, Філіпенко.

Як дізнатися, чи ви випадково не німець?

Приклад перший. Якщо у вас прізвище Вітер, можете бути певні — ви таки німець. До цього прізвища варто лише придбати

літеру «н» і вписати її третьою ліворуч або замінити «т» на ту ж «н». Після цього ви вже не якийсь там Вітер, а в першому варіанті — Вінтер, у другому — Вінер. Вінер Норберт — американський учений, німець за походженням.

Приклад другий. На що вже типові українські прізвища Дергус чи Дериніс. Але й вони, як виявляється, мають свої секрети. Власники їх, певен, і не підозрюють, що варто їм викинути літеру «и», як вони стають: Дергус чи Дерніс.

Друкувати замітки, інформації, якщо вони вам вдаються, можна під таким псевдонімом: Ван (тобто Ваня) Дергус. Або ще краще так: Ван дер Гус. Але цього, мені так здається, не дозволить зробити найліберальніший редактор, якщо він вас особисто знає. Не дивуйтеся: редактори залишаються редакторами. Хіба з них хто знався на людських душах, хоч усі вони, без винятку, вважають себе інженерами цих душ.

Як дізнатися, чи ви випадково не турок?

Переднє слово. Чимало минуло часу, як Україна відбивалася від турків. Козаки перевелись, а от імена й прізвища турецькі залишилися: драгомани, сагайдаки, бузулуки, килимники, кунтуші тощо. І тому не дивно, якщо хтось із ваших знайомих раптом заявляє:

— А ти знаєш, що я з турецьких яничар?

Або:

— Та він же турок!

Або:

— Тобі відомо, що моя баба була Ага і в селі її називали Османша?

Так заявляють переважно ті, хто знають, хто вони й звідки. Але багато власників чистокровних турецьких прізвищ і досі перебувають у блаженному невіданні. Просто неймовірно! Я вважаю злочином, коли багатьом їм не розкрию тасмниць і не розповім, звідки вони пішли й чиї вони діти.

Приклад перший. Мій однокашник по університету носив прізвище Алік Кнур. До нашого знайомства він, виявляється, й не знав, що він прямий нащадок турецького меддаха чи правнук пехлевана.

— Та ти знаєш, — якось кажу йому, — хто ти такий? Звідки в тебе таке ім'я та прізвище? Оце вчора прочитав статтю одного дуже вченого Федотюка «Звідки походять наші прізвища?», так виявляється, що слово «Алік» на Україні поширилось під час турецько-татарських наскоків і походить від турецького «Алі».

Отже, ти ніякий не Кнур. Справжнє твоє прізвище: Алі Нур або навіть Алі Нурі. Викинь до біса оту літеру «к» і все зрозумієш.

Він несподівано кинувся на мене. Заграла турецька кров. Обхопив обома руками й ледве не задушив. А тоді, наче шайтан, з криком «ага-ла-а» кинувся вниз. По сходах.

— Не забудь загоріти й пофарбуватися, — кинув я йому вслід.

Та не знаю, чи почув він мене. Бо якось випадково побачив його з вікна трамвая, то він і досі ходить блондином.

Приклад другий. Досі терзаються в здогадках носії прізвищ Кріт, Тхір. І жоден із них, скільки б не ламав голову, звідки в нього таке прізвище, не знає, що вони турецького походження. Тільки вбогі вигадники та бліді, як турецькі євнухи (якщо мова йде про турків, то й порівняння повинні бути турецькі), фантазери неспроможні на більше, як замінити літеру «і» на «о». Тхір — Тхор, Кріт — Крот. Ще й сердяться й поправляють вас, коли ви без злого наміру, ненавмисне напишете — Тхір чи Кріт, вони неодмінно вам скажуть:

— Я не Тхір, а Тхор.

У той час, коли треба не сердитися, а дякувати, що вас пишуть «Тхір». Бо ви й справді Тхір і прізвище ваше походить не від Putoriys — з родини куницевих, що має хутро з грубою обідраною темною остю, а від справжнього турецького імені, з якого десь в анналах історії випала й загубилась одна лише літера «а». От її, літеру, й слід ставити поруч із «к» чи «т», щоб вийшло: Каріт чи Тахір.

Приклад третій. Михайло Фіра, або, як кажуть близькі й знайомі — Міша Фіра. Так от, Міша Фіра — не Фіра, а Аріф. Ашім Аріф! А ви, виявляється, чисте турецьке прізвище читаєте зліва направо, а не справа наліво. А турецькі прізвища й читаються, як у народі кажуть, по-турецьки: Ашім Аріф.

Відчуваєте, скільки тут музики! Вимовляєте його, й вам здається, наче граєте на зурні або ллете воду з турецького кувшина. Так і хочеться додати до цього слова «бей» чи «ага», щоб звучало ще миліше: Ашім Аріф-бей!

Отож за роботу, товариші. Якщо вам захочеться змінити своє прізвище, то ви більше не битиметесь, ніби курка в п'ятні, міняючи прізвища на свій страх і сміх. Тепер у вас під рукою солідна й науково обґрунтована порада, яка може вам замінити статтю чи дисертацію. Якщо ж формалісти із загсу виставлятимуть свої претензії й доведуть протилежне, то не забувайте, будь ласка, вказувати їм на це першоджерело.

1. Що особливо насмішило вас у «Веселих порадах»?
2. Перекажіть одну з порад письменника.
3. З якою метою автор у «Веселих порадах» відмовляється від фабули й зосереджується на розкритті ідеї твору?

4. Які складні соціальні явища знайшли своє відображення у «Веселих порадах» Олега Черногуза?
5. Чи варто дотримуватися порад письменника? Чому?
6. У чому полягає прихована іронія творів Олега Черногуза?

7. Доведіть, що людські недоліки змальовані письменником крізь призму комічного.
8. Розкрийте психологію поведінки людини в різних комічних ситуаціях.
9. Що таке *фейлетон*? Доведіть, що прочитані твори О. Черногуза належать до жанру фейлетону.

10. Порівняйте «Веселі поради» українського письменника Олега Черногуза зі «Шкідливими порадами» російського письменника Григорія Остера. Що в них спільного?
11. Спробуйте написати власну веселу пораду для однокласників.

Фейлетон як жанр

ТЕОРІЯ
ЛІТЕРАТУРИ

Фейлетон (від *фр.* *feuilleton* – аркуш) – особливий жанр газетної статті, пронизаної критичним ставленням до описуваного явища. Неодмінною рисою фейлетону є актуальність. Фейлетон, у якому йдеться про конкретну особу чи факт, називається *документальним*, а той, у якому висміюються суспільні вади – *проблемним*. Фейлетоністи здебільшого вдаються до гіперболи, гротеску, каламбуру. У XIX ст. зародився віршований фейлетон (П. Ж. Бераґе) та роман-фейлетон («Три мушкетери» О. Дюма).

Серед українських фейлетоністів вирізняються В. Самійленко («Ельдорадо», «Горе поета», «Патріот Іван», «Весняний спів», «Новий лад», «Дума-цяця», «Истинно-русские заслуги» та ін.), Остап Вишня, С. Олійник, Є. Дудар та ін.

АНАТОЛІЙ ДІМАРОВ

(Народився 1922 р.)

Анатолій Андрійович Дімаров народився 17 травня 1922 р. в родині вчителів у м. Миргороді на Полтавщині. Одним з улюблених занять хлопця було читання книжок уголос — так він знайомив старших із «Кобзарем» Т. Шевченка, «Тарасом Бульбою» М. Гоголя та іншими творами і сам прилучався до художнього слова. У дитинстві, згадує письменник, йому так сподобався вірш П. Тичини «На майдані», що він переписав його від руки і замість імені й прізвища автора поставив свої. Згодом з'явилися й власні вірші. У 1940 р., приховавши від окуліста ваду зору, майбутній письменник пройшов медичну комісію і пішов служити в армію. У 1941 р. у першому ж бою Анатолія було поранено. Згодом — ще одне поранення й визнання непридатним до військової служби. Проживаючи в прифронтовому селі Студенок Червонолиманського району Донецької області, А. Дімаров брав участь у боях місцевого значення. Потім працював у селі секретарем сільської ради. Згодом його запрошують на роботу в газету «Радянська Україна». Він працював на Волині в обласній газеті, був головним редактором Львівського обласного видавництва, головним редактором видавництва «Радянський письменник» (нині — «Український письменник»). Освіту здобував у Львівському педагогічному інституті та Літературному інституті ім. О. М. Горького в Москві. Перша книжка оповідань «Гості з Волині» побачила світ у 1949 р. Наш сучасник Анатолій Дімаров — автор багатьох оповідань, повістей і романів: «Його сім'я», «Через місточок», «Ідол», «І будуть люди», «Містечкові історії», «Міські історії», «Сільські історії». За роман «Біль і гнів» Анатолій Дімаров у 1981 р. був удостоєний Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

Талановито й правдиво він пише про повоєнні міста й села, порушує морально-етичні питання, оповідає про сільське, міське й містечкове життя-буття, демонструє високу майстерність і в не-

великому оповіданні, і в епопеї про рід Світличних («І будуть люди» та «Біль і гнів»).

Перу письменника належить ряд творів для дітей. Він яскраво й зворушливо змальовує дитинство в автобіографічній книжці «На коні й під конем». Дітям адресовані такі його книжки, як «Про хлопчика, який не хотів їсти», «Для чого людині серце», «Блакитна дитина». Серед кращих творів А. Дімарова для дітей — оповідання «Тирлик». Його героєм є шести- чи семилітній хлопчик Тирлик (так його чомусь називають). Він живе в бабусі й дідуся на хуторі, батьки працюють у місті. Хлопчик спілкується зі своїми дідусям і бабусею, а також із сусідами — бабою Вустею, дядьком Василем, бабою Химкою, дідом Остапом, бабою Олькою, бабою Уляною. Тирлик майже щодня заходить до них у двір, бо до всіх у нього є справи. У кожному дворі його пригощають то медом, то пиріжками, то цукерками, у кожного знаходиться добре слово для дитини. Анатолій Дімаров показує нам течію сільського буття, сповненого щоденних клопотів і неповторної поезії, тихого смутку й маленьких радостей... День, описаний у «Тирлику», завершується на сумній ноті: мама хлопчика нагадала дідусям і бабусі, що Тирлику час готуватися до школи, отож ми прощаємося з ним, як і сусіди-хуторяни, за селом: хлопчик сидить на возі, і «щось підказує йому, що він їде звідси назавжди...».

1. Назвіть батьківщину Анатолія Дімарова. У якій сім'ї народився майбутній письменник?
2. Яке улюблене з дитинства заняття спонукало Анатолія Дімарова, до написання власних творів?

3. Розкажіть про участь письменника у Великій Вітчизняній війні.
4. Яка тематика повоєнних творів Анатолія Дімарова? Назвіть твори письменника, присвячені дітям. Чие дитинство змальовує в них автор?

5. Під яким віршем Павла Тичини майбутній письменник вивів свої ім'я та прізвище? Чому так сталося?
6. За який роман Анатолій Дімаров був удостоєний Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка? Про що свідчить цей факт творчої біографії письменника?

7. Підготуйте повідомлення на тему: «Українські письменники — лауреати Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка».

ТИРЛИК

Коли сонце зачервоніє на сході, а сусідський найголосистіший півень вдсяте прокричить сердите своє кукуруку, отоді й просинається Тирлик.

Хто його так прозвав, хоч убийте — не знаю. Дітей же на хуторі, окрім нього, немає, а дорослим мов і не личило дратувати малого. Але так воно було: усі звали його лише Тирликом.

Може, прозвали його отак ще тоді, як він був зовсім маленьким і не вимовляв літери «р». І хоч він давно уже освоїв цю капосну літеру — вона в нього лунка та розкотиста, як у Полкана, коли того дуже розсердити, — але так і лишився Тирликом.

Тирлик то й Тирлик, можна звикнути до всякого прізвиська, коли тебе ним не дратують, і він уже й не пам'ятав, як його звати по-справжньому, — озивався тільки на Тирлика.

То ж Тирлик, проснувшись, ще трохи покліпав очима, а потім став сповзати з ліжка. Ліжко таке широченне, що Тирлик може спати на ньому і вздовж, і впоперек, а коли злазить, то довго ловить ногами долівку, і тоді полотняна сорочка його задирається мало не на плечі. Колись на цьому ліжкові спали Тирликові батьки, тепер же вони сплять десь у місті. Колись у цій кімнаті було повно людей, тепер же в ній один Тирлик. Та ще хіба численні фото на стінах: дядьків і тіток, двоюрідних братів і сестер, але йому байдуже до них, бо давно вже вивчив їх напам'ять, і тому тепер навіть не дивиться на них, а почина заклопотано зодягатися.

Найбільше мороки з штаньми. І не так із штаньми, як із шлейками. Хугірський кравець, дід Матвій, з отакеним більмом на правому оці, чи то зовсім був осліп, коли пришивав шлейки, чи захотів покенкувати з малого, тільки ушив їх задом наперед, і тепер Тирлик мусить щоразу закидати руки за спину та ловити непокірливі гудзики. Морока страшенна, особливо коли Тирлик переспить і йому гвалт треба пошвидше надвір, а гудзик наче навмисне випручується з рук.

— Нічого, козаче, привчайся штани задом наперед носити — на старість буде, як знахідка! — сміявся дідуньо.

Тирликові отой сміх — ніж гострий у серце. Він супив білі брови, блискав сердито очима:

— Ви, дідуньо, старі, а розуму, як у дитини!

Дідуньо ще дужче сміявся, бабуня ж біла руками об поли:

— То ти отак на рідного діда?! Ану, де віник?..

Та до віника не доходило: дід завжди заступався за онука:

— Ти сама в тому винна, стара!

— Оце! — дивувалась бабуня. — А в чім моя провина?

— Бо ти сама отак мені кажеш, а воно й переймає...

Сьогодні Тирлик не перележав, тож мав час упоратись із гудзиками. Прилаштувавши шлейки, вибіг у сусідню кімнату. Тут стояла величезна, на півхати, піч, від неї завжди смачно пахло, особливо, коли Тирлик вбігав знадвору голодний. До печі тулилося широке дерев'яне ліжко, з горою білих, мов аж надутих, подушок: такі були вони пухкі та повні. Біля вікна — стіл, коло дверей — умивальник.

Тирлик підійшов до вмивальника, трохи постояв перед тим, як умиватись. Умиватися йому не хотілося, вода ж бо холодна і мокра, а обличчя ще гаряче зі сну. Та бабуня одразу дізнається, умився Тирлик чи ні, це були якісь незбагненні чари, що ними володіла бабуня. І Тирлик, скрушно зітхнувши, урешті простягнув до вмивальника руки. Він тільки міцніше заплющив очі, щоб не бачити воду, та швиденько потім ухопив довгий рушник.

На столі вже на нього чекав кухоль із молоком, скибка білого хліба. Тирлик похашцем випив молоко, а хлібом не став заїдати, хліб можна з'їсти пізніше, надворі. Сховавши скибку поглибше за пазуху, поспішив геть із хати.

На порозі він зустрічається із сонцем. Воно висить так близько, що Тирликові тільки руку простягнути — і він діткнеться до нього, але він руки не простяга, бо вже знає, що сонце страшенно гаряче, як розжарена сковорода. Тирлик тільки дивиться на сонце, а воно обливає його таким ясным, таким свіжим промінням, що йому стає лоскїтно. Він поводить плечима і, затуливши долонями очі, сміється.

Згодом потихеньку розводить пальці, крадькома стежить за сонцем, чи не сховалося. Та сонце висне на тому ж самому місці і так же весело світить, і пальці у Тирлика теж починають рожево світитися, і сонячні зайчики борсаються поміж ними, проскакують то в одне око, то в друге. Тирлик сміється ще дужче, йому конче треба з кимось поділитися своєю радістю.

— Бабуно! — гукає Тирлик, усе ще тримаючи на очах долоні. — Бабуно!..

Бабуня не озивається. Тоді Тирлик пригадує, що бабуня погнала Машку в череду, а дідуно давно вже на роботі. Він опускає руки й дивиться у двір.

Двір широкий, просторий і весь заріс шпоришем. Шпориш такий густий та пружний, що можна скільки завгодно качатися, а він і не примнеться. Зараз шпориш мокрий, аж чорний, а зверху по ньому мов сипонув хто вогнем. І хоч Тирлик знає, що то роса, однак йому зараз здається, що то й справді вогонь: такий він живий та яскравий.

Але годі вистоювати, за простій гроші не платять, тим більше, що на Тирлика чекає робота. Він має сьогодні зорати шмат он того поля, що в кінці двору, біля колодязя. Тирлик сходить із ганку і прямує до трактора.

Трактор — величезний жовтяк-огірок — уже чекає на нього. Ще вчора Тирлик змастив його олією, залив гасом і тепер лишилося тільки завести. Та знайти причіплювача, який таке вже ледащо, що де на нього сядеш, там і злізеш. Спить, мабуть, і досі, вигріва свої боки на сонці.

— Васько! — гукає Тирлик щосили. — Васько!

Васька ні слуху ні духу. Хоча Тирлик може запрягнутися, що він його чує.

— Ну, зажди ж! — каже погрозливо Тирлик і вируша на пошуки. Так і є — спить! Згорнувся в клубок, удає, що нічого не бачить і не чує.

— Ти що ж собі думаєш?! — кричить до нього Тирлик. — Я за тебе робитиму?

Васько неохоче розплющує очі. Витяга спершу одну лапу, потім другу, вигинається в спині, позіха, розкриваючи невеликого червоного рота. Рот геть усіяний гострими зубами, таких Тирликові й не снилось, але він не став зараз заглядати та пробувати їх пальцями: ніколи.

— Ану до роботи!

Без церемоній хапає Васька за холку, несе до трактора. Васько такий важкий, що Тирлик аж перегинається набік, а він навіть не пробує вирватись: заплющив очі й знову спить.

— Ставай на місце! — каже засапано Тирлик і ставить причіплювача позаду трактора. Щоб той не втік, мусить однією рукою весь час тримати його за холку, а другою справлятися із машиною. Васько невдоволено мружить очі, неохоче переступає лапами, і Тирлик майже силоміць цупить його за плугом.

— Дррр... Дррр... Василю, та чи тобі повилазило?! Глибше, глибше давай!..

Васько нявчить, почина опиратись, дугою вигинаючи спину.

— Ось оштрафую на сто трудоднів! — вдається до погрози Тирлик.

Скільки це — сто — Тирлик поки що не знає. Але вживає цю цифру щоразу: так вона йому подобається. Кругла, вагома: як скаже, то наче сокирою цокне: сто!

— Дррр... Дррр... Васько, не дрімай: бригадир ондечки!

Васько врешті не витримує; востаннє нявкнувши, виривається од Тирлика. Вєсь найжачений, хвіст догори — пошпарив, як навіжений.

— Перекур, — оголошує Тирлик і вимикає мотор... Дооравши колгоспне поле, Тирлик задумується: що робити далі? Кидати трактора неохота, він же он як гуркоче, а робити тут уже нічого. І тоді Тирлик пригадує, як баба Вустя ще весною просила трактористів зорати їй город. Тож він знову сідає на трактора і рушає до баби.

— Бабо, гов, бабо? — гукає він бабу Вустю. — Так що вам збити?

Появляється баба Вустя, і Тирлик хоч-не-хоч мусить роздвоїтись: говорить то за трактора, то за бабу.

— Город зори, синку! — кланяється сам собі Тирлик. — Стара стала, немічна, лопата з рук валиться...

— А горюче маєте? — переходить Тирлик на бас.

— Маю, синку, маю, — відповіда тонким бабиним голосом. — І горюче і до горючого...

— Тоді, де вже вас подінеш, зорю... Підкинете трояка — до обіду і впораюсь...

Тирлик-тракторист руша на город, а Тирлик-баба Вустя плює йому вслід і тихо лається:

— Щоб ти кров свою так пив, ідол клятий! Управи на тебе немає!..

Упоравшись і на бабиному, Тирлик врешті одводить трактор на місце: на сьогодні досить. Тим більше, що на носі свято, а Тирлик мусить підготуватися до нього. Щоб умитись, одягнутися у святкове та ще й прибрати у клубі. Бо він уже не тракторист, а завідуючий клубом, і не на хуторі, а в селі, куди хуторяни ходять на свята. Тирлик лаштує високу трибуну, розставляє лавки. Лавки поки що порожні, та слухняна Тирликова уява враз заповняє

їх людом. Сам же Тирлик, як і годиться, на трибуні: він уже не завідуючий клубом, а промовець із району, оратор, як кажуть на хуторі.

— Товариші! — кричить щосили Тирлик; усі промовці чомусь кричать. — Від гімені й по порученню!.. — І вже зовсім з іншого: — Хай живе і пасеться!..

Останню фразу Тирлик чув од діда Данила, який, підносячи чарку до рота, неодмінно приказував: «То ж хай живе і пасеться!» А решту виніс з отих свят, коли сидів у першій ряді, розтуливши рота, уважно слухав промовців.

Промова закінчена. Тирлик, сам собі аплодуючи, злазить із трибуни. Люди вже рушають із клубу, і він біжить поперед них, щоб устигнути до отого-он високого стовпа з нап'яними дротами. Бо Тирлик уже репродуктор. Звисає із стовпа головою донизу, грає бадьорого марша.

— Трум-ба-тум-ба-тумі.. Трум-ба-тум-ба-тум!.. — лється з Тирлика.

Під оту музику й розходяться хто куди люди. Хто пройтися селом, хто до сільмагу, а хто й просто додому, за стіл, бо не гріх же в такий день чимось і горло змочити. Але Тирлика вже серед того люду нема. Тирликові уже не до свята: Тирлик ховає діда Петра, який помер позаминулого тижня. Помер, як у воду впав: ходив, ходив і звалився.

— Не знаєш, коли тебе Бог і покличе, — журилась бабуня. — Ходиш, бродиш, щось затіваєш, а Бог до тебе вже пальцем киває.

— Бабуню, а куди Бог кличе? — запитав тоді Тирлик. — На роботу?

У Тирликовій уяві Бог схожий на їхнього бригадира: ні світ ні зоря підходить до хати та й гукає, щоб ішли на роботу.

Тирлик проводить діда Петра до невідомого Бога.

Одламав паличку, з товстого кінця приліпив трохи прядива, — точнісінький дід Петро, як лежав у труні. Замість труни в Тирлика дощечка. Він кладе її на долоню і обережно несе до глибокої ямки, старанно викопаної ножем, — там кладовище. Іде Тирлик поважки, вид у нього засмучений, голова опущена. Іде і співає:

Вы жертвою пали в борьбе роковой...

Що далі співати, Тирлик не знає: не запам'ятав. Та воно і не диво: адже жалісну пісню оцю співали на хуторі вперше — на похоронах діда Петра. До того баби виводили «со святими», та бригадир наказав:

— Щоб я цього дурману більше не чув! До Місяця дістали, скоро й на Марс полетять, а ви — «со святими»!

Співали перші чотири рядки. Що далі співати, не знав до ладу й сам бригадир, тож вирішив, що вистачить для першого разу й цього...

Опустивши труну на дно ями, Тирлик набрав трохи в долоно землі, кинув донизу, а тоді став закопувати. Так заповрався, що й не помітив, як повернулася бабуня.

— А що це ти робиш?

Тирлик задира до бабуні серйозне обличчя, під носом у нього брудна смуга: піт витирав, а руки ж у землі.

— Кого ти тут закопав? — помічає бабуня свіжий горбочок.

Тирлик мовчить. Щось йому підказує, що краще не казати бабуні, хто тут похований.

— Мишу?.. А, мо', пацюка?..

— Діда Петра! — не витримує щиро обурений Тирлик; став би він возитись з якоюсь там мишею!

Бабуня вражено одступає назад, а тоді починає вичитувати Тирликові:

— Ти що ж це, безбожнику, вигадав: мертвого непокоїти! Та тобі й руки покрутить!.. От зажди: прийде дід Петро з того світу, він тебе запита, навіщо ти його кісточки непокоїв! Він тобі дасть!..

— Не прийде! — шпарко заперечує Тирлик, а в очах уже переляк. Одступа, одступає од горбика, бо йому вже й насправді здається, що лежить там не паличка, а живий дід Петро, і він тепер боїтиметься мимо й проходити. Надто увечері, коли вже стемніє.

— Ходімо вже, грішнику, снідати, — каже тим часом бабуня. — Молоко пив?

— Пив...

— Хліб з'їв?

Лише зараз згадує Тирлик про хліб, що й досі за пазухою. Заповравшись, забув і з'їсти.

— От не будеш їсти хліба, то й не ростимеш! — сердиться бабуня. — Отаким недомірком і помреш!..

Тирлик страх не любить, коли йому нагадують про смерть. Тирлик твердо переконаний, що він не помре ніколи: житиме вічно. Однак йому не хочеться весь час ходити недомірком, тому він обіцяє бабуні:

— Я вже їстиму хліб!

— Їстимеш, їстимеш! — бурчить бабуня. — Біжи краще вмивайся та сідай-но до столу...

Після сніданку Тирлик знову поспішає з хати. Хоч день ледь почався і здається йому безконечним, але Тирлик не хоче взивати свого ні хвилини. Тим більше, що тепер, аж до обіду, він сам собі пан.

Іде до воріт, на вулицю. Полкан скавучить, гребе передніми лапами землю, вимахує щосили хвостом: запрошує Тирлика в гості.

— Потім пограємось, мені зараз ніколи, — відповідає йому Тирлик, і Полкан, гавкнувши двічі, замовкає. Кладе голову на лапи, благально дивиться на Тирлика. Тирлик розуміє, що Полкан теж рветься на вулицю, але цього якраз і не можна. — Якби ти не був такий дурний та не ганяв курей, я тебе й одпустив би. А так знаєш, що мені од бабуні буде?

Полкан, певно, знає: більше не проситься. І Тирлик виходить урешті на вулицю.

Такої широкої, такої просторої вулиці нема більше ніде. Зелена-зелена, колія ледь набита — суцільна трава. По праву руку — тини, й по ліву — тини, а за тинами яблуні, вишні та груші, а за тинами широкі двори із хатами: десяток дворів — Тирликові більше й не треба. Тут живуть лише діди та баби, по двійко на хату, а то й по одному, і Тирлик твердо переконаний, що, скільки хутір стоїть, у ньому завжди жили тільки діди та баби, а з дітей лише він один — Тирлик. Коли ж на хуторі й появлявся хтось молодший, то це був не хуторянин, а з отого села, куди вони ходили на свята.

Тирлик уже звик до того, що він один, один на весь хутір, на всю оцю вулицю, яка аж проситься поганяти по ній у квача, погратись у піжмурки. Та ганятися нема за ким, ховатись ні од кого, і Тирлик поважки йде попід тином.

Була, щоправда, минулого року в їхньому хуторі дівчинка. Появилась серед літа, така гарненька й чистенька, така вся в рожевому, що Тирлик як уп'ялився в неї, так і не міг одірватись. Дівчинка виявилась зовсім не гордою, Тирликові он як було з нею весело, він щоразу підхоплювавсь удосвіта, боячись, що заспить і дівчинка без нього вийде на вулицю.

Та одного разу бабуня сказала, щоб він збирався проводити Любу, бо незабаром за нею прийдуть батьки.

Тирлик одразу ж насупився, наставив на бабуню лоба:

— Я її не пущу!

— Як то не пустиш?

— Не пущу! — уже мало не плакав Тирлик.

— Хіба що женишся? — утрутився в суперечку дідуньо. — От, став, сину, хату та й засилай старостів до Любки... Отоді вона вже не поїде нікуди...

— І женося!

— Тільки де ж ти лісу на хату дістанеш? — зажурився дідуньо. — Хіба що бригадира добре попросиш...

Тирлик і тут не вагався: бригадира, дядька Василя, знав добре і не боявся ніскілочки. Упіймав бригадира біля корівника та одразу й до діла:

- Дайте лісу на хату!
- На яку тобі хату?
- На мою... Буду женитися...

У дядька Василя аж щелепа одвисла донизу. Але Тирлик такий зараз рішучий, що й бригадир урешті дошепкав: розмова не на жарт, а всерйоз.

- Кого ж ти збираєшся брати?
- Любу.

— Любу?.. Оту, що з міста приїхала?.. — Тирлик тільки головою кивнув.

— Добра дівка, нічого не скажеш, — похвалив бригадир. — Таку і я б узяв, аби не був уже жонатий... Буде тобі хазяйка в хаті, буде й нам доярка на фермі...

- Так дасте лісу? — нетерпляче каже Тирлик.

— Доведеться вже дати... Як на таке діло не дати!.. На весілля покличеш?

- Покличу.

Тирлик уже й не став розмовляти із бригадиром: зірвався, помчав пошвидше додому. Ходив потім із дідуньом по двору, вибирав місце під хату, а бабуня чомусь сердилась: кричала на дідуня, щоб не морочив малому голову.

Лісу не привезли, хоч Тирлик і не одходив весь день од воріт. Обдурив його бригадир дядько Василь.

Так і не вигоріло весілля в Тирлика. Люба чекала, чекала сватів та й поїхала, незасватана, у місто. А Тирлик знову лишився один...

Ось він іде непоквапки хутором, загляда то в один двір, то в другий, заглядає не боязко, не з острахом. Тирлик на хуторі — бажаний гість. У кожній хаті для нього одчинені двері. І хутірські всі котьки, полкани, рябки не рвуть ланцюги, забачивши Тирлика, не гавкають люто на нього, а вимахують привітно хвостами.

Бабу Химку Тирлик побачив одразу: до неї ж, власне, і йшов. Вона полола саме на городі. Баба Химка сухенька, маленька, а очі великі й добрі. Тирлик її дуже любить, майже так, як бабуню. Сапа баба Химка картоплю і щось тихенько приказує. Вона завжди отак розмовля сама із собою. Може, од того, що давно уже живе самотиною.

Тирликові її видно всю: од вилинялої хустки до старенької, у латках, спідниці. В баби Химки тин низенький, не те що в інших, так, аби видно було, що це таки тин. Тирликові по груди.

— Бог в поміч! — вітається Тирлик.

Баба, мабуть, не чує. Поле, аж сапка миготить.

— Бабо, Бог в поміч!

— О Господи! — аж підскочила баба. — Цур тобі, отак налякав!

— А що ж ви не озиваєтесь? Я здороваюсь, здороваюсь, а ви наче оглухли...

— Ото ж, мабуть, запоралась та й не почула, — виправдовується вже баба Химка. — Та чого ж ти, заходь!

Тирлик не проханий: іде до перелазу. Міг би й прямо через тин, але через тини тільки собаки стрибають. Підходить до баби, статечно питає:

— А що це ви, бабо, робите?

— Картоплю підгортаю. Бач, уже цвіте. Як дасть Бог дощик, то й буду з картоплею.

Баба Химка сперлась на сапку, дивиться на Тирлика. Великі очі її ясніють од приязного усміху, маленькі поморщені губи стуляються двома добрими складочками.

— А що тобі, Тирлику, сю ніч снилося? — баба Химка страх любить розпитувати про сни й потім тлумачити їх.

Тирлик тужиться, тужиться — не може пригадати нічого. Однак розчаровувати бабу не хочеться, тому він каже перше, що спадає в голову:

— Снилася риба, — і, щоб баба Химка повірила, розводить якомога ширше руками: — Отака!

— Риба — то гроші, — каже весело баба. — Бути тобі, Тирлику, при великих грошах.

Тирлик уже й сам вірить у щойно вигаданий сон: так йому захотілося грошей. Він би тоді накупив ласощів повнісіньку хату.

— Як там, бабо, вівця? — запитує врешті Тирлик, за чим, власне, й зайшов.

— Вівця? — перепитує баба. — Та нівроку — пасеться.

— Ще не окотилась?

— Ще, сину. Та ти не бійся: окотиться — одразу дам тобі знати.

— А я й не боюсь, — відповіда незалежно Тирлик. Робити більш йому нічого і, хоч баба Химка просить побути ще коло неї, він каже, що в нього нема на це часу.

— Куди ж це ти так поспішаєш?

— По бузинину... На пукавку...

— А ніж у тебе є?

— Ось!

Тирлик простяга вперед руку, розтуляє долоню. Там лежить невеликий складаний ніжик, мокрий од поту. Ножик цей привезла йому мамка, коли провідувала весною. Тирлик із ним не розстається ані на хвилину. Спати лягає — хова під подушку, їсти сіда — кладе перед собою на стіл. Так він йому до серця припав.

— Оце ніж, так ніж! — удає, що вперше бачить той подарунок, баба Химка. — Та, видать, і дорогий же?.. Гляди ж не посій!

— Не бійтесь, не посію, — обіцяє Тирлик. Міцніше затиснувши ножика, йде врешті од баби.

Йде трохи розчарований; думав, що вівця вже окотилась. Адже баба Химка пообіцяла подарувати йому ягнятко. Тирлик уже й кошару побудував, лишилося тільки дідчатись ягняти.

— Ти чого не котишся? — запитує Тирлик вівцю, що пасеться під тином. І додає, точнісінько так, як бабуня: — Гляди мені, спробуй тільки не окотитись!..

Вівця одривається од паші, задирає до Тирлика гостру морду. Очі в неї круглі, безтямні, якісь аж дурні. І Тирлик не може сказати, зрозуміла вона його чи ні. Іще раз насварившись на неї, він виходить урешті на вулицю.

— Тирлику!.. Тирлику!..

Нетерплячий той голос лунає над самісіньким вухом, але Тирлик вдає, що не чує. Він аж ходи наддав, щоб швидше проскочити мимо, та голос не одстає ні на крок:

— Тирлику!.. Гов, Тирлику!..

— Чого вам? — зупиняється врешті Тирлик.

— А де твоє: будь здоров? Із кашею з'їв?

— Здрастуйте! — буркає Тирлик. Не «добридень», не «добро-го здоров'я», а — «здрастуйте», коли він вітається знехотя.

— Ото ж то й воно, що здрастуйте!.. Куди це ти нарихтувався?

— По пукавку, — затискає ножика Тирлик.

— На полювання?.. Так ще ж не сезон. Упіймають — ружжо одберуть, ще й оштрафують...

Тирлик ще більше супиться: от, почалося! Дід Остап завжди так: перестріне та й ну насміхатися! Або ще й гірше — дратує. Бабуня колись його аж лаяла: зв'язався старий із малим, розуму зовсім немає! Це тоді, коли дід Остап довів Тирлика до плачу: переконував, що він не хлопець, а дівчина. Тирлик, звісно, у рев: хлопець я, хлопець! — та до бабуні...

— А зайди-но до мене!

— Не зайду.

— А то чому?

— Бо ви дратуватися будете.

— От хрест святий — не буду!.. Зайди — медом пригощу...

При одній лише згадці про мед рішучість Тирликова м'якне, як віск. Мед він дуже любить, ласував би день і ніч — «медяник» — каже про нього бабуня.

— Такого ти ще й не куштував, — спокушає тим часом дід Остап. — Щільниковий...

— А дратуватися будете?

— Сказав же — не буду!.. Перехрещуся — хочеш?..

Тирлик урешті зводить очі на голос. Дід Остап завис на воротах, весело киває червоним обличчям. Він геть лисий, і голова у нього так блищить, наче він її щодня мастить олією. Ніс у діда Остапа великий та довгий, на кінчику червоний, аж синій. «Від горілки», — кажуть на хуторі, хоч давно уже його не бачили п'яним: він захопився бджільництвом, а бджоли не переносять горілчаного духу.

Ще подекують, що дід Остап — характерник. Лікує одному йому відомими травами, збира їх опівночі в лісі. А то й може наврочити — наслати хворобу чи перекинутись у вовка.

Побачивши, що Тирлик повернув до воріт, дід Остап зашкунтильгав швиденько до хвіртки. Одна нога в діда Остапа своя, другу втратив на війні й про те розповідати не любить. «Одпанахало та й усе!» — відповідав якимось аж сердито. Тирлик тільки дивується, як дід Остап, отакий характерник, досі не додумався украсти в когось ногу та й приточити замість отієї дерев'яної ступи. А може, уже і вкрав, тільки не хоче на люди виносити?

— Де ж це ти пропадав? — цікавиться дід, одчиняючи хвіртку. — Я за тобою вже й очі прогледів.

Проходять за хату, у садок, де стоїть пасіка. Вулики, мов маленькі хатини, на високих ніжках, пофарбовані в синє, а внизу попід кожним посипано річковим піском. Від того здається, що тут і сонця удвоє більше, аніж на вулиці, воно так і пронизує на-

скрізь. Пахне вощиною й медом, висне рівномірний приглушений гул, тисячі бджіл снують туди та сюди золотистими літачками.

— Не бійсь, вони тебе не вкусять, — каже дід Остап, ведучи Тирлика до високого куреня. — Вони злих людей лише кусають.

— А я не боюся! — бадьориться Тирлик, однак щоразу втягує в плечі голову, коли бджола пролітає мимо.

Біля куреня Тирлик сідає на пеньок, за дощаний стіл, що теж пахне вощиною й медом: аж хочеться його лизнути. Дід тим часом іде в курінь і повертається з дерев'яною тарілкою.

— Ану, козаче, пригощайся!

Перед Тирликом — мед. Золотистий, запечатаний білим щільник, порізаний на акуратні скибочки. Мед витікає з розрізаних навпіл чарунок¹, сповзає на тарілку важкими золотими краплинами. Тирлик обережно бере першу скибку, підносить до рота.

— Смачний!

Тирлик лише зітхає від повноти почуттів. Мед тече йому на підборіддя, він збирає його пальцем, крадькома од діда облизує. А дід виносить іще й кухоль води, і Тирликові зовсім уже свято...

— Давай мінятися носами! — раптом каже дід Остап, і Тирлик, що потягнувся був за останньою скибкою, враз одсмикує руку.

— Не хочу!

— А то чому? — щиро дивується дід. — Дивись, який у мене великий та гарний!.. Я тобі ще й додачі дам: відро меду...

¹ Чару́нка — заглибина, отвір або гніздо серед багатьох подібних, розташованих на одній площині.

— Не хочу!!!

Тирлик ухопився за власного носа, перелякано поблискує на діда очима. Уже і не радий, що зайшов: цур йому, пек, тому меду, коли доводиться платити за нього отакою ціною!

— Ну, не хочеш — діло хазяйське, — відстає врешті дід. — Додай мед, чого ж ти?

— Не хочу!

Тирлик сповза із пенька, усе ще притримуючи носа рукою.

— А цього робити не слід, — каже дід. — Шматок оцей, як ти його не з'їси, уві сні до тебе заявиться — душитиме. Так що неодмінно мусиш доісти!

Тирлик вагається. Він би доїв, та боїться, що дід знову запропонує міняти носами. Врешті зважується:

— Я із собою візьму... Удома доїм...

Дід — що йому лишилося робити? — дістає шматок паперу, обережно загортає щільник. Загорта і приказує:

— Гляди ж не викинь! Як викинеш, то ніс мій одразу до тебе прилипне!

Тирлик знову лякається. Тремтячою рукою бере загорнений мед, питає в діда:

— А як хто його з'їсть?

— Отому мій ніс і учепиться!

— А вам його перечепиться?

— Аякже!

Тепер у Тирлика додаткова морока: кого пригостити оцим медом. Думає, думає і врешті надумався: дам-но Котькові! У Котька ніс довгий, ще довший, ніж у діда Остапа, та ще до того ж і чорний. То Котько не буде й журитись, як поміняється носами з дідом Остапом.

Баба Олька, хазяйка Котькова, недалеко й жила: через три двори на четвертий. Була наймолодша серед бабів: щоб не збрехати, так років за сорок. На хуторі її не любили: за гострий язик і клятву вдачу. Бабуня казала, що од такої треба поли різати та втікати. Не боявся баби Ольки один лише Тирлик. Більше того: здавалася вона йому найцікавішою на весь хутір людиною.

Баба Олька воювала на фронті. «Як повіялася (бабуня так і казала: «повіялась», не пішла, а «повіялась») ... як повіялася із санітарною частиною, то повернулася аж після війни. Наче без неї не могли тих німців і розбити. Принесла чотири медалі й маленьку дитинку. Дитину чи то їй дали на додачу, чи так уже випросила, — Тирлик не знає. Та вже й не застав дитини тієї: Тирлика ще й на світі не було, як вона, та дитина, виросла та й подалася з хутора. Медалі ж бачив на власні очі, навіть тримав у руках: дві срібні

і дві бронзові. Баба Олька обіцяла, як Тирлик трохи підросте, подарувати одну на вибір. То як таку бабу та не любити?

Навчилася ще баба Олька на тому фронті пити горілку. Як напивалася, то навішувала на груди медалі, ходила вулицею і грізно кричала:

— За що ми тоді воювали?!

У такі хвилини люди боялися і на вулицю потикатись: ще вчепиться та поб'є. Один лише Тирлик викотився якимось їй назустріч.

— Ти хто?

Баба Олька, висока, костиста, нависла над ним п'яною тінню. Приглядалася так, наче досі їй не бачила.

— Тирлик, — відповів незалежно. Не знав досі, що таке страх: усі баби і діди мало не молились на нього.

— Теж мені — Тирлик!.. Гостинця хочеш?

— Не хо'!..

— А чого?

— Бо ви, бабо, п'яні!

Баба Олька аж похитнулася:

— То ти отак на дорослих?.. Хто це тебе так навчив?

— Ніхто, — набурмосився Тирлик.

— Ану ходи, я тобі щось дам!

Узяла за руку та й повела. Тирлик ішов, не опирався: цікаво, що йому дасть баба Олька. А вона, ведучи його за собою, скаржилась, наче дорослому:

— Ти думаєш, я горілку ту п'ю?.. Біда моя п'є!..

Завела Тирлика в хату, порожню, незатишну, посадила за стіл. Сама сіла напроти, обперлась підборіддям на руки, дивиться на Тирлика і плаче. Тирлик совався, совавсь, а потім з ослона і зліз; так йому стало марудно!

— То я, бабо, піду.

Про гостинець обіцяний уже їй не нагадує. Та й баба Олька забула про нього: плаче та й плаче.

— Ви, бабо, не плачте...

Подумав, подумав, що б іще сказати втішливе та, так і не надумавшись, рушив тихенько з хати.

А в дворі його перестріла бабуня. Підбігла, засапана, ухопила сердито за руку:

— Ти чого сюди прийшов?.. Щоб я тебе більше тут і не бачила!.. Щоб і ноги твоєї тут не було!..

Однак Тирлик вряди-годи таки провідує бабу Ольку. Так, щоб бабуня не бачила. Баба Олька завжди йому радіє, як не знати їй кому. Вгощає цукерками, дозволя скільки завгодно бавитись медалями. І ніколи не гнівається на Тирлика. Навіть коли бува п'яна.

Спершу, ніж гулькнути до баби Ольки у двір, Тирлик сторожко оглядається: чи не видно бабуні. Та на вулиці ані душі, усі або в себе на городах, або на роботі в колгоспі, тож за Тирликом ніхто й не зирить. І він уже сміливо заходить у двір.

Побачивши Тирлика, баба Ольга ставить на землю відро, витира об поділ руку, наче збирається ручкатись.

— Що це тебе так довго не було?.. Чи не хворів часом?

— Ні... Я, бабо, до вашого Котька, — переходить Тирлик одразу до справи. — Він удома?

— А де ж йому бути?

— А він мед їстиме?

— Їстиме... Той чорт усе їстиме!.. Учора курча живе схламав — і не скривився... А ти що, меду приніс?

— Приніс, — показує Тирлик у папір загорнений мед.

— Оце добре: собаку вгощаєш, а мені, бач, жалієш!

— Я не жалію, — відповіда Тирлик. І, дивлячись на бабин дрібненький ніс, додає: — Вам, бабо, не можна.

— А то чому?

Цього вже Тирлик не може сказати. Хто його зна, як поставиться баба до його наміру. Ану ж не захоче, щоб Котько мінявся із дідом Остапом носами!

— Ну, як знаєш, — каже врешті баба Ольга. — Іди вже, угощай, раз націлився...

— Я вам, бабо, іншим разом принесу, — обіця зраділий Тирлик і притьмом біжить до Котька.

Котько його зустріча коло будки: заліз од спеки в ним же вириту яму, тільки голова зверху стирчить.

— Хочеш меду? — пита його Тирлик.

Котько, звісно, хоче. Де б це знайшовся такий дурень, що відмовився б од меду!

— На!

Котько хламкнув — тільки слід липкий лишився на долоні в Тирлика. Витерши долоню об землю, Тирлик сідає в тінь і не спуска погляду з Котька: боїться пропустити ту мить, коли в собаки появиться ніс діда Остапа.

Стікає година. Од жару, од непорушного сидіння в Тирлика починають злипатися повіки, і він їх щоразу тре кулаками, трясє головою. Котько повозивсь, повозивсь, а потім знову забився в яму — виставив наверх тільки носа. Великого, чорного, саме для діда Остапа.

Урешті Тирлик не витримує: або дід Остап його обдувив, або не подіяли чари. Він зводиться, кида останній погляд на Котька і простує на вулицю...

Бузина росте аж у кінці хутора, за крайнім подвір'ям. Цілі-сінький бузиновий ліс: забратись у нього, то не одразу додому й стежку знайдеш, чи то од того, що вона така густа й висока, чи од того, що тут уже низина, тільки в будь-яку спеку земля тут прохолодна й пухка. Тирлик не одразу пірна в густі оті хащі: бабуня не раз страхала, щоб не лазив, бо мало якої нечистої сили там може бути!

— І вовки?

— Та, може, й вовки.

— І гадюки?

— Та й гадюки ж...

Тирлик, наставивши перед собою одкритого ножика, довго прислухається: чи не гаркне що, не шелесне? Але попереду стоїть сонна тиша, вовки, якщо і є, то десь дрімають собі, зморені спекою, а гадюки позабивалися в нори. І Тирлик уже сміливіше лізе в повні зеленого мороку хащі.

Урешті він знаходить те, що йому потрібно, — прямий, як стріла, стовбурець, не дуже товстий, але й не тонкий — саме на пукавку. Прискіпливо його оглядає і починає зрізати.

Порався Тирлик не так щоб і довго, а все ж довелося поморочитись. Ножик хоч і новий, та не дуже щось гострий, а тут і незручно: обступа з усіх боків бузина, тисне, муляє — не дає різати. Тирлик уже і лягав, і навколішки ставав, поки-таки зрізав. Ну, а витягти стовбурець з хащів та обрізати його зверху — то вже півбіді.

Повернувся додому якраз на обід. Прибіг би, може, й раніше, аби не баба Уляна: перестріла Тирлика коло свого двору, взялась угощати щойно спеченими пиріжками з квасолею. Лихо не таке вже й велике, пиріжки ж он які смачні, аби не бабуня, що дуже сердиться, коли Тирлик приходигь на обід уже наїдений. Лає його, щоб не привчався старцювати. Хоч Тирлик старцювати й не думає, йому й без цього проходу не дають: так і тягнуть до столу. Або на ходу — тиць щось до рук: «Їж, Тирлику, їж!»

Їм то що, пригостили та й пішли, а Тирлик тоді за всіх відбувайся!

Однак цього разу обійшлося без сварки: бабуня чомусь була сумна-пресумна, ще й очі заплакані, їв Тирлик — не їв, вона й не придивлялася. І дідуньо якийсь аж сам не свій. Ходить по хаті туди та сюди, щось наче шукає, а його нема, хоч убий! І все на бабуню:

— Ну, годі, напустила туману!..

— Та жалко ж...

— Ну, їм видніше!

Шукав щось, шукав дідуньо, та, так і не знайшовши, вийшов із хати. Виглянув у вікно Тирлик, а дідуньо вже біля верстата; цюкає сердито сокирою, аж тріски летять. Тирлик тоді за бузинину та притьмом надвір.

— Тирлику!

Удав, що не почув. Ще швидше побіг, щоб устигнути до дідуня добратись, поки бабуня ще раз не покликала. Бо тоді хоч-не-хоч, а доведеться вертатись. Тирликові ж вертатися зараз не можна ніяк: коли дідуньо надумається підійти до верстата!

Підбіг, зупинився. Зачекав, поки дідуньо повернувся до нього, простягнув бузинину:

— Дідуню, видушіть пукавку!

Дідуньо хоча й був іще наче сердитий, але бузинину ту взяв. Взяв, обдивився з усіх боків уважно, навіть нігтем колушнув з одного боку.

— А де ж твій шомпол?

Шомпола в Тирлика не було: не припас. Тоді дідуньо дістав з-під острішка товсту коротку дротину, поставив її на верстат і став заганяти на неї бузинину. Тисне, тисне, а бузинина хоча б тобі що! А тоді як чвиркне! Так догори і злетіло довгим, круглим ще й білим.

Обпиляв акуратно дідуньо бузинину з двох боків, вирізав з акації шомпол — пукавка й готова. А дідуньо ще й показав, як стріляти. Пожував прядива, загнав до середини, потім ще раз пожував і ще раз загнав, та шомполом як натиснув... Трах!.. Тирлик аж підскочив.

Ухопив потім пукавку, зарядив уже сам:

— А можна по бабуні стрільнути?

— Біжи, стрельни... Мо', хоч трохи очі просохнуть...

— А чого бабуня плакала?

— Листа, бач, одержали, — знов аж розсердився дідуньо. — Од мамки твоєї розумної!.. Пише, щоб ми тебе до неї одвезли... В школу треба оддавати. Наче тобі тут уже так і погано...

Тирлик і пукавку опустил — так його новина та вразила. А дідуньо знов за сокиру. Та Тирлик не став уже в нього й допитуватись: підібрав шомпол, побрів до хати замислено.

Проводжали всім хутором. Баби сякалися у фартухи та краєчки хустин, діди ж хоч і не плакали, але теж були всі зажурені. Бабуня як сіла позаду на воза, так і вклякла, дідуньо ж примостився попереду, поруч із Тирликом: вони удвох правитимуть кіньми. І хоч Тирлик щосили тримався за віжки, він не відчував тієї втіхи, як відчував би за інших обставин. Настрій дорослих передався і йому, Тирликові уже й хочеться їхати, і не хочеться, щось підказує йому, що він їде звідси назавжди. Він ще не розуміє всього — зрозуміє набагато пізніше, коли стане дорослим, однак теж проймається загальною зажурою, що огорнула всіх дідів і бабів. Але Тирлик — хлопець. Тирлик і не подумає плакати, тому він тільки супитись, точнісінько так, як дідуньо. Заплаче ж трохи пізніше, уже за хутором, коли почне злазити з підводи та проситись додому, назад.

1. Чому маленький Тирлик залишився на хуторі без батьків?
2. Охарактеризуйте події, що відбуваються у творі.
3. Опишіть один день із життя хлопчика. Перекажіть історію «одруження» Тирлика.

4. Розкрийте на конкретних образах світ дитячої уяви в оповіданні «Тирлик».
5. Підготуйте виразне читання одного з діалогів Тирлика з мешканцями хутора (дід Матвій, баба Вустя, дід Остап та ін.).
6. Складіть план характеристики образу Тирлика.

7. Визначте роль авторської характеристики головного персонажа оповідання.
8. Як змальовує автор в оповіданні хуторянське життя та сільські турботи?
9. Чому дорослі мешканці хутора любили Тирлика?

10. Проведіть лінгвістичне міні-дослідження на тему: «Особливості мови персонажів в оповіданні А. Дімарова «Тирлик»».

Поняття про типізацію та індивідуалізацію в художньому творі

ТЕОРІЯ
ЛІТЕРАТУРИ

Типізація (грец. відбиток, форма, взірць) — творчий процес створення типових, правдивих образів-характерів, зразкових для тієї чи іншої конкретної системи об'єктивного світу — зразкових для певної епохи, нації, подій тощо, спосіб проникнення в закономірності явищ та яскравого показу діяльності людей, їхніх думок, почуттів, переживань у формі живих образів.

У межах окремих літературних напрямків формувалися різні типи образів-персонажів, що віддзеркалювали різні типи людської вдачі чи поведінки. Так, у сентименталізмі переважав тип чутливо-сердечної, простодушної людини (наприклад, Маруся в повісті Г. Квітки-Основ'яненка), у романтизмі домінував образ людини, відданої високим ідеалам, мріям, покликаам, готової жертвувати власними інтересами заради іншої людини, заради національної чи соціальної ідеї (наприклад, герої «Гайдамаків» Т. Шевченка).

Індивідуалізація (від латин. індивідуум — неподільне, особистість) — надання змальованим у художньому творі картинам і образам своєрідних, неповторних рис, показ їх не сухо і схематично, а в усій різноманітності, життєво достовірно й конкретно. До засобів індивідуалізації можна віднести відтворення особливостей мови героя, його жестикуляції, фігури, риси обличчя, усмішки, гри очей тощо.

Яскравий взірць індивідуалізованої мови — мова Возного в «Наталці Полтавці» І. Котляревського — вона пересипана канцеляризмами, словами книжної культури XVII–XVIII ст., а також вставною фразою «теє-то як його». Виразно індивідуалізованою є мова персонажа комедії М. Старицького «За двома зайцями» Голохвостого — він, забувши українську і не вивчивши російської мови, користується суржилом, «вчною», на його думку, мовою, яка викликає лише сміх. Майстром індивідуалізації героїв був Григорій Тютюнник — згадаймо, для прикладу, постійне наспівування дядька Никона («Дядько Никін») чи слово «м'який», яке час від часу вставляє у свою мову Микита Норовець («М'який»).

**ІРИНА
ЖИЛЕНКО**
(Народилася 1941 р.)

Ірина Володимирівна Жиленко народилася 28 квітня 1941 р. в м. Києві в сім'ї службовців. Дитинство Ірини пройшло на вулиці Микільсько-Ботанічній поряд із Ботанічним садом. На канікули дівчинка їздила до родичів на Черкащину, де вслухалася в співучу українську мову, вивчала народні пісні. У формуванні Ірини Жиленко як особистості велику роль відіграла вчителька української мови та літератури Діна Іванівна Попель. Майбутня поетеса захоплювалася книгами, театром, музикою, живописом, кіно. Ірина Жиленко закінчила вечірнє відділення Київського університету, здобувши фах філолога, викладача української мови та літератури. Працювала вихователькою в дитячому садку, у редакціях республіканських газет і журналів.

Ірина Жиленко — авторка майже двадцяти поетичних збірок, її перу належить кілька книжечок для дітей.

Поетеса навчилася сприймати життя таким, яким воно є. Своїми віршами та поемами вона намагається не «рятувати світ», а, сказати б, навіювати «сон золотий». В автобіографічних нотатках «Не розбийте мій ліхтар!» поетеса пише: «Я створена для ...радістї і блиску звичайного мирного земного життя. Тільки це і співає моїм голосом».

В іншому місці вона каже: «...І молюсь Богові своїми віршами — бо тільки так і вмію молитися. Не випрошую того, чого не маю, а дякую за те, що є. Бог любить вдячних. Бог дає людям просте людське життя, як гаму в сім нот. Симфонії з них мусимо творити самі».

Ірина Жиленко виборолa право на свій голос, на своє бачення світу. Вона стала співцем «приватного життя», співцем дому як маленького острівця, на якому панують злагода, взаєморозуміння, прості людські радістї й печалі, де відзначають Новорічні й Різдвяні свята, дні народження, де лунає тиха і лагідна музика,

де «славословить затишок цвіркун», де люди не втратили здатності вірити в дива, вірити в гномів і фей, у чарівників і домовиків. Вона завжди вірила, що

Усе мина...
Але довіку буде —
твій дім, і осінь, і ласкаве чудо
концерту для дощу і цвіркуна.

*«Концерт для скрипки,
дощу і цвіркуна»*

Звідси — урочистість, спокій і велич простого буття, оспіваного у вірші **«Осінь. Копання картоплі»**, звідси — молитва до Бога і прохання дати людині «довгі дні неспішні» й «золота на слові й на душі» у вірші **«Кульбабки»**.

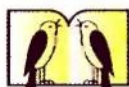
Описуючи день одержання гонорару, Ірина Жиленко розраховує розшити золотом жакет, купити на ці гроші пуделя, пташок на Куренівському ринку, щоб випустити їх «в травневі небеса» (**«Похвала грошам»**).

1. У якій сім'ї народилася Ірина Жиленко? Де пройшли її дитячі роки?
2. Назвіть відомі твори сучасної поетеси, визначте їхню тематику.

3. Які фактори сприяли формуванню Ірини Жиленко як поетеси та особистості?
4. Як ви розумієте назву автобіографічних нотаток поетеси «Не розбийте мій ліхтар!»?

5. Чого намагається досягти своїми творами Ірина Жиленко? Відповідь підтвердіть цитатою.
6. Поясніть, що для поетеси означає «сприймати життя таким, яким воно є».

7. Поміркуйте, чи можна оспівати «приватне життя».

КОНЦЕРТ ДЛЯ СКРИПКИ, ДОЩУ І ЦВІРКУНА

Мій літній поїзд зупинився знову
перед цією айстрою смутною.
І я зійшла в її казкову тінь.
«У нас дощі!» — буденно повідомив
мій чоловік. А я зітхнула: «Вдома...»
І привітала радощі прості.

Притишена до світлого *piano*
 десь, за стіною, скрипочка співала.
 Я сіла в крісло до вікна лицем.
 І милостиво осені кивнула,
 мовляв, я вже готова. Я вернулась.
 Розпочинай класичний свій концерт.

Заговорив у сутінках годинник
 про те, як час проходить крізь людину
 і там, за нею, — вічністю стає.
 І розуму нема туди дороги.
 І лиш душі меланхолійний погляд
 провидить все, коли годинник б'є.

Вступає дощ... Високий і безмежний.
 Заслухатись його — необережно.
 Розміє дощ той нетривкий посуд,
 в який тебе природою відлито,
 яким тебе одділено од світу,
 і перелле в холодний білий сум
 просторів... Але годі вже печалі.

Бо нетерпляче галасує чайник.
 І славословить затишок цвіркун.
 І в тому всьому є спокійна сталість,
 мов за віки нічого тут не сталося.
 Завжди тут бив годинник у кутку.

Завжди під ним дівчатко виростало.
 В товсті косички банти заплітало.
 І сутінки торкалися вікна...
 Усе мина...
 Але довіку буде —
 твій дім, і осінь, і ласкаве чудо
 концерту для дощу і цвіркуна.

1. Які *радощі прості* вітає у своєму вірші І. Жиленко?
2. Доберіть синоніми до дієслова *славословить* (цвіркун).
3. Назвіть приклади уособлень у тексті вірша. Яку картину вони допомагають створити?
4. Зверніть увагу на спосіб римування в кожній строфі. Що цікавого ви помітили? Чи завжди присутня рима?

5. Прокоментуйте рядки поезії: *Я сіла в крісло до вікна на лицем. // І милостиво осені кивнула, // мовляв, я вже готова... Як ви їх розумієте? Який настрої вони створюють?*
6. Охарактеризуйте почуття ліричної героїні.

7. Поміркуйте, чи варто цінувати прості земні радощі в нашому швидкоплинному житті, чи зосередити свою увагу на глобальних проблемах. Аргументовано доведіть свою думку.
8. Хто, на вашу думку, написав концерт для скрипки, дощу й цвіркуна?
9. Який характер мелодії звучить у вірші: меланхолійний, бадьорий, сумний, трагічний, світлий? Підтвердіть свою думку рядками з вірша.
10. Доберіть музику, яка, на вашу думку, співзвучна з концертом для скрипки, дощу й цвіркуна.

ОСІНЬ. КОПАННЯ КАРТОПЛІ

Копали картоплю. І відра хмеліли од дзвону.
Варили із кропом борщі, золоті і червоні.
Палили городи. І вчора, і завтра, й сьогодні.
З усім були згодні. Із кожним творінням Господнім.

Наш пес був прекрасний. І півень прекрасний. І віл.
Густим контрабасом співав над цикорієм джміль.
І добрі дерева стояли на добрій землі.
Світились джерела. І в небі цвіли журавлі.

Все правда під небом на щедрій, на рідній землі.
Як світло і тепло отут, де шипшина і глід.
Присяду на сіно поміж дерезою і глодом.
Як блудного сина, прийми мене, хато природи.

1. Визначте тему та головну думку твору.
2. Доберіть синоніми до слова *хмеліли* (од дзвону).
3. Вірш насичений музичними та кольоровими асоціаціями. Знайдіть їх.

4. Що авторка вірша вкладає у зміст словосполучення *хата природи*? Назвіть ці поняття.
5. Прокоментуйте рядки вірша: *І добрі дерева стояли на добрій землі. // Світились джерела. І в небі цвіли журавлі.* За допомогою яких художніх засобів передано красу рідного краю?

6. Визначте різновид тропів у словосполученнях: *прекрасний півень, густий контрабас, добра земля, журавлі цвіли, джміль співав, відра хмеліли.*
7. Поміркуйте, чому в назві вірша авторка залишила два називних речення, а не вибрала тільки одне з них. Яку думку їй важливо було зберегти?
8. Доведіть, що у віршах Ірини Жиленко лірика поєднана з епосом.
9. Чому буденна робота — копання картоплі — викликала в поетеси почуття захоплення прекрасним?
10. Сформулюйте власне висловлювання на тему: «А для мене хата природи — це...»

КУЛЬБАБКИ

Знову літо в мене, і щиріця
забиває моркву і квітник.
Виліз хрущ на сонечко погріться,
і запахнув луговий часник.

Днів за два пора гострити сапку
і буряк проріджувать пора.
Наслідили золотом кульбабки
від паркану й далі, до Дніпра.

Там луги. У платтячку червонім
у тремтінні золотого дня
між кульбабок чимчикує доня,
а за нею — біле козеня.

Вимиті підлоги. Прохолода.
Від порога — жовтий килимок.
І лискучий фікус на комоді
дивиться в потріскане трюмо.

На стовпах взолоченого диму,
в ластівки на синьому крилі, —
солодко будиночку людини
крізь роки продовжувать політ.

Одцвілися перед ганком вишні.
І щока од сонечка пашить.
Дай нам, Боже, довгі дні неспішні.
Золото на слові й на душі.

1. Яким настроєм пронизана поезія?
2. Визначте тему та головну ідею вірша «Кульбабки».
3. За допомогою яких образів створена картина сонячного дня?

4. Чому в назві вірша поетеса використала слово *кульбабки*, адже в ньому йдеться і про вірші, і про квітник, і про фікус та інші рослини?
5. Визначте художні засоби, до яких належать подані словосполучення з тексту вірша: *золото кульбабок, кульбабки наслідили, лискучий фікус, взолочений дим, солодко будиночку продовжувать політ, потріскане трюмо, тремтіння дня*.
6. Доберіть синоніми до дієслова *пашить* (щока).

7. Чому вірш має сонячне забарвлення?
8. Прокоментуйте останні рядки вірша: *Дай нам, Боже, довгі дні неспішні. Золото на слові й на душі*. Як ви зрозуміли ці слова?
9. Охарактеризуйте будову вірша.

10. Самостійно доберіть власні тропи до образів, які наявні в поезії (*вишня, кульбабка, ластівка, хрущ* та ін.).

ПОХВАЛА ГРОШАМ

Та й пощастило. Бо травневий день
співпав мені із настроєм, безхмарним,
з дозвіллям, з невеличким гонораром.
О скільки планів і чудних ідей!

Не в грошах щастя, людоньки. Але
за гроші можна пуделя купити,
за гроші можна золотом розшити
старенький оксамитовий жилет.

Із грішми можна перевершить фей
у їхніх благодійствах благородних.
Перетворити в автоматах воду
на радісну мадеру й на портвейн.

Або зробить з кредитки літачка
і запустить в розчинену квартиру.
Щоб хтось, в бюджеті залатавши дірку,
повірив у свою щасливу зірку,
в удачу і в свого домовичка.

Не в грошах щастя, людоньки, а все ж
за вірші грошенята правлять теж,
за зорі в телескопах, за канарок,
за Себастьяна Баха й Ренуара.

Признаюсь вам (бо сповідальний настрої),
що й вірші ці я хочу написати,
аби скупить на Куренівці птаство
і випустить в травневі небеса.

Отож кажу вам щиро, без прикрас:
коли є гроші в гаманці — чудесно!
Але й коли немає їх у вас —
теж не біда.
Запрошуй, моя весно,
усіх безгрішних, тих, що тут і десь,
на Ярмарок своїх земних Чудес.

Хай вищий зір в людські зіниці ллється.
Нехай побачать серед біла дня
той світ, де найбезцінніше дається
«за так», або, як кажуть, «на дурняк».

Спускатись ліфтом? Що за прозаїзм!
Карету нам! Карету! І — по конях.
Або ще краще — вгору, а не вниз —
на яхточці блакитного балкона.

1. Визначте тему та головну думку вірша.
2. Розподіліть художні засоби з тексту вірша відповідно до тропів: *оксамитовий жилет, дірка бюджету, яхточка балкона, щаслива зірка, зір ллється, грошенята правлять, травневі небеса.*
3. Як ви зрозуміли рядки вірша: *Хай вищий зір в людські зіниці ллється. // Нехай побачать серед біла дня той світ, де найбезцінніше дається «за так», або, як кажуть, «на дурняк».* Про який вищий зір ідеться?

4. Який із висновків ви зробили, прочитавши вірш Ірини Жиленко «Похвала грошам»? Доведіть свою думку.
5. З якою метою у вірші згадуються імена великих митців — музиканта Себастьяна Баха і художника Опюста Ренуара?

6. Що таке *гротеск* та *фантаσμαгорія*? Наведіть приклади гротеску та фантаσμαгорії з вивчених творів Ірини Жиленко.

7. На що людина, на думку героїні, може витратити гроші? Яка її особиста мрія? Як ви до цього ставитеся?
8. На який «ярмарок чудес» і з якою метою запрошує всіх поетеса? Прокоментуйте це словосполучення.
9. Що об'єднує всі вірші Ірини Жиленко?

10. Сформулюйте власне висловлювання на тему: «Найбезцінніша коштовність на землі — це...»

Поняття про гротеск та фантаσμαгорію

Гротеск (від *итал.* *grotta* — печера, грот) — вид художньої типізації (переважно в сатирі), заснований на фантастично-карикатурній деформації зовнішньої правдоподібності речей і явищ, на поєднанні фантастичного з реальним, трагічного з комічним.

Гротеском називалися ліпні настінні орнаменти, знайдені в XV–XVI ст., у яких химерно поєднувалися рослинні й тваринні асоціативні елементи. У художній літературі (здебільшого сатиричного характеру) гротескний образ відзначається двоплановістю, аномальністю, умовністю, перебільшенням, карикатурністю.

Фантаσμαгорія (від *грец.* *фантаσμα* — привид і *агорео* — говорю) — зображення чогось фантастичного, нереального, опис маячних видінь, снів, мрій, вигадок; химерне, незвичне поєднання, переплетіння, змішування чого-небудь.

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Амфібрахій — трискладова стопа з наголосом на другому складі.

Анапест — трискладова стопа з наголосом на третьому складі.

Антитеза — зіставлення протилежних явищ, понять, характерів для посилення враження.

Громадянська лірика — твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями.

Гумор — відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому, жартівливому тоні.

Дактиль — трискладова стопа з наголосом на першому складі.

Драматичний твір — літературний твір, побудований на основі вчинків персонажів та їхніх висловлювань, дія в якому показана в діалогах, монологів, полілогах героїв безпосередньо перед глядачами (або читачами) в теперішньому часі.

Драматург — письменник, який створює драматичні твори для постановки на сцені.

Дума — народний віршований епічний твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконується речитативом у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Епос — оповідна поезія, зароджена в давні часи як форма зображення важливих подій історії, життя народу, героїчних учинків персонажів. Епос узагальнює історичний досвід народу в яскравих художніх образах, яким властиві масштабність, монументальність.

Імпровізація — процес одночасного складання і виконання якогось твору.

Інтимна лірика — вірші, у яких настрої ліричного героя викликані особистими переживаннями.

Іронія — художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення; насмішка, замаскована зовнішньо благопристойною формою (висловлювання набуває в певному тексті протилежного значення).

Історична поема — поема, у якій зображено героїчні постаті й події минулого.

Історичні пісні — народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та конкретних історичних осіб.

Кобзарі (лірники, бандуристи) — українські народні співці, творці й виконавці історичних пісень і дум, які супроводжували спів грою на кобзі, бандурі чи лірі.

Комедія — драматичний твір, у якому засобами гумору й сатири відображається смішне, висміюються негативні явища, риси вдачі людей.

Конфлікт — зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння, суперечка.

Пейзажна лірика — твори, у яких настрої ліричного героя суголосний із настроєм природи, переживання й відчуття виникають від споглядання природи.

Періоди — різноскладові рядки думи, об'єднані найчастіше дієслівною римою.

Переклад — текст, слово, усне висловлювання, літературний твір, перекладені з однієї мови на іншу з максимальним збереженням стилю письменника, мовних особливостей, без імпровізації.

Переклад — вільний переклад віршами; те, що є повторенням відомого, сказаного, написаного; власний твір автора, написаний на основі сюжету, змісту, образів, ідей іншого твору.

П'єса — узагальнена назва драматичних творів; твір, призначений для постановки на сцені.

Піріхій — стопа з двома ненаголошеними складами.

Поетика — вивчення художньої форми фольклорного чи літературного твору, тобто особливості його побудови, або композиції, художніх засобів, віршування тощо.

Ремарка — авторське пояснення в драматичному творі стосовно умов та часу дії, зовнішнього вигляду й поведінки дійових осіб.

Репліка — висловлювання персонажа.

Ретардація — уповільнення розповіді, що забезпечується частими повторами цілих фраз.

Речитатів — протяжне мелодійне проказування під супровід кобзи, бандури, ліри.

Ріма — співзвучне закінчення рядків.

Сатіра — різке висміювання хиб і пороків, негативних явищ.

Стопа — це повторювана група складів, до якої входить один наголошений склад і один або два ненаголошені.

Трон — це слово чи вислів, ужиті в переносному, образному значенні (епітет, порівняння, метафора, уособлення, символ).

Тирада — мовний період думи обсягом від двох до восьми рядків, об'єднаних римою.

Трагедія — драматичний твір, який побудований на гострому, непримирному конфлікті особистості, що прагне максимально реалізувати свій творчий потенціал, з неможливістю його практичного втілення в життя; герой трагедії потрапляє в безвихідне становище й часто гине.

Трагікомедія — різновид комедії; драматичний твір, у якому поєднуються риси комедії і трагедії: під час комедійного конфлікту відбуваються події трагічного масштабу.

Філософська лірика — твори, у яких передано думки й почуття, викликані складними проблемами буття, життя й смерті, розвитку суспільства, природи тощо.

Хорей — двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

Художній вимисел — народжена творчою уявою письменника, художньо видозмінена дійсність; без художнього вимислу не існують історичні роман, повість, оповідання, драма, поема.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

З М І С Т

Від авторів	3
ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ТА ДУХОВНОГО ЖИТТЯ НАРОДУ	5
УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ. НАРОДНА ЛІРИКА	6
Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?	9
Віс вітер на долину	10
Розлилися круті бережечки	11
Ой високо сонечко зіходить	13
Микола Вороний	
За Україну!	15
<i>Теорія літератури. Поглиблення поняття про народну лірику та її основні жанри .....</i>	<i>16</i>
Олександр Кошиць	
Про українську пісню й музику!	17
ІЗ ПРАДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	23
Літопис Руський	26
Ізборник Святослава. Слово про почитання книжне	27
<i>Теорія літератури. Літопис як історична і літературна пам'ятка .....</i>	<i>28</i>
ІЗ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVI–XVIII ст.	29
Кирило Транквіліон-Ставровецький	
На герб ясновельможної її милості Ірини Могилянки, княжни Вишневецької, Михайлової Корибутової	36
Лазар Баранович	
Млинарське каміння дасть різне меління	37
Іван Максимович	
Епіграми	38
<i>Теорія літератури. Поняття про барокову літературу .....</i>	<i>39</i>
ІЗ НОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ XIX ст. ВСТУП	41
<i>Теорія літератури. Поняття про літературні стилі та напрями: сентименталізм, романтизм, реалізм .....</i>	<i>45</i>

Іван Котляревський	47
Наталка Полтавка	50
<i>Теорія літератури.</i> Драма. Соціально-побутова драма	86
Петро Гулак-Артемівський	87
Пан та Собака	89
Рибалка	94
<i>Теорія літератури.</i> Загальне визначення сатири. Гумор і сатира.	
Жанрові особливості байки	97
Євген Гребінка	98
Ведмежий суд	100
Човен	101
<i>Теорія літератури.</i> Поглиблення відомостей про жанр балади	103
Тарас Шевченко	104
Гамалія (<i>Скорочено</i>)	107
<i>Теорія літератури.</i> Жанр ліро-епічної поеми	111
Степан Руданський	112
Пісня	114
Наука	116
<i>Теорія літератури.</i> Пісня як жанр лірики. Поняття про антитезу ...	118
Іван Франко	119
Каменярі	122
Притча про життя	124
<i>Теорія літератури.</i> Поглиблене поняття про алегорію.	
Поняття про притчу	128
Борис Грінченко	129
Доки?	131
До праці	132
<i>Теорія літератури.</i> Поняття про художній синтаксис.	
Фігури-повтори	133
Михайло Коцюбинський	135
Дорогою ціною (<i>Скорочено</i>)	137
<i>Теорія літератури.</i> Пролог та епілог.	
Поняття про літературні типи	170
Володимир Самійленко	171
Українська мова	173
<i>Теорія літератури.</i> Поняття про ритмомелодику та римування.	
Риторичні фігури	174

Леся Українка	176
«Красо України, Подолля!»	179
«Скрізь плач, і стогін, і ридання...»	181
Давня казка	182
<i>Теорія літератури. Поема як ліро-епічний твір</i>	207
Євгенія Ярошинська	208
Двір життя	210
<i>Теорія літератури. Поняття про символи</i>	214
ІЗ НОВІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ ст. ВСТУП	215
Тодось Осьмачка	218
Україна	220
Лист	220
Казка	222
<i>Теорія літератури. Фольклорні елементи в мові творів письменника</i>	223
Андрій Малишко	224
Прометей (<i>Скорочено</i>)	225
<i>Теорія літератури. Поглиблене поняття про композицію. Про ліричний відступ</i>	243
Олег Черногуз	244
Як вибирати ім'я	245
<i>Теорія літератури. Фейлетон як жанр</i>	253
Анатолій Дімаров	254
Тирлик	256
<i>Теорія літератури. Поняття про типізацію та індивідуалізацію в художньому творі</i>	274
Ірина Жиленко	275
Концерт для скрипки, дощу і цвіркуна	276
Осінь. Копання картоплі	278
Кульбабки	279
Похвала грошам	280
<i>Теорія літератури. Поняття про гротеск та фантазмагорію</i>	282
Словник літературознавчих термінів	283

Навчальне видання

СУЛИМА Микола Матвійович
БАЛІНА Катерина Никифорівна
ТРИГУБ Ірина Анатоліївна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу загальноосвітніх
навчальних закладів з навчанням мовами
національних меншин

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Н. Забаштанська*
Макет, художнє оформлення *В. Мітченка*
Художній редактор *К. Свіргуненко*
Технічний редактор *І. Селезньова*
Комп'ютерна верстка *С. Гриніної*
Коректор *Ю. Курйоз*

У підручнику використані ілюстрації
Ф. Гуменюка, Г. Якутовича, В. Ульянової, В. Бариби, В. Мітченка
та репродукції з мистецьких видань.

Підписано до друку 24.06.2008. Формат 60×90/16.
Папір офс. № 1. Гарнітура Петербург. Друк офс. Ум. др. арк. 18.
Обл.-вид. арк. 22.2. Ум. фарбо-відб. 72,5.
Тираж 135400 прим. Зам. № 207.

Видавництво «Грамота»
Кловський узвіз, 8, м. Київ, 01021
тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64
Електронна адреса: gramota@ukrpost.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
в ДП «Видавництво і друкарня «Таврида»,
вул. Генерала Васильєва, 44, м. Сімферополь, 95040